

במעגלי ההלכה

דינים ומבוא - מסלול תושבע"פ

על פי התוכנית החדשה של מבחן הבגרות במסלול תושבע"פ
החל משנה"ל תשע"ג

ייעוץ והנחיות:

הרב יוסף צבי רימון, מרכז הלכה והוראה, אלון שבות

כותבי הנושאים בהלכה:

הרב אלעד גוטמן, רב בית הספר ממ"ד גוש עציון; מרכז הלכה והוראה, אלון שבות
הרב שמעון גולדמן, בית ספר מדעי תורני אמ"ת, כפר בתיה; אולפנת להב"ה, קדומים
הרב שי ויסבורט, אולפנת חורב, ירושלים; מרכז הלכה והוראה, אלון שבות
הרב אלי טרגין, אולפנת ראש צורים; מרכז הלכה והוראה, אלון שבות
הרב אלחנן פרינץ, ישיבת צביה - קטיף, יד בנימין
הרב אביהוד שוורץ, מרכז הלכה והוראה, אלון שבות

כותבי המבוא לתושבע"פ:

הרב אורי ליפשיץ, ישיבת שיח, גבעת הדגן, אפרת; תוכנית לב לדעת, משרד החינוך, ירושלים
הרב ד"ר כרמיאל כהן, מכון מעליות, ישיבת ההסדר מעלה אדומים

עיצוב גרפי: שולמית מאיר • 054 5494668

עריכת לשון: הרב ד"ר כרמיאל כהן

הגהה: אמיר הילדסהימר, חננאל שפירא, דוד קלר

כל הזכויות שמורות למרכז הלכה והוראה (ע"ר), ת"ד 230 אלון שבות,
www.mhalacha.org.il • mhalacha@gmail.com • 052 9776009
להזמנות: maagalei.halacha@gmail.com

תודתנו נתונה למחברים שחלקים מספריהם מופיעים בחוברת זו:

הרב מרדכי אליהו זצ"ל, מאמר מרכזי (באדיבות עמותת "אביהם של ישראל" ו"דרכי הוראה")
הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף
הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה
הרב אלישיב קנוהל והרב שמואל אריאל, ואכלת ושבעת

יחידת דינים ומבוא מסלול תושבע"פ (יחידת חובה)

התלמוד הבבלי (נדה עג ע"א) מסיים בדברי תנא דבי אליהו:

תנא דבי אליהו: כל השונה הלכות בכל יום - מובטח לו שהוא בן העולם הבא, שנאמר:

"הליכות עולם לו" (חבקוק ג, ו), אל תקרי הליכות אלא הלכות.

האדמו"ר מגור, השפת אמת (פרשת בא, שנת תר"ס), הסביר שהקב"ה מוליך ומוביל את עולמו, ומחדש את העולם בכל יום בטובו. "כן צריך האדם לחדש הילוך בעבודת הבורא בכל יום ויום. וזה נקרא שונה הלכות". שינון ההלכות, ההעמקה בהן ובמקורותיהן, ההתנסות וההתחדשות בקיומן, הם הליכה בדרכי ה'.

ההלכה מוליכה ומדריכה אותנו כפרטים במסגרת המשפחה, החברה, הקהילה והמדינה. בעיצוב חיי היום-יום, בזמנים המיוחדים בשבת ובמועד; בתחומים שבין אדם למקום - כשרות, טהרת המשפחה, חינוך, ברית מילה, מזוזה, אבלות; בין אדם לחברו וסביבתו - שכנים, עובד מעביד, מלווה ולווה, מזיק וניזק; בין איש לאשתו - כתובה, קידושין, גיטין; ובין אדם לארצו, למדינתו ולסביבתו. קשה להקיף במסגרת הזמן המוקדש ללימוד דינים את כל נושאי ההלכה. הם רבים מאוד ובכל יום נוספות שאלות חדשות המצריכות לימוד ועיון כיצד יש לנהוג ולפעול. ובכל זאת, ביחידת הבגרות החדשה בדינים ומבוא אנו מבקשים ללמוד משהו ממכלול נושאי ההלכה שצוינו. חלק מהספרים מסבירים בקצרה גם את הרקע והעקרונות של הנושא הנידון, ולא מסתפקים רק בהוראת עשה או לא תעשה של ההלכה. מטרה נוספת בלימוד ממקורות אלו היא להנגיש ולהכיר ללומדים מעט מספרי ההלכה הנפוצים של רבנים בני זמננו, לתת להם כלים להתמצא בהם כדי שהלומדים יוכלו ללמוד ולעיין בהם בכוחות עצמם, וגם להכיר להם סגנונות שונים של פסיקה. ציבור הלומדים יחידה זו הוא מגוון מאוד, והגיוון מתבטא גם בכך שבנושאים מסוימים יש פסיקות הלכתיות שונות ומנהגים רבים. בכל זאת יש ערך בלימוד מספריהם של פוסקים מוכרים שקבעו הלכה כדרכם, והרב או המורה בכיתה ישלימו את החסר בהצגת פסיקות הלכתיות אחרות ובמנהגי עדות.

קבענו ללמוד מעט מהלכות שבת מסדרת הספרים **פניני הלכה** מאת הרב אליעזר מלמד. ספרים אלו נלמדים בבתי ספר רבים והתלמידים מגלים בהם התעניינות. הספרים נוחים מאוד ללימוד ומובא בהם רקע בהיר לכל נושא ועניין.

הספר **ואכלת ושבעת** מאת הרב אלישיב קנוהל הוא ספר חדש בהלכות כשרות (יצא לאור בשנת תש"ע). הוא עדכני, יש בו רקע מקיף לנושאי הכשרות השונים, והוא משאיר פתח ללמוד ולהעמיק.

הראשון לציון, הרב מרדכי אליהו, הוא פוסק ורב מוכר וידוע. ספרו **מאמר מרדכי - מועדים** אינו מוכר כל כך אך חשוב שתלמידים ותלמידות יכירו את פסיקותיו. הספר עוסק בענייני חגים, ובחרנו ללמוד ממנו את הלכות חול המועד, מאחר שזהו נושא שאינו מוכר בדרך כלל וחשוב לעסוק בו. הרב יצחק יוסף הוא בנו של הרב עובדיה יוסף וכבר כתב למעלה מ-30 ספרים בסדרת **ילקוט יוסף**. רבים לומדים מספריו, וחשוב שתלמידים מכל העדות יכירו מקרוב את הספרים הללו. הנושא שיילמד מספריו הוא בין אדם לחברו.

נוסף ללימוד בספרי הלכה, יחידה זו כוללת גם **מבוא לתושבע"פ** - ידיעות היסטוריות-הלכתיות על השתלשלות התורה שבעל פה מאז תחילת בית שני עד זמננו, ועיון לימודי קצר על בסיס מקורות מספרים שונים, בשלושה נושאים: חשיבות ה'על פה' בתורה, סמכות חכמים ומחלוקת בהלכה. כמו כן יחידה זו כוללת מקורות ללימוד **נושאים הלכתיים אקטואליים**. גם כאן המטרה היא להעמיק בנושאים שעולים על סדר היום, ולהכיר מעט מספרות השאלות והתשובות וספרי הלכה אחרים שעוסקים בנושאים הללו.

אופי הבחינה על יחידה זו שונה ממה שהיה מקובל עד עתה. המבחן הוא ללא חומרי עזר והשאלות מתמקדות בתוכן היחידה בלבד. נדרש אפוא ללמוד היטב את תוכן היחידה במסגרת הכיתה ובאופן עצמאי (לבד, בחברותא, בקבוצה) כדי לממש את מטרת היחידה וגם, כמובן, כדי להצליח במבחן. התקווה והתפילה הן שלימוד תוכן יחידה זו יהיה מעניין ומאתגר, יציף ויעורר רצון ללבן ולהעמיק עוד בנושאים הללו ובלימוד הלכה בכלל. ההלכה למעשה בנושאים רבים היא תמצית הדיונים והעיונים של חכמים מהמשנה והתלמוד, דרך גדולי המפרשים והפוסקים עד זמננו. יש בה היגיון עמוק גם אם יש דעות חולקות. עקרונות חדשים נבנים ונקבעים על בסיס עקרונות קודמים, וזאת בשל שאלות ובעיות חדשות שמתעוררות, עיון מחודש בנושאי הלכה ועוד.

בהזדמנות זו נודה לצוות הכותבים של היחידה (נושאים אקטואליים ומבוא לתושבע"פ), למורים ולמורות שראו אותה בשלביה המוקדמים והעירו את הערותיהם. ברכת הצלחה למורים ולמורות המלמדים יחידה זו, וכמובן לכל התלמידים והתלמידות שלומדים אותה (יחידת חובה). "גדול תלמוד שמביא לידי מעשה" (קידושין מ ע"ב). לימוד תורה והלכה הוא ערך עצמי, ומעלתו היא שהוא גם מביא לידי מעשה - מוליך ומדריך כיצד יש להתהלך לפי רצון ה'.

בברכה רבה והצלחה לכל

הרב יהודה זולדן

מפמ"ר להוראת תלמוד ותושבע"פ

תוכן העניינים

שער א'	מבוא לתורה שבעל פה
9.....	השתלשלות התורה שבעל פה
19.....	נושאי עיון

שער ב'	עיונים בנושאים אקטואליים
33.....	מעגל הפרט תשובה
41.....	מעגל החברה זהירות בדרכים
47.....	לשון הרע ורכילות
53.....	מעגל המדינה מצוות ישוב ארץ ישראל
597	תקנת יום העצמאות

שער ג'	הלכה למעשה, מפוסקי זמננו
67.....	מעגל הפרט הלכות כשרות
113.....	מעגל החברה הלכות בין אדם לחבירו
121.....	מעגל השנה הלכות שבת
159.....	הלכות חול המועד

162	ביורפיות
-----------	----------

מקראה - ציר זמן

גאונים וראשונים	תנ"ך - אמוראים
בני זמננו	אחרונים

שער א' מבוא לתורה שבעל פה

א. השתלשלות תורה שבעל פה

ב. נושאי עיון

מבוא לתורה שבעל פה

חלק המבוא לתושבע"פ ביחידת הבגרות בדינים ומבוא
נחלק לשני נושאים מרכזיים:

חלק א - השתלשלות התורה שבעל פה

הסקירה תעסוק בתחומים הבאים:

א. חלוקה לתקופות היסטוריות

ב. ספרים מרכזיים ומחבריהם

ג. לימוד תורה שבע"פ בדורנו

חלק ב - נושאי עיון

שלושה נושאים לעיון ולימוד. מספר מקורות ומשפטי תיווך קצרים בין המקורות.

נושא 1: התורה שבעל פה מפרשת את התורה שבכתב

א. ייעודה של התורה שבעל פה ב. כתיבת התורה שבעל פה

נושא 2: סמכות חכמים - מאז ועד עתה

נושא 3: מחלוקות בהלכה

חלק א -

השתלשלות התורה שבעל פה

מסיני ועד אנשי כנסת הגדולה

המעבר מתקופת המקרא לתקופת המשנה, ושלשלת המסירה לאורך מאות שנים, מתוארים בקצרה במשנה הראשונה של מסכת אבות: "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה" (אבות א, א). המשנה סקרה את מעבר התורה מיום קבלתה בסיני, דרך ימי המקרא: תקופת השופטים והמלכים, בנין בית המקדש הראשון וחורבנו, גלות בבל ושיבת ציון, עד ימי בית המקדש השני ואנשי הכנסת הגדולה. התורה שבכתב ניתנה בסיני, ועימה המידות שבהן אפשר לדרוש את הכתוב בה, והן עברו בשלשלת מסירה זו. התורה שבכתב היא חמישה חומשי תורה, והתורה שבעל-פה היא הפירוש הבלעדי של התורה שבכתב שעבר בתחילה רק בעל-פה. משה רבנו לימד את יהושע את התורה שבכתב ואת פירושה, אותם מסר יהושע הלאה לזקנים: "ויעבוד ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע ואשר ידעו את כל מעשה ה' אשר עשה לישראל" (יהושע כד, לא), הזקנים מסרו לנביאים, והחוליה האחרונה בשלשלת המנויה במשנה זו היא "אנשי כנסת הגדולה".

אנשי כנסת הגדולה ותקופתם

אנשי כנסת הגדולה הם מועצה של מאה ועשרים נביאים וזקנים שהיו בתחילת תקופת הבית השני, בימי עזרא הסופר שעלה עם שיבת ציון. בין הנמנים על ראשוני מועצה זו היו אחרוני הנביאים: חגי, זכריה ומלאכי; וכן דניאל, חנניה, מישאל ועזריה, נחמיה בן חכליה, מרדכי וזרובבל בן שאלתיאל. אנשי כנסת הגדולה תיקנו תקנות וגזרו גזירות לחיזוק התורה והאמונה. אחת

הפעולות שנקטו אנשי כנסת הגדולה היא קביעת נוסח תפילה אחיד לכל ישראל. הבעיה שעמדה בפניהם היתה שהעולים מהגולה לא ידעו לדבר בלשון הקודש, ולכן היה צורך לקבוע עבורם מבנה תפילה ונוסח אחיד. אנשי כנסת הגדולה קבעו את המבנה והנוסח של תפילת שמונה עשרה, הפותחת בשלוש ברכות שבח לה', ממשיכה בבקשות אישיות וציבוריות, ומסיימת בהודאה לה'. תקופת אנשי כנסת הגדולה ארכה כמאתיים שנה עד לימיו של שמעון הצדיק, שהיה "משיירי כנסת הגדולה" (אבות א, ב). בימיו הגיע לארץ אלכסנדר מוקדון, והתחלף השלטון משלטון פרסי לשלטון יווני.

תקופת הזוגות

סדר המשניות בפרק הראשון של מסכת אבות עוקב אחר שלשלת המסירה של התורה. בית המקדש השני עומד בירושלים, מועצת הכנסת הגדולה חדלה להתקיים, ואז מתחזק מוסד הסנהדרין (מילה יוונית שפירושה: מועצה או כינוס). סנהדרין גדולה היא בית דין של שבעים ואחד דיינים, הנהגה ההלכתית העליונה בעם ישראל.

באותה עת מתחילה גם תקופת התנאים. התנאים הראשונים היו ה"זוגות". כל זוג הורכב מנשיא הסנהדרין, שכונה גם ראש הישיבה, והיה הגדול ביותר בחכמה, ובן זוגו, אב בית הדין, שהיה המְשָׁנָה שלו. הזוג הראשון הוא: יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים. הזוג השני: יהושע בן פרחיה וניתאי הארכלי, שפעלו בימיו של המלך החשמונאי יוחנן הורקנוס, שהרחיב מאד את גבולותיה של המדינה היהודית. הזוג השלישי: יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח. בענין זוג זה יש מסורות תנאיות שונות לגבי השאלה מי מהם היה נשיא ומי היה אב בית דין. שמעון בן שטח היה אחיה של שלומציון המלכה, אשתו של אלכסנדר ינאי שנחשב גדול מלכי בית חשמונאי. הזוג הרביעי: שמעיה ואבטליון, שפעלו בימי התפוררות מלכות החשמונאים. הזוג החמישי: הלל ושמאי, שפעלו בימיו של המלך הורדוס והמעבר לשלטון הרומי. תקופה זו התאפיינה בצרות רבות לישראל, "עול שעבוד מלכויות וגזירות שהיו גוזרין עליהן" (רש"י לבבא מציעא לג ע"ב), ובעטיין של הצרות לא יכלו התלמידים ללמוד בנחת, והתרבו מחלוקות בישראל.

ארבעה דורות של נשיאים מבית הלל, דור אחר דור, היו במאה השנים האחרונות של הבית השני עד החורבן: הלל, שמעון, רבן גמליאל הזקן ורבן שמעון בן גמליאל. דבריהם של נשיאים אלו (למעט שמעון בנו של הלל) מסיימים את הפרק הראשון של מסכת אבות.

אחרי חורבן בית המקדש השני - מימי רבן יוחנן בן זכאי עד ר' יהודה הנשיא

לאחר חורבן בית המקדש השני (70 לספ') ייסד רבן יוחנן בן זכאי בית מדרש ומרכז רוחני חדש ביבנה. הוא תיקן תקנות שנועדו לשמר בלב עם ישראל את זכרו של המקדש ולעורר את הכמיהה לשוב אליו, ולכונן אורחות חיים רוחניים ללא מקדש. למשל: כל עוד בית המקדש היה קיים היו נוטלים לולב במקדש שבעה ימים ומחוץ למקדש במדינה, רק ביום הראשון. "משחרב בית המקדש, התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה (ימים) זכר למקדש" (משנה סוכה ג, יב). תלמידיו הבולטים של רבן יוחנן בן זכאי הם רבי אליעזר ורבי יהושע, שפעלו בבית המדרש ביבנה. נשיא הסנהדרין היה רבן גמליאל, שהיה דור חמישי להלל. תלמידם החשוב של רבי אליעזר ורבי יהושע הוא רבי עקיבא, שהיה עמוד מרכזי של תקופת התנאים ושל המשנה. בימיו פרץ מרד

בר כוכבא (132-135 לספ'), שבסופו היה חורבן גדול לישראל. הסנהדרין ומרכז התורה גלו מיבנה לאושא שבגליל. תלמידיו הבולטים של רבי עקיבא - רבי מאיר, רבי יהודה, רבי שמעון בן יוחאי ורבי יוסי - הם חכמי תקופה זו.

בימי ביסוס הסנהדרין במקומה החדש בגליל שימש כנשיא רבן שמעון בן גמליאל, שהיה דור שישי להלל. בנו היה רבי יהודה הנשיא - רבי - עורך המשנה (200 לספ').

המשנה ומדרשי ההלכה

התנאים חיברו וערכו יצירות של תורה שבעל פה. המשנה מקיפה כמעט את כל הנושאים ההלכתיים שקיימים. המשנה נכתבה בעברית והיא מחולקת לששה סדרים, וכל סדר מחולק למסכתות, פרקים ומשניות. הסדרים הם: זרעים, מועד, נשים, נזיקין, קדשים וטהרות. סדר זרעים - עוסק בעיקר במצוות התלויות בארץ (שביעית, תרומות ומעשרות ועוד). סדר מועד - עוסק בשבת ובמועדי ישראל (פסחים, ראש השנה, סוכה, מגילה ועוד). סדר נשים - עוסק בעיקר בכינון משפחה ובפירוקה בעת הצורך (כתובות, גיטין, קידושין ועוד). סדר נזיקין - עוסק בעיקר ביחסים שבין אדם לחבירו מבחינת נזקים, יחסי שכנות, ועניני ממונות - הלוואות, מסחר, ועוד (בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא, מכות, אבות ועוד). קדשים - עוסק בעיקר בהלכות המקדש (זבחים, מנחות ועוד). טהרות - עוסק בדיני טומאה וטהרה (כלים, אהלות, פרה ועוד).

מהפכת הלימוד שערך רבי בריכוז כל החומר ההלכתי על פי נושאים איחדה את כל ישראל סביב ספר אחד - המשנה. המשנה נכתבה בקצרה ובתמציתיות, והיא זקוקה לביאורים ולהרחבות; ואלו נעשו במקביל בשני מרכזים שאף היו קשרים ביניהם, האחד בארץ ישראל והשני בבבל כפי שנראה להלן.

משנתו של רבי אינה כוללת את כל תורתם של התנאים. חומר רב שנותר מחוץ למשנה נקרא "ברייתות", כלומר משניות חיצוניות, משניות שנותרו מחוץ למשנתו של רבי. קובץ גדול של ברייתות נערך על ידי רבי חייא תלמידו של רבי. קובץ זה, הבנוי בעיקרו כמתכונת המשנה, נקרא תוספתא. ברייתות רבות נוספות שלא נכללו בתוספתא עברו במסורת והן מצויות בתלמודים.

במקביל למשנה התפתחה ספרות מדרשי ההלכה. מדרשים אלו מסודרים כסדר פסוקי התורה, ועיקר ענינם הוא בנושאים ההלכתיים שבתורה. ישנם מדרשי הלכה לארבעה מתוך חמשת חומשי התורה: "מכילתא" שהיא מדרש לספר שמות, ובידינו "מכילתא" מבית מדרשו של ר' ישמעאל ו"מכילתא" מבית מדרשו של ר' עקיבא; "ספרא" לספר ויקרא; ו"ספרי" לספר במדבר ולספר דברים.

תלמוד ירושלמי ותלמוד בבלי

לאחר חתימת המשנה על ידי רבי יהודה הנשיא הסתיימה תקופת התנאים והחלה תקופת האמוראים. עיקר פועלם של האמוראים היה לפרש את תורתם של התנאים: משניות, ברייתות ומדרשי הלכה. האמוראים נמנעו מלחלוק על מה שהיה מוסכם על התנאים. הם פירשו את דבריהם, תירצו סתירות בין מקורות תנאיים, הסיקו מן המשניות עקרונות והלכות, תיקנו תקנות, קבעו הלכות ומנהגים, ועסקו גם בתחומי האגדה. תמצית דברי האמוראים מרוכזים בתלמודים: הירושלמי והבבלי.

האמוראים חיו בארץ ישראל ובבבל. תלמידיו של רבי יהודה הנשיא שנותרו בארץ ישראל, ובעיקר רבי חייה ותלמידו רבי אושעיא, לימדו את משנתו של רבי וביארו אותה. רבי יוחנן - תלמידו של רבי אושעיא - הוא החכם המרכזי של תקופת האמוראים בארץ ישראל. בית מדרשו היה בטבריה. תלמידיו וחבריו הם רבי שמעון בן לקיש (ריש לקיש) ורבי אלעזר בן פדת. רבי יוחנן הוא דמות מרכזית בתקופת האמוראים ודברי תורתו הרבים מעטרים את שני התלמודים, הן הירושלמי והן הבבלי.

התלמוד הירושלמי, שהוא היצירה הגדולה של אמוראי ארץ ישראל, נחתם בטבריה בראשית המאה החמישית. עם זאת, מפני כבודה של ירושלים הוא נקרא תלמוד ירושלמי. בתלמוד הירושלמי מפורשים ארבעה סדרים מן המשנה: זרעים, מועד, נשים ונזיקין, ויש בו גם מסכת אחת מסדר טהרות - מסכת נידה. הוא מבאר את המשנה ומעמדת אותה עם מקורות תנאיים מקבילים. שפתו של תלמוד זה היא ארמית ארץ ישראלית (שהיא שונה מן הארמית הבבלית). התלמוד הירושלמי לא זכה לפירוש רציף משך מאות שנים, והעוסקים בו היו מעטים. בשנים האחרונות, יתכן שבהשפעת חזרת עם ישראל לארצו, יש התעוררות מסוימת בלימוד התלמוד הירושלמי, תלמודה של ארץ ישראל.

כאמור, במקביל למרכז התורני שבארץ ישראל היה קיים מרכז תורני בבבל. ראשוני האמוראים בבבל הם רב ושמאל: רב, או בשמו המלא רבי אבא, היה תלמידו של רבי יהודה הנשיא שירד לבבל וייסד בה ישיבה בעיר סורא; שמאל ייסד ישיבה בעיר נהרדעא שעברה בהמשך לעיר פומבדיתא. ישיבות אלו התקיימו במשך מאות שנים.

בין הבולטים שבאמוראי בבל הם: רב הונא, רב חסדא, רב יהודה, רבה, רב יוסף ורב נחמן. שדברים רבים בתלמוד נאמרו בשמם. אמוראי בבל בולטים במיוחד הם אב"י ורבא. התלמוד הבבלי מכנה עצמו בביטוי: "הוויות דאב"י ורבא" (סוכה כח ע"א), כלומר הסוגיות של אב"י ורבא. זמן פעילותם מקביל פחות או יותר לחתימת התלמוד הירושלמי בארץ ישראל.

התלמוד הבבלי המשיך להתפתח עוד כמה דורות לאחר חתימתו של התלמוד הירושלמי. שלב משמעותי בסידורו של התלמוד הבבלי היה בראשית המאה השישית. במסכת בבא מציעא (פו ע"א) נאמר ש"רב אשי ורבינא סוף הוראה", כלומר שהגמרא רואה בהם חותמי התקופה (בתחילת המאה הששית לספירה).

בתלמוד הבבלי מפורשים ארבעה סדרים מהמשנה, אם כי לא בדיוק אותם סדרים כמו התלמוד הירושלמי. הסדרים הם: מועד, נשים, נזיקין וקדשים. מסכת אחת מסדר זרעים - מסכת ברכות, ומסכת אחת מסדר טהרות - מסכת נידה. התלמוד הבבלי עשיר בביאורים למשנה, בעימות מקורות תנאיים ובדיונים אמוראיים עצמאיים. שפתו של התלמוד הבבלי היא ארמית בבלי.

מדרשי אגדה

שני התלמודים אינם מכילים רק נושאים הלכתיים. לצד הדיונים ההלכתיים, ולעיתים אף במהלכם, מופיעים דברי אגדה. יש שדברים אלו באים כדרשות אגדיות לפסוקי המקרא ויש שהם מופיעים באופן עצמאי: אם כסיפור, אם כמשל ואם כפתגמי חכמה. במקביל לתלמודים נוצרו גם יצירות אגדיות עצמאיות והם מדרשי האגדה. הם מסודרים לפי

פסוקי התורה וכוללים בתוכם דרשות ופרשנויות לכתובים, מעשי חכמים ועוד. בידינו מדרשי אגדה לחמישה חומשי תורה, לחמש המגילות - מדרש רבה וליקוטים לספרי המקרא האחרים. מדרשי האגדה הם המקור לעיון ביסודות האמונה ובמוסר, בהגות ובדרך ארץ.

תקופת הסבוראים והגאונים

המסורת הבבליה המשיכה להתקיים ברציפות גם במאות השנים הבאות. התקופה שלאחר ימי האמוראים נקראת תקופת הסבוראים (עד המאה הז' לספירה). הסבוראים נקראו כך מפני שהסבירו את ההוראות וההלכות בתלמוד. הם לא הוסיפו עוד הלכות ושמועות למה שכבר היה בתלמוד. אחר תקופת הסבוראים היתה תקופת הגאונים (עד קרוב למחצית המאה הי"א). חכמים בולטים בתקופת הגאונים: רב עמרם גאון, רב סעדיה גאון, רב האי גאון ורב שרירא גאון. ראשי הישיבות בבבל - שנקראו בתואר "גאון" - כתבו בעיקר תשובות לשאלות שהופנו אליהם בענייני התלמוד ממקומות רבים ואף מרוחקים. מאות רבות של תשובות גאונים מצויות בידינו כיום בקבצים שונים. רבות מהן סודרו לפני כמאה שנה לפי סדר התלמוד והן נגישות לכל לומד.

חיבור משמעותי ביותר, שנכתב אף הוא כתשובה לשאלה, הוא סידור שנכתב על ידי רב עמרם גאון. סידור זה מהווה מקור מרכזי להלכות תפילה ולנוסחאות התפילה כמו גם לנושאים רבים אחרים. סידור חשוב נוסף בן התקופה הוא סידורו של רב סעדיה גאון שאף הוא מצוי בידינו כיום. חיבור חשוב נוסף מתקופה זו הוא "שאלות דרב אחאי גאון" הבנוי לפי סדר פרשות השבוע, והוא כולל בתוכו דברי הלכה ודברי אגדה. חיבור משמעותי נוסף הוא תשובתו של רב שרירא גאון, הידועה בשם "איגרת רב שרירא גאון". היא מכילה ידיעות חשובות ביותר על השתלשלות תורה שבעל פה ונושאה עד סוף תקופת הגאונים.

לעובדה שהסבוראים והגאונים עסקו בתלמוד הבבלי היתה השפעה מכרעת על התקבלותו של התלמוד הבבלי בכל תפוצות ישראל. פירושים רבים נכתבו לתלמוד הבבלי כבר בתקופות קדומות בצפון אפריקה, בצרפת, בספרד ובמקומות רבים נוספים. כיום, התלמוד הבבלי הוא אבן יסוד מרכזית בעולמה של ההלכה.

תקופת הראשונים

במקביל לסיום תקופת הגאונים ודעיכתן של ישיבות הגאונים בבבל, החלו להתפתח מרכזי תורה אחרים במצרים ובצפון אפריקה, בספרד ובאשכנז (צרפת וגרמניה של היום). לאופן שבו אירעה צמיחה זו של מרכזי תורה שהחליפו את מרכז התורה הבבלי, יש מסורת אגדה על ארבעה חכמים גדולים שהפליגו בספינה לדבר מצווה ונפלו בשבי, וכל אחד מהם הורד על ידי השוברים בארץ אחרת, וחכמים אלו הם שהקימו את מרכזי התורה בארצות הנזכרות. רבנו חננאל (מאות ה' ו"א), שהתגורר בצפון אפריקה, כתב פירוש מקיף לתלמוד הבבלי. החיבור מודפס בתלמוד הבבלי מהדורת וילנא בצד העמוד בחלק גדול מהמסכתות. תלמידו הגדול של רבנו חננאל היה רבי יצחק אלפסי שנודע בכינוי הרי"ף (ראשי תיבות: ר' יצחק פס). הרי"ף (מאה י"א) נולד גם הוא בצפון אפריקה ועבר בגיל מבוגר לספרד. הוא חיבר חיבור הלכתי לפי סדר התלמוד אשר

מסכם את המסקנות ההלכתיות היוצאות מסוגיות התלמוד הנוהגות כיום. חיבור זה, שיש שכינוהו "תלמוד קטן", היה לספר יסוד. חיבור זה מודפס כיום בסוף כל מסכת מהתלמוד הבבלי. בעקבות חיבור זה נכתבו במהלך השנים חיבורים הלכתיים נוספים המיוסדים על חיבורו של הרי"ף, הבולט שבהם הוא חיבורו של רבנו אשר, הרא"ש (מאות י"ג וי"ד). גם חיבור זה מודפס כיום בסוף כל מסכת מהתלמוד הבבלי.

במקביל למרכז שבצפון אפריקה ובספרד פעל מרכז תורה באשכנז. דמות מרכזית בתקופה זו הוא רבי שלמה יצחקי, רש"י (מאה י"א), שלמד בישיבות אשכנז והתגורר בצרפת. הוא חיבר פירוש לתורה ולשאר ספרי התנ"ך, וכן פירוש מקיף לתלמוד. פירושי רש"י הם אוצרות לימודיים ורוחניים, לשונם מצטיינת בבהירותה, ודבריו משמשים עד היום אבני יסוד לכל לומד תנ"ך ותלמוד.

נכדיו של רש"י, ובמיוחד רבנו תם, תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם, הם בעלי התוספות שסידו שיטת לימוד המבררת לעומק את דברי הגמרא, תוך עימות בין סוגיות ממסכתות שונות עד להעמדת שיטה אחת כוללת. דברי רש"י ובעלי התוספות מודפסים כיום סביב הגמרא בכל עמוד בתלמוד הבבלי.

בנוסף, נכתבו ספרי חידושים לתלמוד הבבלי במשך ארבעה דורות בספרד (מאות י"ג וי"ד), והם מהווים עד היום בסיס ללימוד גמרא בעיון. מפעל זה החל ברבי משה בן נחמן (רמב"ן) והמשיך בתלמידיו ובתלמידי תלמידיו: רבי שלמה בן אדרת (רשב"א), רבי יום טוב בן אברהם (ריטב"א) ורבי ניסים בן ראובן (ר"ן), ועוד.

ספרי פסיקה בתקופת הראשונים - הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך

הרב משה בן מימון - הרמב"ם (מאה י"ב) נולד בספרד, עבר למרוקו, והמשיך לארץ ישראל ולמצרים. הוא חיבר פירוש מקיף לששה סדרי המשנה, ובהמשך חיבר חיבור שמקיף את כל הנושאים ההלכתיים שבתורה שבעל-פה - "משנה תורה". החיבור נחלק לארבעה עשר (י"ד) ספרים ומכאן כינויו "הי"ד החזקה". "משנה תורה" לרמב"ם נכתב בעברית משובחת והוא מסודר על פי נושאים שהגדיר המחבר, ומחולק לפרקים ולסעיפים.

"משנה תורה" הוא חיבור הלכתי מקיף. הוא עוסק בהלכות הנוהגות בזמן הזה כמו תפילה וברכות, שבת ומועדים, וכן בהלכות שנהגו בזמן שבית המקדש היה קיים, כמו קרבנות, טומאה וטהרה, סנהדרין ומלכים. הרמב"ם לא הביא מקור לפסיקותיו, ועל חיבורו נכתבו פרושים רבים העוסקים בניסיון למצוא את מקורותיו, ולפרש את העקרונות העולים מפסיקותיו.

בהקדמתו ל"משנה תורה" פירט הרמב"ם את הבעיות שהוא ראה לגד עיניו אשר עוררוהו לחבר את ספרו הגדול. הצורך בחיבור חדש נובע, לדברי הרמב"ם, מחוסר אפשרות להסיק מן המקורות הרבים את ההלכות הנדרשות, ובשל חוסר היכולת לעסוק בהן בהתמדה הנדרשת לכך. הרמב"ם העיד שהוא עצמו עמל רבות בכתיבת חיבורו, ועל ידי זה הוא חסך עמל משאר האנשים, אשר יכולים ליהנות מפירות עמלו השווים לכל נפש. הרמב"ם ראה בחיבורו ספר שכל יהודי יכול לדעת ממנו את ההלכה ללא צורך בספר אחר.

ברבות השנים התעורר הצורך שוב ושוב בכתיבת חיבורים הלכתיים בעקבות ריבוי פרשנויות ודעות חדשות, ובעקבות שאלות חדשות שעלו שלא נמצא להן מענה חד משמעי בספרים הקודמים. בנו

של רבנו אשר - הרא"ש, רבנו יעקב בעל הטורים (מאות י"ג ו"ד), אשר נולד בגרמניה ונפטר בספרד, חיבר את ספר "ארבעה טורים". חיבור זה מתחלק לארבעה חלקים (טורים): אורח חיים - דיני תפילה וברכות, שבת ומועדים; יורה דעה - עניני איסור והיתר כמו דיני כשרות, נידה, אבלות וכדו'; אבן העזר - דיני כתובות, קידושין, גיטין וכדו'; חושן משפט - דיני נזיקין ודיני ממונות.

חיבור הלכתי יסודי שנכתב כפירוש והרחבה ל"ארבעה טורים" הוא החיבור "בית יוסף" של רבי יוסף קארו (המאה ה"טז), שנולד בספרד זמן קצר לפני גירוש היהודים משם (גירוש ספרד - 1492), וגלה משם עד שהגיע לבסוף לעיר צפת שבארץ ישראל. חיבור מקיף זה תומצת על ידי מחברו לספר "שולחן ערוך" הבנוי במתכונת החיבור "ארבעה טורים". כינויו של רבי יוסף קארו הם: "מרן" ו"המחבר". הספר "שולחן ערוך" המשקף את מנהגי עדות הספרדים זכה להגהותיו של רבי משה איסרליש (פולין, מאה ה"טז), המכונות "המפה". בהגהות אלו נוספו מנהגי האשכנזים. השולחן ערוך והמפה שעליו הם החיבור המשפיע ביותר על ההלכה הנוהגת עד ימינו. על השולחן ערוך נכתבו פירושים רבים של חכמים רבים מכל תפוצות ישראל.

מחתימת השולחן ערוך עד זמננו - ספרי פסיקה

במהלך הדורות שלאחר פרסום השולחן ערוך ומפרשיו, חוברו עוד ספרים שמטרתם היתה להכריע ולסכם את ההלכות המעשיות. נציין כמה מהם ומקהילות שונות:

"שולחן ערוך הרב" - ספרו של הרב שניאור זלמן מלאדי, האדמו"ר הזקן, מייסד חסידות חב"ד (רוסיה, המאה הי"ח). "שתילי זיתים" - ספרו של הרב דוד מזרחי (משריקי) (תימן, המאה הי"ח), שהוא פירוש, תוספות והסברים לשולחן ערוך חלק "אורח חיים". ספר זה נפוץ ומקובל אצל יוצאי תימן. "קיצור שולחן ערוך" - ספרו של הרב שלמה גאנצפריד (הונגריה, המאה הי"ט), שסיכם בקצרה ובסגנון בהיר את ההלכות. ספר זה היה נפוץ ומקובל ביותר בקהילות אשכנז. "בן איש חי" - ספרו של הרב יוסף חיים (בגדד, המאה הי"ט). הספר ערוך על פי סדר פרשות השבוע, ומשולבות בו הלכות משולחן ערוך חלק אורח חיים וחלק יורה דעה. ספר זה מקובל מאד אצל יוצאי קהילות ספרד. "כף החיים" - סדרת ספריו של הרב יעקב חיים סופר (בגדד-ארץ ישראל, המאות הי"ט והכ'), שנכתבה סביב שולחן ערוך חלק אורח חיים ותחילת חלק יורה דעה. בספר שילוב של פסיקה הלכתית עם תורת הנסתר. גם ספר זה מקובל מאד אצל יוצאי קהילות ספרד. "משנה ברורה" - פסיקותיו והכרעותיו של הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, החפץ חיים (פולין, המאות הי"ט והכ'), על כל שולחן ערוך אורח חיים. ספר זה התקבל אצל יוצאי קהילות אשכנז.

מאז שב עם ישראל לארצו נכתבו ספרי פסיקה רבים. ספרים אלו מתמודדים עם מגוון שאלות חדשות מחיי היום יום שלא נידונו בעבר. נציין שני ספרים ידועים שהתפרסמו והתקבלו אצל רבים: "שמירת שבת כהלכתה" - ספרו של הרב יהושע ישעיה נויבירט, על פי פסקיו של הרב שלמה זלמן אויערבך, ראש ישיבת 'קול תורה' בירושלים, "כולל הלכות שבת ויום טוב בשים לב לבעיות שהתעוררו בזמננו - לאלה הנוהגים כשיטת הרמ"א". ספר זה התקבל אצל יוצאי קהילות אשכנז. "ילקוט יוסף" - סדרת ספריו של הרב יצחק יוסף, בנו של הרב עובדיה יוסף. הספרים הם על הלכות משולחן ערוך אורח חיים ויורה דעה. ספרים אלו התקבלו אצל יוצאי קהילות ספרד.

ספרי ההלכה שהוזכרו עד כה נכתבו כחיבורים מסודרים שנועדו להורות הלכות פסוקות לציבור. לצד חיבורים אלו התפתחה ספרות השאלות והתשובות. ספרות זו היא אוסף של תשובות שרבנים השיבו לשואלים ששאלו בכל תחומי החיים.

ספרות השאלות והתשובות מהווה מקור משמעותי ומרכזי ללימוד ההלכה. כשהתעוררו שאלות אישיות, חברתיות, קהילתיות ועוד בתחומים שונים כמו: דיני שבת ומועד, דיני אישות ומשפחה, דיני ממונות, דיני איסור והיתר ועוד, ולא היה מענה לבעיה מהכתוב המפורש, היה צורך למצוא את הפתרונות מתוך הספרות הקיימת - המשנה, הגמרא, ספרי הפוסקים ומפרשיהם. רבנים ופוסקים נשאו ונתנו בפרטי ההלכה עליהם נשאלו, וקבעו את הדין. במהלך הדורות נכתבו רבבות תשובות. אין בידינו את כל התשובות שנכתבו, אך חלק ניכר מהן כן הגיע לידינו.

ספרות השו"ת מוכרת לנו מתקופת הגאונים. גם הראשונים באשכנז ובספרד כתבו תשובות הלכתיות רבות. נציין שניים מבין הקבצים הרבים: שו"ת הרשב"א, ספריו של הרב שלמה בן אדרת מברצלונה (המאה ה"ג), שכתב אלפי תשובות בכל הנושאים ההלכתיים. הן פורסמו בשבעה חלקים. מאות מפסקיו התקבלו בספר שולחן ערוך; שו"ת המהר"ם מרוטנברג, ספריו של הרב מאיר מרוטנברג (גרמניה, המאה ה"ג), שכתב גם הוא אלפי תשובות. בסוף ימיו הוא נכלא במבצר בגרמניה, וגם משם הוא השיב תשובות עד שנפטר.

גם לאחר פרסום השולחן ערוך, נכתבו מאות ספרי שו"ת. לאחר גרוש ספרד התפתחו מרכזי תורה במזרח אירופה ובמרכזה, ובשנים מסוימות גם בארץ ישראל, יחד עם מרכזי התורה שהמשיכו להתפתח בצפון אפריקה, בעירק, בתימן ובמקומות נוספים. נציין שלושה מן הקבצים הבולטים של מרכזים אלו: שו"ת הרדב"ז, ספריו של הרב דוד בן שלמה בן זמרא (ספרד, מצרים וצפת, המאה ה"ט). כתב למעלה מעשרת אלפים תשובות בהלכה, ופירש את כתבי הרמב"ם; הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א (המאה ה"ח), נולד בירושלים, וביהדות המזרח ובאיטליה נחשב כגדול רבני דורו. בין ספריו המרובים: ספרי שו"ת - שו"ת יוסף אומץ, שו"ת חיים שאל; שו"ת חתם סופר, ספריו של הרב משה סופר, חת"ם (חידושי תורת משה) סופר (הונגריה, המאות ה"ח וה"ט). תשובותיו המעמיקות התפרסמו מאד, יחד עם חידושיו לתלמוד ועם דרשותיו.

גם בדורנו נכתבים ספרי שאלות ותשובות על ידי פוסקים רבים העוסקים במגוון עצום של נושאים, המשמשים אבן יסוד לפסיקת ההלכה כיום. נציין שניים מהם: שו"ת אגרות משה של הרב משה פיינשטיין מארצות הברית, שתשובותיו המעמיקות והמקוריות מופצות בעולם היהודי כולו; שו"ת יביע אומר ושו"ת יחוה דעת של הרב עובדיה יוסף, לשעבר הרב הראשי לישראל והראשון לציון. הוא נחשב יחיד בדורו בבקיאותו המיוחדת בספרי ההלכה מהם הוא מצטט או מפנה אליהם בתשובותיו.

פוסקים ורבנים בני זמננו מרבים לעסוק גם בנושאים חדשים שמיעטו לעסוק בהם בעבר, כמו: רפואה ופוריות, חברה ומדינה, משק וכלכלה, שלטון ומשפט, צבא וביטחון, טכנולוגיה ומדע, ישוב ארץ ישראל ומצוות התלויות בה, גיור, חינוך, מקדש, ועוד. עיסוק ממוקד בנושאים חדשים אלו נמצא בסדרת ספרי "תחומין". ספר שנתי זה החל לצאת מאז שנת תש"מ ובו מאמרים בשאלות אקטואליות בנושאים של תורה, חברה ומדינה. באנציקלופדיה הלכתית-רפואית בת שבעה כרכים שחיבר הרב פרופ' אברהם שטיינברג, יש ערכים רבים ובהם רקע רפואי מדעי וסיכום הלכתי בשאלות שונות.

ענף ספרותי נוסף הם כתבי העת - חוברות וספרים שיוצאים מעת לעת, בהם מתפרסמים חידושי תורה סביב הגמרא וסוגיות הלכתיות, התמודדות עם שאלות אקטואליות חדשות, מחקרים על תולדות ההלכה, ועוד. ביטאונים אלה נפוצים בישיבות, כוללים, מכללות, מוסדות אקדמיים ועוד.

ביאורים חדשים למשנה ולתלמוד

במשך שנים רבות לומדים משנה בעזרת פירושו של רבי עובדיה מברטנורא (איטליה וירושלים, המאה ה"ו) שהודפס בצד המשניות. את התלמוד לומדים (מאז אמצע המאה ה"ט) במהדורת וילנא ובה רש"י תוס', יחד עם פוסקים ופרשנים נוספים שדבריהם הודפסו בסוף המסכת. כיום נפוצים ספרי פרשנות נוספים, שהודפסו בגופן עברי רגיל, בעברית בהירה יותר, ובכך מתאפשר ללומדים רבים ללמוד בכוחות עצמם את המשנה והגמרא. להלן מספר ביאורים ידועים:

משניות מבוארות של הרב פנחס קהתי - פירוש קל לקריאה ולהבנה של המשנה, שמיועד גם למי שלא מכיר את סוגיית הגמרא על המשנה ומפרשים אחרים. למסכתות ולפרקים נכתב מבוא המשמש רקע קצר ומתומצת לנושא הנלמד בפרק.

תלמוד בבלי מהדורת שטיינזלץ - פירושו של הרב עדין שטיינזלץ (אבן ישראל) לכל התלמוד הבבלי. התלמוד במהדורה זו מנוקד ומפוסק ומחולק לפסקאות, ובנוסף לפירושים המקובלים רש"י (בגופן רש"י) ותוס' (בגופן עברי רגיל) נכלל בו גם תרגום, הסברים קלים, סיכומים, תרשימים וביוגרפיות.

ש"ס מהדורת שוטנשטיין - פירוש לתלמוד שנכתב ע"י צוות רבנים ועורכים, המבוסס על עיקרי דברי הראשונים והאחרונים הקלאסיים. בהערות השוליים של הפירוש יש הרחבה והעמקה.

לימוד יומי

בשנת תרפ"ג הכריז הרב מאיר שפירא, ראש ישיבת חכמי לובלין, על לימוד דף גמרא לכל יום בכל העולם היהודי. לימוד כל התלמוד הבבלי אורך כשבע שנים וחצי. מאז סיימו מספר מחזורים את הש"ס. מלבד לימוד הדף היומי, נוסדו עוד מפעלים בהם הכל לומדים מדי יום את אותו נושא: פרק יומי בתנ"ך, משנה יומית, הלכה יומית, רמב"ם יומי, ועוד.

מכוני מחקר תורניים

ההלכה מוליכה ומדריכה אותנו כיצד לנהוג בחיי המעשה. יש תחומים בהם נדרש להכיר היטב את החידושים וההתפתחויות, ועל פיהם למצוא את ההכוונה והפתרונות ההלכתיים לשאלה או הבעיה שהתעוררה. התחומים הם: טכנולוגיה, רפואה, חקלאות, מזון, כלכלה, משפט עברי ועוד ועוד. קיימים בארץ גופים שבהם אנשי מקצוע יחד עם רבנים, מתעדכנים בפיתוחים ובחידושים בכל תחום, מלבנים ומבררים את הדברים, ומציעים פתרונות. להלן מספר תחומים ומכוני מחקר יישוביים בולטים:

טכנולוגיה - כיצד ניתן להשתמש במכשירי חשמל מסוימים בשבת כמו מקרר, מעליות ועוד, או כיצד ניתן להכשיר מכשירי חשמל כמו תנור, מיקרוגל ועוד, מחמץ לפסח או מבשר לחלב? כיצד ניתן להתאים מכשור רפואי לשימוש בשבת בבתי חולים, או להתאים מכשור צבאי לשימוש בשבת

עבור כוחות הביטחון בצבא ובמשטרה? בתחומים אלה עוסקים במכון צמ"ת (צוותי מדע ותורה) באלון שבות, ובמכון המדעי-טכנולוגי להלכה בירושלים.

חקלאות ומצוות התלויות בארץ - כיצד ישמרו חקלאים את מצוות השמיטה פעם בשבע שנים מבלי לאבד את פרנסתם, ומבלי שמדינת ישראל תפסיד את שווקי היצוא שלה לחו"ל? כיצד יהיו לצרכנים פירות וירקות שניתן לאוכלם בשנת השמיטה ללא כל חשש? כיצד נוודא שהשווקים לא מוצפים בפירות ערלה, וכיצד נתמודד עם איסור כלאים? איך נמנע מלאכול ירקות עלים שנגועים בחרקים? בתחומים אלה עוסקים: מכון התורה והארץ באשקלון (בעבר בכפר דרום בגוש קטיף); המכון למצוות התלויות בארץ, מושב בית עוזיאל; המכון לחקר החקלאות על פי התורה, ירושלים.

רפואה - מה הם הטיפולים הרפואיים שניתן לעשות בשבת ובחג? באילו תנאים לא יצום חולה ביום כיפור? מה הן הקדימויות בין חולים לעניין הגשת טיפול רפואי? כיצד מטפלים בחולה סופני? איך קובעים את רגע המוות? האם ניתן לתרום איברים ולהשתילם אצל אחרים? ועוד שאלות רבות הקשורות לפוריות, הריון ולידה. בתחומים אלה עוסקים במכון ע"ש שלזינגר לחקר הרפואה ע"פ ההלכה, ליד המרכז הרפואי שערי צדק בירושלים, ובמכון פוע"ה - רפואה ופוריות ע"פ ההלכה, ירושלים.

מאגרי מידע מתוקשבים

עם התפתחות הטכנולוגיה המתקשבת, פותחו מאגרים אלקטרוניים ובהם אוסף גדול של ספרים מכל ספרות התורה שבעל פה. באמצעות מנוע חיפוש ניתן למצוא מקורות בנושא המבוקש, וזאת על בסיס חיפוש על פי מילה או על פי צירופי מילים, שהמחפש מניח שהן שכיחות בשיח בנושא המבוקש. בדרך זו ניתן להגיע למקורות רבים ומגוונים מאד.

המאגרים הבולטים הם: "פרויקט השו"ת" של אוניברסיטת בר אילן ברמת גן, מאגר מוקלד ובו ספרי המקרא ומפרשים רבים, מספרות התנאים ומספרות האמוראים ומפרשיהן, ספרי הלכה וספרי שו"ת, ספרי הגות, מחשבה ומוסר, מאמרים הלכתיים, ועוד; תקליטור "אוצר החכמה", ובו עשרות אלפי ספרים, כתבי עת ומאמרים סרוקים מכל מקצועות היהדות; HebrewBooks (היברובוקס - ספרים עבריים) היא ספריה דיגיטלית חנימית מקוונת לספרים וכתבי עת תורניים. גם בה עשרות אלפי ספרים, כתבי עת ומאמרים סרוקים מכל מקצועות היהדות. המאגרים הללו מתעדכנים מעת לעת ונוספים להם עוד חומרים.

חלק ב' - נושאים לעיון

"אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו" -

"פירוש: 'תורת אמת' היא תורה שבכתב,

'וחיי עולם נטע בתוכנו' היא תורה שבעל פה"

(רבנו יעקב בן רבנו אשר, ארבעה טורים, טור אורח חיים סימן קלט)

נושא 1: התורה שבעל פה מפרשת את התורה שבכתב

א. ייעודה של התורה שבעל פה

ההלכות שנאמרו למשה בסיני ושלא נכתבו בתורה שבכתב, מסורות חכמים, הפרשנות, התקנות, הגזרות והמנהגים, כל אלו נכללים תחת הכותרת: התורה שבעל פה. מדוע יש צורך בתורה שבכתב וגם בתורה שבעל פה? מדוע התורה שבעל פה אינה כלולה בתורה שבכתב? הקב"ה בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את התורה שבכתב עם פירושה בעל פה. התורה ניתנה למשה רבנו בהר סיני עם פירושה, ומשה רבנו לימדה לעם ישראל, והדברים עוברים מדור לדור.

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף ס עמוד ב

אמר ר' יוחנן: לא כרת הקדוש ברוך הוא ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל פה, שנאמר: ["ויאמר ה' אל משה כתב לך את הדברים האלה (- תורה שבכתב)], כי על פי הדברים האלה (- תורה שבעל פה) כרתי אתך ברית ואת ישראל" (שמות לד, כז).

מדרש אליהו זוטא (מהדורת איש שלום) פרשה ב

פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאני אדם אחד, ובא אלי בדרך מינות, ויש בו מקרא ואין בו משנה. אמר לי: מקרא ניתן לנו מהר סיני, משנה לא ניתן לנו מהר סיני. ואמרתי לו: בני, והלא מקרא ומשנה מפי הגבורה נאמרו. ומה בין מקרא למשנה? משלו משל: למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שהיה לו שני עבדים, והיה אוהבן אהבה גמורה, ונתן לזה קב חיטין ולזה קב חיטין, לזה אגודה של פשתן ולזה אגודה של פשתן. הפקח שבהן מה עשה? נטל את הפשתן וארגו מפה, ונטל את החיטין ועשאן סולת, ביררה טחנה, ולשה ואפה, וסידרה על גבי השולחן, ופרס עליה מפה, והניחה עד שלא בא המלך. והטיפש שבהן לא עשה ולא כלום. לימים בא המלך בתוך ביתו ואמר להן: בני, הביאו לי מה שנתתי לכם. אחד הוציא את פת הסולת על גבי השולחן ומפה פרוסה עליו. ואחד הוציא את החיטין בקופה, ואגודה של פשתן עליהן. אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה. הוי אומר איזה מהן חביב? זה שהוציא את השולחן ואת פת הסולת עליו... כשנתן הקב"ה תורה לישראל, לא נתנה להן אלא כחיטים להוציא מהן סולת, וכפשתן להוציא ממנו בגד.

התורה שבכתב היא דבר ה', ועלינו לברר וללכך אותה, להעמיק בה, ולהפנים את הכתוב בה.

ב. מדוע התורה שבעל פה לא ניתנה גם היא כתורה שבכתב?

במדרש מוסבר מדוע התורה שבעל פה לא ניתנה גם היא כתורה שבכתב:

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת וירא סימן ה

אמר ר' יהודה בר שלום: ביקש משה שתהא המשנה אף היא בכתב, וצפה הקב"ה שאומות עתידין לתרגם את התורה ולהיות קוראין אותה יוונית, והן אומרין: אנו הן של ישראל.

התורה שבעל פה עברה במסורת הדורות דווקא בעל פה, על מנת לשמור את הייחודיות והעמקות שבה רק לעם ישראל, וכדי שאחרים לא יטענו שהם העם הנבחר. הרב יוסף אלבו כתב הסבר אחר לכך שהתורה שבעל פה לא ניתנה גם היא כתורה שבכתב:

הרב יוסף אלבו, ספר העיקרים, מאמר ג פרק כג

אי אפשר שתהיה תורת השם יתברך שלמה באופן שתספיק בכל הזמנים, לפי שהפרטים המתחדשים תמיד בענייני האנשים במשפטים והדברים הנפעלים, הם רבים מאוד משיכללם ספר. על כן ניתנו למשה בסיני על פה דרכים כוללים נרמזו בתורה בקצרה, כדי שעל ידם יוציאו החכמים שבכל דור ודור הפרטים המתחדשים.

המציאות המשתנה מחייבת התייחסות מתאימה. בתורה ישנם עקרונות ומהם יש ללמוד את ההדרכה הנדרשת לכל פרט בכל תקופה ובכל הקשר. הרב יהודה ליוואי, **המהר"ל מפראג** (תפארת ישראל, פרק סח), כותב הסבר נוסף. הוא ראה הבדל עקרוני ומשמעותי בין הייעוד של התורה שבכתב לבין הייעוד של התורה שבעל פה: בתורה שבכתב מופיע הצייווי האלוקי על יסודות המצוות ועל מהותן, והתורה שבעל פה היא הפרשנות ממנה נובעים הפרטים המסבירים באילו דרכים ואופנים מקיימים את המצוות. הוא מדגים זאת במצוות שבת. המצווה היסודית היא שאדם ישבות ביום השביעי ולא יעשה מלאכות. כיצד פעולת השביתה תבוא לידי ביטוי? אילו מלאכות אסור לעשות על כל פרטיהן? זה נאמר בתורה שבעל פה. הוא ממשיך זאת לבנין בית. המטרה היא שהבית יגן וישמור על הדברים בו, אבל איך יהיה הבית בנוי? מה יהיו מידותיו? אלו הם פרטים. הצו הבסיסי הוא בתורה שבכתב, ובמהלך הדורות ועד זמננו, קובעים ומגדירים חכמים, פרשנים ופוסקים את פרטי המצווה ואת הדרך הנכונה לקיימה. ע"פ הרמב"ם, עיקר האמונה השמיני (מתוך י"ג העיקרים) - תורה מן השמים - הוא האמונה בנתינת התורה שבכתב בהר סיני יחד עם פרשנותה שבתורה שבעל פה:

רמב"ם הקדמה לפרק חלק, פרק עשירי ממסכת סנהדרין - י"ג עיקרי האמונה

והיסוד השמיני הוא תורה מן השמים, והוא שנאמין שכל התורה הזו הנמצאת בידינו היום הזה היא התורה שניתנה למשה, ושהיא כולה מפי הגבורה, כלומר שהגיעה אליו כולה מאת ה'. וכן פירושה המקובל גם הוא מפי הגבורה. וזה שאנו עושים היום צורת הסוכה

והלולב והשופר והציצית והתפילין וזולתם, היא עצמה הצורה שאמר ה' למשה ואמר לנו, והוא [משה רבנו] רק מוביל שליחות נאמן במה שהביא. והדבור המורה על היסוד הזה השמיני הוא אמרו: "בזאת תדעון כי ה' שלחני לעשות את כל המעשים האלה כי לא מלבי" (במדבר טז, כח).

ג. כתיבת תורה שבעל פה

התורה שבעל פה - השמועות, ההלכות והדיונים - היו נמסרים מפה לאוזן, מאב לבנו, מרב לתלמידו ולצאן מרעיתו. הם לא היו נכתבים כקבצים מסודרים. אך לאחר חורבן הבית השני, כאשר הצרות בארץ היו גדולות, והמרכז היהודי תורני בארץ התחיל להיחלש ולהידלדל, או אז החליט רבי יהודה הנשיא להעלות את הדברים על הכתב. הוא קבע ששה סדרי משנה המסודרים לפי נושאים, וחילקם למסכתות ולפרקים. הרמב"ם מסביר את מהלכו של ר' יהודה הנשיא:

רמב"ם הקדמה ליד החזקה

רבינו הקדוש [ר' יהודה הנשיא] חיבר המשנה. ומימות משה רבינו ועד רבינו הקדוש לא חיברו חבור שמלמדין אותו ברבים בתורה שבעל פה. אלא בכל דור ודור ראש בית דין או נביא שהיה באותו הדור כותב לעצמו זיכרון השמועות ששמע מרבותיו והוא מלמד על פה ברבים. וכן כל אחד ואחד כותב לעצמו כפי כוחו מביאור התורה ומהלכותיה כמו ששמע, ומדברים שנתחדשו בכל דור ודור בדינים שלא למדום מפי השמועה אלא במידה משלש עשרה מדות והסכימו עליהם בית דין הגדול. וכן היה הדבר תמיד עד רבינו הקדוש. והוא קיבץ כל השמועות וכל הדינים וכל הביאורים והפירושים ששמעו ממשנה רבינו ושלמדו בית דין שבכל דור ודור בכל התורה כולה וחיבר מהכל ספר המשנה. ושננו לחכמים ברבים ונגלה לכל ישראל וכתבוהו כולם, ורצו בכל מקום, כדי שלא תשתכח תורה שבעל פה מישראל. ולמה עשה רבינו הקדוש כך ולא הניח הדבר כמות שהיה? לפי שראה שתלמידים מתמעטין והולכין, והצרות מתחדשות ובאות, ומלכות רומי פושטת בעולם ומתגברת, וישראל מתגלגל והולכין לקצוות - חיבר חיבור אחד להיות ביד כולם כדי שילמדוהו במהרה ולא ישכח. וישב כל ימיו הוא ובית דינו ולמדו המשנה ברבים.

ר' יהודה הנשיא פתח עידן חדש בלימוד התורה, ע"י כתיבת דברי התורה שבעל פה באופן מובנה ומסודר. מאז נסללה דרך חדשה, ודברים שהיו תורה שבעל פה הועלו על הכתב בקונטרסים, במחברות ובדרכים אחרות. נכתבו פרשנויות לספרי המקרא, לדברי התנאים והאמוראים, תשובות, ספרי אמונה ופילוסופיה, ועוד. בתקופה של כאלף ושלוש מאות שנה מאז ועד המצאת הדפוס, היו הדברים מועתקים, וכך הם התפשטו בקהילות ישראל.

מאז המצאת הדפוס תפוצתם של ספרי קודש התרחבה מאוד. רבנים ותלמידי חכמים כתבו ופרסמו דברים במקצועות התורה השונים. בשנים האחרונות פותחו אמצעים טכנולוגיים מתוקשבים, וחיבורים ויצירות רבות שנכתבו במהלך הדורות נמצאים בהם. הנגישות והיכולת להגיע למקורות אלו גדלה מאוד, וכך גם גדל, התעצם והתרחב לימוד התורה שבכתב והתורה שבעל פה.

נושא 2: סמכות חכמים - מאז ועד עתה

מה מקור הסמכות של חכמים בכל הדורות לפרש את התורה שבכתב, לקבוע ולהכריע הכרעות?

תלמוד ירושלמי מסכת חגיגה א, ח

אמר ר' יהושע בן לוי: ... מקרא ומשנה, תלמוד, הלכות, ואגדות, אפילו מה שתלמיד וותיק עתיד להורות לפני רבו, כבר נאמר למשה בסיני. מה טעמא? "יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא" (קהלת א, י), חברו משיבו ואומר לו: "כבר היה לעולמים אשר היה מלפנינו" (שם).

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף יט עמוד ב

ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב: "ויתן ה' אלי את שני לוחות האבנים כתובים באצבע אלוקים ועליהם ככל הדברים אשר דבר ה' עמכם בהר מתוך האש ביום הקהל" (דברים ט, י)? - מלמד שהראהו הקדוש ברוך הוא למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, ומה שהסופרים עתידין לחדש.

סמכותה של התורה שבעל פה היא מכח העובדה שהיא ניתנה בסיני. עקרונות הפסיקה והפרשנות נאמרו אז, והם מתגלים במהלך הדורות. התורה מצווה אותנו לשמוע, לקבל וליישם את הפרשנות והפסיקה של החכמים שהתקבלו ע"י הציבור כמנהיגיהם הרוחניים של עם ישראל: "על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" (דברים יז, יא). "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך" (דברים לב, ז). כוחם של חכמים לפרש, לפסוק ולתקן תקנות בא לידי ביטוי בנוסח הברכות על תקנות שהם תקנו, כמו למשל על מקרא מגילה בפורים: "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על מקרא מגילה", או הדלקת נר חנוכה: "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו להדליק נר (של) חנוכה". בגמרא שאלו על כך: "והיכן ציוונו?" הלא הדלקת נר חנוכה היא תקנה של חכמים?

תלמוד בבלי מסכת שבת דף כג עמוד א

והיכן צונו? רב אויא אמר: מ"לא תסור". רב נחמיה אמר: "שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך".

הרמב"ן הסביר את החובה לשמוע לדברי חכמים:

הרב משה בן נחמן, רמב"ן, דברים יז, יא

ימין ושמאל - אפילו אם אומר לך על ימין שהוא שמאל או על שמאל שהוא ימין, לשון רש"י. וענינו, אפילו תחשוב בלבך שהם טועים, והדבר פשוט בעיניך כאשר אתה יודע בין

ימין לשמאלך, תעשה כמצוותם. ואל תאמר איך אוכל החלב הגמור הזה או אהרוג האיש הנקי הזה? אבל תאמר כך צוה אותי האדון המצווה על המצוות שאעשה בכל מצוותיו ככל אשר יורוני העומדים לפניו במקום אשר יבחר ועל משמעות דעתם נתן לי התורה אפילו יטעו, וזה כענין רבי יהושע עם רבן גמליאל ביום הכיפורים שחל להיות בחשבוננו (ראש השנה כה ע"א).

והצורך במצווה הזאת גדול מאד, כי התורה ניתנה לנו בכתב, וידוע הוא שלא ישתוו הדעות בכל הדברים הנולדים, והנה ירבו המחלוקות ותעשה התורה כמה תורות. וחתך לנו הכתוב הדין, שנשמע לבית דין הגדול העומד לפני ה' במקום אשר יבחר בכל מה שיאמרו לנו בפירוש התורה, בין שקיבלו פירושו עד מפי עד עד משה מפי הגבורה, או שיאמרו כן לפי משמעות המקרא או כוונתה, כי על הדעת שלהם הוא נותן לנו התורה, אפילו יהיה בעיניך כמחליף הימין בשמאל, וכל שכן שיש לך לחשוב שהם אומרים על ימין שהוא ימין, כי רוח ה' על משרתי מקדשו, ולא יעזוב את חסידיו לעולם נשמרו מן הטעות ומן המכשול.

הקב"ה העניק כח וסמכות לחכמי בית הדין הגדול - הסנהדרין, לפסוק ולהורות. גם אם נראה הדבר כטעות גמורה - חייבים לקיים את ההוראה. הרמב"ן מזכיר את הסיפור בתלמוד המתאר בעוצמה רבה את תוקף סמכותם של חכמים. ר' יהושע לא הסכים עם קביעתו של רבן גמליאל הנשיא מתי יהיה א' בתשרי - ראש השנה.

משנה ראש השנה פרק ב משנה ט (תלמוד בבלי ראש השנה כה עמוד א)

שלח לו רבן גמליאל: גוזרני עליך שתבא אצלי במקלך ובמעוטיך ביום הכפורים שחל להיות בחשבונך.

הלך ומצאו רבי עקיבא מיצר [ר' עקיבא פגש את ר' יהושע שהיה בצער על שהנשיא גזר עליו לחלל את יום הכיפורים]. אמר לו [ר' עקיבא לר' יהושע]: יש לי ללמוד שכל מה שעשה רבן גמליאל עשוי, שנאמר: "אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אתם" (ויקרא כג, ד) - בין בזמן בין שלא בזמן, אין לי מועדות אלא אלו.

בא לו אצל רבי דוסא בן הורקנס [ר' יהושע הלך לר' דוסא בן הרכינס]. אמר לו [ר' דוסא לר' יהושע]: אם באין אנו לדון אחר בית דינו של רבן גמליאל צריכין אנו לדון אחר כל בית דין ובית דין שעמד מימות משה ועד עכשיו. שנאמר "ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל" (שמות כד, ט). ולמה לא נתפרשו שמותן של זקנים? אלא ללמד שכל שלשה ושלשה שעמדו בית דין על ישראל הרי הוא כבית דינו של משה [שלא יהיה ערעור בכל דור על הסמכות הגבוהה - בית דין או מנהיגות תורנית אחרת, שהם לא בדרגתם של משה ואהרן]. ע"פ רש"י.

נטל [ר' יהושע] מקלו ומעותיו בידו, והלך ליבנה אצל רבן גמליאל ביום שחל יום הכפורים להיות בחשבוננו. עמד רבן גמליאל ונשקו על ראשו, אמר לו: בוא בשלום רבי ותלמיד! רבי - בחכמה, ותלמיד - שקבלת את דברי.

ר' עקיבא נימק בפני ר' יהושע את סמכות בית הדין בעזרת פסוק העוסק בקביעה של המועדים, ור' דוסא הוסיף שכך הוא בכל ענין. הקב"ה העניק כח וסמכות לבית הדין הגדול: "כי על הדעת שלהם הוא נותן לנו התורה", ויש לקבל את הכרעותיהם גם אם הן אינן נראות לנו נכונות. אמנם בתורה יש אפשרות שהסנהדרין יטעו ויגרמו לתקלה ויתירו איסור מהתורה שהעברה עליה מחייבת כרת, ויהיה עליהם אף להביא קרבן מיוחד - פר העלם דבר של ציבור (ויקרא ד, יג-כא), אך "רוח ה' על משרתי מקדשו, ולא יעזוב את חסידיו לעולם נשמרו מן הטעות ומן המכשול" (רמב"ן). חכמים פירשו את התורה, גזרו גזירות, הנהיגו מנהגים ותקנו תקנות. הגזירות, המנהגים והתקנות התפשטו בכל ישראל. כך היה עד חתימת התלמוד הבבלי. כך מתאר זאת הרמב"ם:

רמב"ם, הקדמה ליד החזקה

הכל חיבר רב אשי בגמרא מימות משה ועד ימיו... נמצא רבינא ורב אשי וחבריהם סוף גדולי חכמי ישראל המעתיקים תורה שבעל פה, ושגזרו גזירות והתקינו התקנות והנהיגו מנהגות ופשטה גזירתם ותקנתם ומנהגותם בכל ישראל בכל מקומות מושבותם... כל הדברים שבגמרא הבבלי חייבין כל ישראל ללכת בהם וכופין כל עיר ועיר וכל מדינה ומדינה לנהוג בכל המנהגות שנהגו חכמי הגמרא ולגזור גזירותם וללכת בתקנותם. **הואיל וכל אותם הדברים שבגמרא הסכימו עליהם כל ישראל.** ואותם החכמים שהתקינו או שגזרו או שהנהיגו או שדנו דין ולמדו שהמשפט כך הוא, הם כל חכמי ישראל או רובם והם ששמעו הקבלה בעקרי התורה כולה דור אחר דור עד משה רבינו עליו השלום.

בתלמודים יש תקנות וגזירות שמחייבים את כל הדורות הבאים כיון ש"הסכימו עליהם כל ישראל". הראי"ה קוק הסביר את המשמעות העמוקה של קבלת מנהג, תקנה או הלכה שקבעו חכמים, ע"י עם ישראל:

הראי"ה קוק, אדר היקר, עמ' לח-לט

... אנחנו מקיימים באהבה מנהגי ישראל שאנו יודעים שלא נצטווין בהם ע"פ שום נבואה, והכל מפני חיבתה של אומתנו, אהבתה וכבודה החביב עלינו, בחיבה של קדושה אלוקית עליונה. וכן כל מצות חכמים שאנו מקיימים, היסוד העיקרי שלהן היא קבלת "הגוי כולו" (מלאכי ג, ט), שהיא כבוד האומה והשפעתה ההיסטורית הנצחית האלוקית החביבה... ערכם הגדול של חז"ל, ורוממות מעלתם האלוקית הוא דבר אמת לעצמו, והוא יכול גם לתן תבלין, להנעים ולשפר את הנטייה ללכת בדרכיהם, אבל היסוד הקיים עדי עד, הוא רק קבלה האומה לדורותיה בדרכי חייה. והנהגו רואים למשל, שחרם דרגמ"ה [דרבנו גרשום מאור הגולה] במקום שנתפשט הוא חזק ואמיץ בלב האומה כשאר איסורי תורה, אע"פ שלא היה לא תנא, ולא אמורא, אלא מפני שנתחברה לו הסכמת האומה על כל פנים במשך הדורות, "וכל המוציא את עצמו מן הכלל, כפר בעיקר".

סמכות החכמים תלויה בהסכמת האומה. החכמים מובילים ומציעים את התקנה והמנהג, אך מה שמקבע ומחזק את התקנה הוא ההסכמה של עם ישראל. רבנו גרשום גזר חרם על מי שנושא שתי נשים, והחרם התפשט ונקבע ממש כמו איסור תורה, באותן קהילות שקבלו עליהן את תקנת החרם.

ההסכמה היתה גם באשר לקבלתן של הלכות שהיו מקובלות לאורך תקופה מוגדרת - תקופת התנאים, תקופת האמוראים, הגאונים, הראשונים. אמוראים לא חלקו על מוסכמה של תנאים, הגאונים לא חלקו על מוסכמה של אמוראים, וכן הלאה.

הרב יוסף קארו, כסף משנה הלכות ממרים פרק ב הלכה א

אפשר לומר שמיום חתימת המשנה קיימו וקבלו שדורות האחרונים [האמוראים] לא יחלקו על הראשונים. וכן עשו גם בחתימת הגמרא, שמיום שנחתמה לא ניתן רשות לשום אדם לחלוק עליה.

הסמכות לפרש את התורה שבכתב ניתנה לחכמים שבכל דור. נדרש ידע רב לאותם רבנים ופוסקים שמלבנים ומחדשים, על מנת שדבריהם יתקבלו וייקבעו כחלק מהתורה שבעל פה. הם צריכים להיות ראויים לכך מבחינה ערכית ומוסרית, ונצרך הרבה סיוע שמימי.

הרב אברהם ישעיהו קרליץ, אגרות חזון איש, אגרת לג

השגחתו יתברך הוא בכל דור ודור על היחידים ששתלם בכל דור להורות חוקיו ומשפטיו לישראל. וכשהם מעמיקים בהלכה, הם בשעה זו כמלאכים, ורוח ממרום שורה עליהם. ועל פיהם נקבעו הלכות באישות החמורות, ובשבת, ובשאר הלכות חמורות.

במהלך הדורות נכתבו ספרי הלכה רבים, אך הספר שהתקבל בקהילות ישראל כספר מחייב היה השולחן ערוך. מחבר השולחן ערוך הוא מרן הרב יוסף קארו. בן דורו הרב משה איסרליש, הרמ"א, השיג עליו במקומות בהם נהגו בקהילות אשכנז אחרת. השולחן ערוך והשגותיו של הרמ"א התפשטו והתקבלו בקהילות ישראל.

במהלך הדורות נוצרו בעיות ושאלות חדשות שלא נידונו בשולחן ערוך. תשובות לשאלות אלו ניתנו ע"י מפרשי השו"ע, ספרי פסיקה, ובספרות השו"ת. אך שוב לא היתה הסכמה גורפת לפסיקה ההלכתית, ולא קיים ספר שהתקבל בצורה גורפת ושיטתית כמו השולחן ערוך. במעבר על פני תקופה של למעלה מארבע מאות שנה מאז חיתום השולחן ערוך וקבלתו באשכנז ובספרד, היתה התפלגות רחבה עוד יותר בתפוצות השונות. בקהילות אשכנז - ליטאים וחסידים ובין הקהילות החסידיות לבין עצמן, וגם בקהילות ספרד נוצרו מנהגים שונים על בסיס מנהגי מקום (מנהגי קהילות שונות בצפון אפריקה, כמו למשל מרוקו וטוניס; קהילות עירק ופרס, ועוד).

הסכמה רחבה נחוצה לשאלות שלא נידונו בצורה ישירה בשולחן ערוך, או שאלות חדשות שלא יכלו להישאל עד ימות השולחן ערוך, בשל התפתחויות שונות - חברתיות, כלכליות, טכנולוגיות,

רפואיות ועוד. מלבדם יש נושאים שהשולחן ערוך לא עוסק בהם כלל, ובודאי לא בצורה שיטתית, והם מעשיים ואקטואליים כיום ליחידים ולציבור - צבא, מלחמה, מדינה, ועוד. במצב שכזה, כל קהילה או כל קבוצה שיש לה מכנה חברתי ואידיאולוגי משותף, מקבלת על עצמה פסיקות מפי רבנים שאותם קיבלה על עצמה כמנהיגיה.

נושא 3: מחלוקות בהלכה

ביצירה התורנית קיימות מחלוקות רבות בין החכמים והרבנים. מתקופת הזוגות - נשיא ואב בית דין (משנה חגיגה ב, ב) ועד ימינו אנו, מחלוקות בהלכה ובאגדה, בלימוד ובפסיקה. על אף הקשיים שמעוררות המחלוקות - הן ביכולת ההכרעה והן מבחינה הגותית, יש במחלוקת פן חיובי לכתחילה, היכול לסייע בחידוד השמועה ובהבאת דבר ה' על כל שלל היבטיו לעולמנו שלנו.

תוספתא מסכת חגיגה פרק ב הלכה ט

אמר ר' יוסי: בתחילה לא היתה מחלוקת בישראל. אלא בית דין של שבעים ואחד היה בלשכת הגזית, ושאר בתי דינין של עשרים ושלושה היו בעיירות שבארץ ישראל... משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שימשו כל צרכן, הרבו מחלוקות בישראל ונעשו שתי תורות.

רבי יוסי הציג את עובדת המחלוקת רק כשהמסורת לא עוברת באופן תקין - בגלל תלמידים שלא שמשו את רבותיהם כראוי, ולא העבירו את השמועות כנדרש. הרמב"ם ביאר מה קרה אצל תלמידי שמאי והלל שחיו כמאה שנה לפני חורבן הבית השני:

רמב"ם, הקדמה לפירוש המשנה (מהדורת הרב יצחק שילת), עמ' מא

אבל אמרם: "משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבתה מחלוקת בישראל" - הנה עניין אלה הדברים מבואר מאד, לפי ששני אנשים, אם יהיו שקולים בתבונה ובעיון ובידיעת העיקרים אשר יולידו מהם, לא תיפול ביניהם מחלוקת כלל במה שיוציאוהו בהיקש [בסברה], ואם תיפול תהיה מועטה. כמו שלא נמצא לעולם מחלוקת בין שמאי והלל אלא בהלכות יחידות, לפי שהיקשי שניהם בכל מה שהוציאוהו בהיקש היו קרובים זה לזה. והעיקרים גם כן אשר היו מסורים אצל זה, כמו העיקרים המסורים אשר היו אצל האחר. וכאשר נתמעטה דרישת תלמידיהם, ונחלש היקשם ביחס להלל ושמאי רבותיהם, נפלה המחלוקת ביניהם בעת העיון בדברים רבים, היות שהיקש כל איש מהם לפי ערך שכלו ומה שאצלו מן העיקרים. ואין להאשימם בכל זה. לפי שאנו לא נחייב שני אנשים המתווכחים שיתווכחו בִּשְׂקָל יהושע ופינחס... ועל זה האופן נפלה המחלוקת, לא שהם טועים בשמועות, וקבל האחד אמת והאחר שקר. ומה מאוד מבוארים אלו הדברים למי שיתבונן בהם, ומה גדול זה העיקר בתורה!

בין שמאי לבין הלל היו מעט מחלוקות. אלא שתלמידיהם לא העמיקו כראוי במה שלמדו מרבותיהם, והם הציעו הסברים ופירושים משל עצמם, וכך נוצרו המחלוקות בין הבתים - בית שמאי ובית הלל.

במקומות אחרים בדברי חז"ל ניכר שלמחלוקת יש תפקיד ומטרה.

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף יג עמוד ב

אמר ר' אבא אמר שמואל: שלש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלוקים חיים הן, והלכה כבית הלל.

איך יתכן שאלו ואלו דברי אלוקים חיים הן? על הפסוק: "דברי חכמים כדורבנות וכמשמרות נטועים, בעלי אסופות ניתנו מרועה אחד" (קהלת יב, יא), מובאת דרשה בשמו של ר' אלעזר בן עזריה:

תלמוד בבלי מסכת חגיגה דף ג עמוד ב

"בעלי אסופות" - אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה. הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלין והללו מכשירין. שמא יאמר אדם: היאך אני למד תורה מעתה? תלמוד לומר: כולם "ניתנו מרועה אחד" - אל אחד נתנו, פרנס אחד אמרן, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא, דכתיב: "וידבר אלוקים את כל הדברים האלה" (שמות כ, א). אף אתה עשה אזהרה כאפרכסת, וקנה לך לב מבין לשמוע את דברי מטמאים ואת דברי מטהרים, את דברי אוסרין ואת דברי מתירין, את דברי פוסלין ואת דברי מכשירין.

הרב יהודה ליוואי, המהר"ל, באר הגולה, עמ' יט-כ

ואמר "בעלי אסופות", פירוש: כי אי אפשר שיהיה דעת החכמים על דרך אחד, ואי אפשר שלא יהיה חלוק ביניהם כפי מה שהם מחולקים בשכלם. כי כל דבר ודבר אי אפשר שלא יהא בחינה יותר מאחת לדבר אחד. שאף אם הדבר טמא, אי אפשר שלא יהיה לו צד בחינה אל טהרה של מה, וכן אם הדבר טהור, אי אפשר שלא יהיה לו בחינה מה של טומאה... ועל זה קראם "בעלי אסופות", רצה לומר שיושבים אסופות ועוסקים בתורה, שאף שהם מחולקים בשכלם, מכל מקום הם מתאספים יחד. וכאשר הם מתאספים יש בהם כל הדעות המחולקות. ואמר: "שמא תאמר אם כן האיך אני לומד תורה מעתה?" על זה אמר "כולם ניתנו מרועה אחד". אל אחד נתנו, פרנס אחד אמרן, מפי אדון כל המעשים". וביאור זה, כי ה' יתברך כאשר נתן תורה לישראל נתן כל דבר ודבר בתורה כפי מה שהוא. ואמר שדין זה יש בו בחינה לזכות ויש בו בחינה לחובה, ודין של איסור והיתר יש בדין זה בחינה להיתר ויש כאן בחינה לאסור, וכן כשר ופסול יש בחינה אחת הפך האחרת. כמו שבעולם נמצא דבר מורכב מהפכים... וזהו מחלוקת הלל ושמאי שיצא בת קול אלו ואלו דברי

אלקים חיים, רצה לומר ששניהם שווים בבחינות שזה כזה, וכיון שהבחינות שווה, שניהם דברי אלקים חיים.

כל נושא וענין מורכב מצדדים שונים ומגוונים. הקב"ה נתן לנו את התורה ומצוותיה על מנת שנחשוף את אותה מורכבות ואת אותם הצדדים השונים שיש באותו ענין.

הראי"ה קוק, עולת ראייה חלק א עמ' של-שלא

אמר ר' אלעזר אמר ר' חנינא: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר: "וכל בניך למודי ד', ורב שלום בניך" (ישעיהו נד, יג). אל תקרי 'בניך' אלא 'בוניך' (ברכות סד ע"א). יש טועים שחושבים שהשלום העולמי לא יבנה כי אם ע"י צביון אחד בדעות ותכונות. ואם כן כשרואים תלמידי חכמים חוקרים בחכמה ודעת תורה, וע"י המחקר מתרבים הצדדים והשיטות, חושבים שבזה הם גורמים למחלוקת והפך השלום. ובאמת אינו כן, כי השלום האמיתי אי אפשר שיבוא לעולם כי אם דווקא ע"י הערך של ריבוי השלום. הריבוי של השלום הוא, שיתראו כל הצדדים וכל השיטות, ויתבררו איך כולם יש להם מקום, כל אחד לפי ערכו, מקומו וענינו. ואדרבא גם העניינים הנראים כמיותרים או כסותרים, יראו כשמתגלה אמיתת החכמה לכל צדדיה, שרק ע"י קיבוץ כל החלקים וכל הפרטים, וכל הדעות הנראות שונות, וכל המקצועות החלוקים, דווקא על ידם יראה אור האמת והצדק, ודעת ד' יראתו ואהבתו, ואור תורת אמת. על כן תלמידי חכמים מרבים שלום, כי במה שהם מרחיבים ומבארים ומיילדים דברי חכמה חדשים, בפנים מפנים שונים שיש בהם ריבוי וחילוק עניינים, בזה הם מרבים שלום.

השלמות תגיע לאחר ראייה מורכבת של הנושא על כל חלקיו ופרטיו, ויצירת תובנות חדשות ומעמיקות יותר בנושא הנידון. גם במקהלה או בתזמורת נשמעים קולות שונים, וביחד יש נעימות גדולה.

בין בית שמאי לבין בית הלל היו מחלוקות קשות, אך המחלוקות החריפות הללו לא פגמו בקשר וביחס המכבד שהצדדים העניקו אלו לאלו.

תוספתא מסכת יבמות (ליברמן) פרק א הלכה י

אף על פי שנחלקו בית שמאי כנגד בית הלל... לא נמנעו בית שמאי לישא נשים מבית הלל ולא בית הלל מבית שמאי אלא נהגו האמת והשלום ביניהן שנאמר: "האמת והשלום אהבו" (זכריה ח, יט).

באופן כללי ההלכה נקבעה כבית הלל.

תלמוד בבלי מסכת עירובין דף יג עמוד ב

וכי מאחר שאלו ואלו דברי אלוקים חיים, מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן? מפני שנחמין ועלובין היו, ושונין דבריהן ודברי בית שמאי. ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהן.

מהמחלוקות שהיו בין בית שמאי לבין בית הלל, יש ללמוד גם איך מתקבלת ההלכה. היכולת לשמוע את דברי בר הפלוגתא, ולא רק לשמוע אלא גם להקדימו לדברך, לבחון אותם ולהתמודד מולם, היא זו שמאפשרת להגיע לבירור מוחלט ושלם של הנושא. לדורות נקבעו כללים הלכתיים איך מכריעים במחלוקות. כמו למשל הליכה אחר הרוב, כשבעלי המחלוקת יושבים ביחד ומלבנים את הנושא הנידון, ומכריעים ע"פ רוב.

תלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין פרק ד הלכה ב

אמר לפניו (משה רבנו): רבוננו של עולם הודיעני היאך היא ההלכה? אמר לו: "אחרי רבים להטות". רבו המזכין - זכו, רבו המחייבין - חייבו. כדי שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טמא, ומ"ט פנים טהור.

המחלוקת היא המאפשרת ללמוד וללבן את הנושא הנידון מזוויות שונות. אמנם כשנדרשת הכרעה, אזי יש להיות עקביים ולהיצמד לשיטת פסיקה אחידה ועקבית.

שער ב' עיונים בנושאים אקטואליים

מעגל הפרט: תשובה

מעגל החברה: זהירות בדרכים

לשון הרע ורכילות

מעגל המדינה: מצוות ישוב ארץ ישראל

תקנת יום העצמאות

מעגל הפרט

תשובה

מבוא

תשובה היא האפשרות לתקן, לחזור לסדר החיים הנכון. איך עושים זאת? איך ניתן לתקן עבירה שכבר נעשתה? מה נדרש מאיתנו? האם תשובה היא רק מעבירה, או שהיא תיאור מצב של תנועה מתמדת לעיצוב זהות אישית וחברתית טובה יותר?

א. מהי תשובה?

1. הרב משה בן מיימון, רמב"ם הלכות תשובה, פרק א הלכה א

רמב"ם

הרב משה בן מיימון (מאה י"ב), מצרים. פרשן המשנה, גדול הפוסקים, מחבר משנה תורה, כתב תשובות הלכתיות רבות לכל העולם היהודי. פילוסוף, מחבר ספר מורה הנבוכים, מילות ההגיון, אגרת תימן, ועוד. מדען ורופא.

כל המצוות שבתורה, בין עשה בין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן, בין בזדון בין בשגגה, כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתוודות לפני האל-ל ברוך הוא, שנאמר: "איש או אשה כי יעשו מכל חטאות האדם למעול מעל בה' ואשמה הנפש ההיא. והתוודו את חטאתם אשר עשו" (במדבר ה, ו-ז), זה וידוי דברים. ויודי זה מצות עשה. כיצד מתוודין? אומר: "אנא השם, חטאתי, עויתי, פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך, והרי ניחמתי ובושתי במעשיי, ולעולם איני חוזר לדבר זה".

וזהו עיקרו של וידוי. וכל המרבה להתוודות ומאריך בענין זה הרי זה משובח... וכן החובל בחבירו והמזיק ממנו, אף על פי ששילם לו מה שהוא חייב לו, אינו מתכפר לו עד שיתוודה וישוב מלעשות כזה לעולם, שנאמר: "מכל חטאות האדם" (במדבר שם).

2. הרב משה בן מיימון, רמב"ם הלכות תשובה, פרק ב הלכות ב, ט-י

ב. ומה היא התשובה? הוא שיעזוב החוטא חטאו, ויסירו ממחשבתו, ויגמור בליבו שלא יעשה עוד, שנאמר: "עזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלוקינו כי רבה לסלוח" (ישעיהו נה, ז). וכן יתנחם על שעבר, שנאמר: "כי אחרי שובי נחמתי ואחרי הָדְעִי ספקתי על ירך" (ירמיהו לא, יח), ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר: "ולא נאמר עוד אלוקינו למעשה ידינו, אשר בך ירוחם יתום" (הושע יד, ד). וצריך להתוודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בליבו.

ט. אין התשובה ולא יום הכיפורים מכפרין אלא עבירות שבין אדם למקום, כגון: מי שאכל דבר אסור, או בעל בעילה אסורה, וכיוצא בהן, אבל עבירות שבין אדם לחבירו, כגון: החובל את חבירו, או המקלל חבירו, או גוזל, וכיוצא בהן, אינו נמחל לו לעולם עד שיתן לחבירו מה שהוא חייב לו וירצהו. אף על פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו, צריך לרצותו ולשאל ממנו שימחול לו. אפילו לא הקניט את חבירו אלא בדברים, צריך לפייסו ולפגוע בו (=לבקש ממנו) עד שימחול לו. לא רצה חבירו למחול לו, מביא לו שורה של שלשה בני אדם מריעיו, ופוגעין בו ומבקשין ממנו. לא נתרצה להם, מביא לו שניה ושלישית. לא רצה, מניחו והולך לו, וזה שלא מחל הוא החוטא. ואם היה רבו, הולך ובא אפילו אלף פעמים עד שימחול לו.

י. אסור לאדם להיות אכזרי ולא יתפייס, אלא יהא נוח לרצות וקשה לכעוס, ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול, מוחל בלבב שלם ובנפש חפצה. ואפילו הצר לו הרבה וחטא לו הרבה, לא יקום ולא יטור. וזה הוא דרכם של זרע ישראל וליבם הנכון.

3. הרב אברהם יצחק הכהן קוק, אורות התשובה פרק טו אות י

כששוכחים את מהות הנשמה העצמית, כשמסיחים דעה מלהסתכל בתוכיות החיים הפנימיים של עצמו, הכל נעשה מעורבב ומסופק. והתשובה הראשית, שהיא מאירה את המחשכים מיד, היא שישוב האדם אל עצמו, אל שורש נשמתו, ומיד ישוב אל האלוקים, אל נשמת כל הנשמות, וילך ויצעד הלאה מעלה מעלה בקדושה ובטהרה. ודבר זה נוהג בין באיש יחיד, בין בעם שלם, בין בכל האנושיות, בין בתיקון כל ההויה כולה.

הראי"ה קוק

הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ירושלים. מייסד הרבנות הראשית ורבה הראשון, המייסד וראש ישיבת 'מרכז הרב' בירושלים, המשמשת עד היום מרכז גדול ללימוד תורה בציונות הדתית. גדול תלמידי החכמים ורבני ארץ ישראל בדורות האחרונים, גאון שעסק בכל מקצועות התורה. כתב ספרי שו"ת והלכה, ספרי אמונה ועוד. כתביו והגותו הם ספרי בסיס ויסוד למשנת הציונות הדתית. נפטר בשנת תרצ"ה.

4. הרב עדין שטיינזלץ, חיי שנה, עמ' 323-326

התשובה במהותה אינה קשורה לעבירות. למושג יש גם משמעות של חזרה, שיבה אל המקום, שיבה הביתה. ברשימה המופיעה בגמרא של דברים שנבראו טרם העולם, מופיעה התשובה (פסחים נד ע"א). אם כן, אין היא תלויה בעבירה שלפניה אלא עומדת בפני עצמה. התשובה, הקיימת מראש מקדם, מלפני היות עולם, היא השיבה או הפנייה אל הקב"ה... התשובה היא בראש ובראשונה "שובו אלי" (זכריה א, ג), בלי קשר לשאלה האם נעברה עבירה או לא... במהות הדברים, צריכים אנחנו לחזור בתשובה על כך שאנחנו חיים פרטיים - 'חיים אזרחיים'. אדם יכול להיות שומר מצוות; אבל התודעה שלנו כמכלול, היא בדרך כלל תודעה אזרחית - ללא הרגשה מוחשית של נוכחות ה' בהם...

התשובה לא אמורה להניע אותנו לקיים עוד מצווה אחת, או לקנות אתרוג מהודר יותר. תכליתה היא להביא לשינוי התפיסות שלנו ביחס לממשות, לאמיתיות, בכל הנוגע לשאלה מה חשוב באמת ומה לא חשוב... במלים אחרות, תשובה היא עניין של שינוי זהות: איך אני מזהה את עצמי, היכן 'אני נמצא'.

5. הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק א סימן פח

בכמה פרטים בעניני השבת גזלה.
מעלת כבוד התלמיד אשר נשאו לבו לשוב בתשובה שלימה ובודאי קבלהו השי"ת כי גדולה תשובה... ויהיה לו שלום וברכה כל הימים.
בדבר רצונו לידע איך לקיים מצות השבה בגנבת ממון...
ומה ששאלת מה לעשות אם אין מכיר את בעל הגנבה. הנה זה מפורש בבבא קמא דף צד ע"ב שצריך לעשות צורכי ציבור. ואיפסק כן בשולחן ערוך חושן משפט סימן שס"ו סעי' ב'. וזהו דווקא לצורכי רבים ולא לצדקה. ולבנין ותיקון מקוואות הוא כלצרכי רבים ולכן טוב שיתן למקוואות...
ומה ששאלת בהגנבות שגנב כשהיה קטן. הנה אם הגזלה קיימת חייב להחזיר. ואם אכלה או נאבדה כשהיה קטן פטור אף לכשנגדל... ואם היתה קיימת כשנעשה גדול ואחר שנתגדל אכלה או איבדה בידיים חייב לשלם, ואם נאבדה באונס מסתבר שפטור. ובסתם נאבדה או נגנבה באופן ששומר שכר היה חייב יש לחייבו...
ומה ששאלת בגנבה מהאב או מהאם. הנה ודאי גם כן צריך להשיב להם או שימחלו בפירוש, כי באומדנא שמחלו אינו כלום לסמוך על זה, וגם כשלא ידעו שגנב מהם הא ודאי לא מחלו. שלהיפטר מממון שחייבין, צריך מחילה ממש בפועל...

הרב משה פיינשטיין

ארה"ב. היה גדול הפוסקים בארה"ב, והשיב תשובות לכל העולם היהודי. חיבר את ספרי שו"ת אגרות משה, בהם אלפי תשובות. היה ראש ישיבת תפארת ירושלים, בניו יורק. חידושיו לש"ס בספריו: דברות משה. נפטר בשנת תשמ"ו.

... בכל אופן צריך מהם מחילה על הצער אם נודעו מהגנבה והיה להם צער, ובשביל זה צריך לכתוב מכתב לבקש מחילה...
ומה ששאלת בסוף שלקחת עבור עבודתך כשהיית גבאי צדקה, וכלפי עלמא היה נחשב שאתה עוסק בחנם. פשוט לעניות דעתי שאתה צריך להחזיר, כי מאן שם לך כי בעצמך לא היית רשאי לפסוק לך שכירות, כי אולי היה נמצא אחר שהיה עושה בחנם. אך אם יסכימו כל העוסקים ליתן לך עתה מתנה עבור עבודתך אפשר רשאים.
והנה המברך אותך שתשוב בתשובה שלימה ותתברך מהשי"ת, משה פיינשטיין.

6. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת חלק ה סימן מד

שאלה: מי שחטא לחבירו והעליבו בדברים, וכעת ניחם על מעשיו, ורוצה להתפייס עמו לקראת יום הכפורים, אך הוא מתבייש ללכת אליו בעצמו לבקש את סליחתו, האם יכול לשלוח לו דברי פיוס בכתב, או על ידי שליח, או חייב ללכת אליו בעצמו ולבקש ממנו מחילה?

... בסיכום: מי שחטא כלפי חברו, עליו ללכת לפייסו בעצמו ולא על ידי שליח, או על ידי מכתב, ומכל מקום הכל לפי הענין. שאם הדבר ידוע שהנעלב נוח לרצות, עדיף שילך אליו בכבודו ובעצמו לפייסו. ורק אם הוא קשה לרצות, וחושב שיותר יהיה נוח לו להתפייס אם ישלח אליו איש מכובד מידידיו שירצהו תחלה, יעשה כן, ולאחר מכן יבוא אחריו וימלא את דבריו בבקשת מחילה כדת. ונסלח לו. ונסיים בדברי הגאון רבי יוסף חיים בספר בן איש חי (פרשת וילך אות ו'), שחיוב גדול מוטל על כל אדם לבקש מחילה בערב יום הכפורים מאביו ואמו, על כל מה שחטא להם ופגע בכבודם, ומי שאינו עושה כן נקרא חוטא, ומזלזל בכבוד אביו ואמו, שאם בין אדם לחבירו חייבו חז"ל לבקש מחילה קודם יום הכפורים, כל שכן מאביו ואמו שכמעט אין אדם ניצול מחטא זה בכל יום. ומכל מקום אם הבן שוטה ולא ביקש מהם מחילה, או שהיה אנוס, ימחלו לו שלא בפניו, שיאמרו בפניהם בפירוש: הרי אנו מוחלים לבננו פלוני על כל מה שחטא לנו במשך כל ימות השנה ולא יענש חס ושלום בסיבתנו. וכן הבעל והאשה ימחלו זה לזה על כל אשר חטאו אחד כלפי השני במשך כל השנה ודברו בכעסם דברים אשר לא כן. וכן כל תלמיד שיש לו רב בעירו יבקש ממנו מחילה קודם יום הכפורים. ע"כ. ודבריו נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. ובפרקי רבי אליעזר (פרק מו) איתא, שהשטן שבכל ימות השנה מקטרג על ישראל, ביום הכפורים מלמד על ישראל סניגוריא, ואומר יש לך עם אחד בארץ שהם דומים למלאכי השרת, מה מלאכי השרת נקיים, אף ישראל כן, מה המלאכים שלום ביניהם, אף ישראל כן, וכו'. והקדוש ברוך הוא שומע עדותו ומכפר עליהם. ישמע חכם ויוסף לקח.

7. הרב נחום רבינוביץ, שו"ת שיח נחום סימן צב

שאלה: מהי דרך התשובה הראויה למי שהרהר בדברים שאינם צנועים או שראה מקרה לילה? תשובה: אם אירע לו הרהור וכיוצא בזה אין לחשוב עוד על כך, ואפילו לא לשם חרטה ותשובה, אלא ישכח מזה ויפנה את כל כוחותיו ומחשבותיו ומרצו לעניינים אחרים - רוחניים כגון תלמוד תורה, וגופניים כגון עשיית ספורט ומאמץ פיזי מתיש. בכך יזכה גם לאושר רוחני וגם לכושר גופני. אבל אם יעסוק במה שנכשל בו הרי זה רחמנא ליצולן "ככלב שב על קאו" (משלי כו, יא). כך אמרו (סוכה נב, ב): "תנא דברי רבי ישמעאל: אם פגע בך מנוול זה - משכהו לבית המדרש. אם אבן הוא נימוח; אם ברזל הוא מתפוצץ". ושנינו באבות דרבי נתן (נוסחא א

הרב נחום אליעזר רבינוביץ

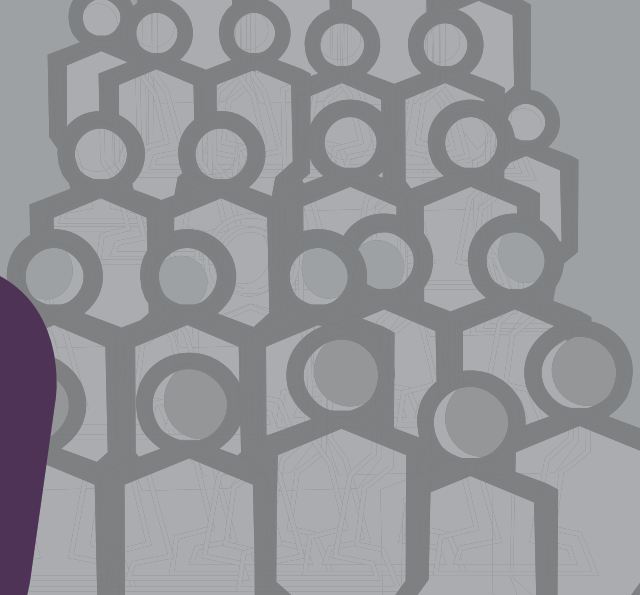
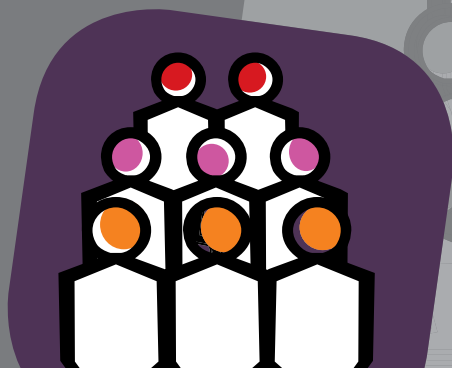
מעלה אדומים, ראש ישיבת ההסדר ברכת משה, פוסק ומפרש הרמב"ם. מספריו: יד פשוטה על ספרי הרמב"ם, מלומדי מלחמה, שו"ת שיח נחום.

פרק כ): "רבי חנניה סגן הכהנים אומר, כל הנותן דברי תורה על לבו - מבטלין ממנו הרהורין הרבה... הרהורי שטות, הרהורי זנות, הרהורי יצר הרע, והרהורי אשה רעה, הרהורי דברים בטלים... וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו - נותנין לו הרהורין הרבה... הרהורי שטות, הרהורי זנות, הרהורי יצר הרע, הרהורי אשה רעה, הרהורי דברים בטלים..."

וכתב הרמב"ם (הל' איסורי ביאה כא, יט): "אם יבוא לו הרהור - יסיע לבו מדברי הבאי לדברי תורה שהיא אילת אהבים ויעלת חן". ולהלן שם (כב, כא): "יתירה מכל זאת אמרו: יפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה וירחיב דעתו בחכמה, שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה".

ועתה הראני ה"ה בניה הו"נ" את דברי ר' ישראל סלנטר (אגרות ומכתבים מאת ר' ישראל סלנטר, מהד' שרגא הכהן וילמן, תש"ל, סי' כ"ה): "ואין להעמיק, ולא בהשתדלות מרובה לדחות ההרהורים, כי זה טבע נפש האדם, כל שמעמיק לדחות איזה רעיון איזה צער וכיוצא, עוד תתגבר ההתנגדות בנפש האדם להלהיב המוזר לאדם, לזאת מריבוי ההשתדלות לדחות ההרהורים יכול להיות שתיוולד לפעמים סיבה גדולה לחזק ההרהורים".

הרי מבואר שכך טבעו של אדם שההרהורים נמשכים מאליהם, אשר על כן דרך התשובה בהם שונה מדרך התשובה על חטא במעשה שאינו נובע מהתפרצות התאוה. בחטא מהסוג האחרון, כאשר אדם ממשיך לחשוב על הקלקול שגרם במעשיו הרי הוא מצטער יותר, מה שאין בחטאים הנובעים מהרהורים, שבאלו עיקר התשובה הוא להסיח דעתו מן העניינים ההם. ואדרבה יפנה את דעתו לדברי תורה וחכמה, או על כל פנים לעניינים אחרים שיעשם ככל כוחו ומרצו.

מעגל החברה

זהירות בדרכים

מבוא

רצח הוא מהעבירות החמורות בתורה, שעליהן נאמר "יהרג ואל יעבור". לרוב אנחנו מדמיינים את הרצח כאדם קשוח ואכזרי שמחזיק אקדח מעשן, אך האם אנחנו מודעים לכך ששיחה קצרה בטלפון במהלך נסיעה, הזזת כפתור ברדיו תוך כדי נהיגה, או נהיגה במהירות מופרזת, יכולות (חס ושלום) להפוך גם אותנו לרוצחים?!

א. חומרת שפיכות דמים

1. תלמוד בבלי מסכת שבת דף לג עמוד א

בעוון שפיכות דמים בית המקדש חרב, ושכינה מסתלקת מישראל, שנאמר: "ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ, ולארץ לא יִכַּפֵּר לדם אשר יִשְׁפֹךְ בה כי אם בדם שופכו. ולא תִטְמֵא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שוכן בתוכה, כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל" (במדבר לה, לג-לד). הא אתם מטמאים אותה - אינכם יושבים בה, ואיני שוכן בתוכה.

2. רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ד הלכה ט

אע"פ שיש עוונות חמורין משפיכות דמים אין בהן השחתת ישובו של עולם כשפיכות דמים. אפילו עבודה זרה, ואין צריך לומר עריות או חילול שבת, אינן כשפיכות דמים. שאלו העוונות הן מעבירות שבין אדם להקב"ה, אבל שפיכות דמים מעבירות שבינו לבין חברו. וכל מי שיש בידו עוון זה הרי הוא רשע גמור, ואין כל המצוות שעשה כל ימיו שקולין כנגד עוון זה ולא יצילו אותו מן הדין, שנאמר: "אדם עשוק בדם נפש, עד בור ינוס אל יתמכו בו" (משלי כח, יז). צא ולמד מאחאב עובד עבודה זרה, שהרי נאמר בו: "רק לא היה כאחאב וכו'" (מלכים א כא, כה), וכשנסדרו עוונותיו וזכויותיו לפני אלוקי הרוחות לא נמצא עוון שחייבו כלייה, ולא היה שם דבר אחר ששקול כנגדו אלא דמי נבות, שנאמר: "ויצא הרוח ויעמוד לפני ה'" (מלכים א כב, כא) זו רוח נבות. ונאמר לה: "תִּפְתָּה וגם תוכל" (שם כב). והרי הוא הרשע לא הרג בידו אלא סיבב, קל וחומר להורג בידו.

נהיגה שלא בזהירות ופגיעה שלא בכוונה תחילה

ב.

3. רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ו הלכות א-ה

שלשה הם ההורגים בלא כוונה:

- [1] יש הורג בשגגה והעלמה גמורה, וזהו שנאמר בו: "ואשר לא צדה וכו'" (שמות כא, יג), ודינו שיגלה לערי מקלט וינצל כמו שביארנו.
- [2] ויש הורג בשגגה ותהיה השגגה קרובה לאונס. והוא שיארע במיתת זה מאורע פלא שאינו מצוי ברוב מאורעות בני אדם, ודינו שהוא פטור מן הגלות, ואם הרגו גואל הדם - נהרג עליו.
- [3] ויש הורג בשגגה ותהיה השגגה קרובה לזדון, והוא שיהיה בדבר כמו פשיעה או שהיה לו להזהר ולא נזהר, ודינו שאינו גולה; מפני שעונו חמור אין גלות מכפרת לו, ואין ערי מקלט קולטות אותו, שאין קולטות אלא המחוייב גלות בלבד. לפיכך אם מִצָּאוּ גואל הדם בכל מקום והרגו - פטור. ומה יעשה זה? יֵשֵׁב וישמור עצמו מגואל הדם.

4. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת, חלק ה סימן טז

שאלה: כהן שהיה נוהג במכונית, וגרם לתאונה קטלנית, האם רשאי לישא כפיו בברכת כהנים לברך את ישראל?

... נוהג ברכב וגרם לאבדן נפש מישראל, מחמת שנהג במהירות מופרזת, או מפני שלא ציית לתמרוך, או שעבר עבירה אחרת על חוקי התנועה, הרי שגגתו עולה זדון... וכמו שכתב כיוצא בזה בשו"ת הרא"ש (כלל קא סימן ה), שהרכב על סוס אין לו רשות לרוץ במקום שיש בני אדם רוכבים או הולכים, שמא לא יוכל לעמוד כשירצה בכך, ואם רץ והזיק פושע הוא ומזיק בגופו הוא... וכל שכן בנהוג ברכב במהירות מופרזת שהסכנה הרבה יותר רצינית, שאין באפשרותו לעצור המכונית מיד כשירצה, אשר אם עבר ורמס וטרף ואין מציל, וכן כל כיוצא בזה. וראה עוד בתשובת הרדב"ז... שההולך במרוצה וכלי משחית בידו ופגע בחבירו בלי כוונה והרגו, הוי כשוגג הקרוב למזיד, שאין הגלות לערי מקלט מכפרת עליו כדין שאר מי שרצח נפש בשגגה, שהרי היה לו להיזהר מאוד ללכת בנחת, כיון שכלי משחית בידו ועלול לגרום להריגת אדם. ע"ש. והוא הדין לנידון דידן, שהרכב הוא כלי קטלני ביותר, ועלול מאוד לפגוע ולסכן חיי אדם. ומי שלא נזהר לנהוג במתינות כראוי, נחשב הדבר לפשיעה, וקרוב למזיד הוא, וכהורג בידים הוא, ואם הוא כהן נפסל לדוכן. כי הדבר ברור שאין לחלק בזה בין ההורג במו ידיו, כלשון הכתוב: "ידיכם דמים מלאו" (ישעיהו א, טו), לבין רוצח על ידי בעיטה ברגליו או בגופו, שדרך הכתוב לדבר בהווה...

אולם אם לא היתה כל רשלנות מצידו של הנהג, ונהג את המכונית בזהירות כראוי, אך באופן בלתי צפוי קפץ ילד לרחוב והתגלגל לרגלי המכונית ונדרס למוות, באופן שהדבר היה באונס גמור, הדבר שנוי במחלוקת האחרונים, כי האליה רבה (סימן קכח ס"ק סג) כתב, שבשוגג הקרוב לאונס יש להקל, ורשאי לישא כפיו. וכן הובא להלכה בספר מגן גבורים (שם ס"ק טט). אבל הפרי מגדים

באשל אברהם ס"ק נא) כתב לפקפק בזה, והעלה שאפילו באונס יש להחמיר לכתחילה שלא ישא כפיו....

בסיכום: כהן שנהג במכונית, וגרם לתאונה קטלנית, אינו רשאי לישא כפיו, ואפילו אם עשה תשובה, הואיל ויצאה תקלה מתחת ידו באיבוד נפש מישראל. ואפילו אם יצא זכאי בדינו מבית המשפט מחוסר הוכחות, כל שיודע בעצמו שנהרג אדם מישראל על ידו אסור לו לישא כפיו... אולם אם היה אנוס לגמרי, כגון שנהג בזהירות, ובפתע פתאום קפץ אדם והתגלגל לרגלי המכונית ונדרס למות, אז אם קיבל עליו תשובה כהוראת חכמי ישראל, רשאי לישא כפיו...

ג. נהג עייף, שיכור או תחת השפעת סמים

6. רמב"ם הלכות חובל ומזיק פרק א הלכה יא

אדם מועד לעולם, בין שוגג בין מזיד בין ער בין ישן בין שכור.

7. הרב יואל סירקיס, שו"ת בית חדש (ישנות) סימן סב

ראובן שסעד במסיבת וסעודות חתן וכלה וזרק זכוכית אל הכותל כמנהג השותים במזרחי יין מתוך שמחה, וטוען שמעון שהזיקו בעינו שנסמית לגמרי.

תשובה: ... לגבי נזיקין אין ספק דחייב, דהוי ליה להיזרה מתחלה שלא ישתכר כלוט ולהזיק את הרבים. דמי אנוס להשתכר כל כך עד דלא ידע מה קעביד (=עד שלא ידע מה הוא עושה), וכיון דאנוס דמחמתיה הוא, דאיהו הוא דגרים לנפשיה (=וכיון שהאנוס בא בגללו, שהוא זה שגרם לעצמו) - חייב בנזיקין. ואפילו ישן, דאי אפשר בלא שינה, אפילו הכי (=אפילו כך) חייב בנזיקין, כל שכן בשיכור דהוה פושע גמור.

הרב יואל סירקיס

(מאות ט"ז-י"ז), פולין. מגדולי הפוסקים האשכנזים לאחר הרמ"א. כתב פירוש לטור הנקרא: בית חדש - ב"ח, המשמש עמוד תווך של לימוד ההלכה. הגיה הגהות לש"ס - הגהות הב"ח. כתב ספר תשובות - שו"ת הב"ח.

8. הרב שמואל הלוי וואזנר, שו"ת שבט הלוי ח סימן שא

נהג שישן באמצע נסיעתו מניו יורק למונטרעאל (=מונטריאול) ועל ידי זה נגרם אסון... בעיקר הדבר היה נראה לכאורה דאם נהג הזה נרדם בנסיעה הארוכה הזאת מיד קרוב לתחילת הנסיעה לית דין ודין שהצדק עם כבוד בנו שהנהג פשע בנפשו ונפש אחרים שלא ישן מספיק והכניס עצמו בנסיעה כזאת. איברא (=אמנם) אם אירע האנוס קרוב לסוף הנסיעה שדרך העולם שגם אם היה ישן והיה מספיק לו, מכל מקום הרי פעמים נופל תרדמה על האנשים ע"י נסיעה ארוכה בפרט בחשכת לילה, בזה קשה לקבוע שהוא אנוס קרוב לפשיעה.

9. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ט חושן משפט סימן ה

הוברר לנו שהנהג לא ישן ככל הצורך בלילה שלפני הנסיעה, ולכן נרדם על ההגה וגרם לתאונה... והואיל ולא ישן ככל הצורך קודם הנסיעה, מה שנרדם על ההגה הוא פשיעה, וחייב לשלם דמי

ריפוי ושבתי... וכשהרגיש בעצמו שהוא עייף היה לו להפסיק את נהיגתו במכונית, ולנוח איזה זמן, עד שיווכח בעצמו שהוא יכול כבר לנסוע מבלי חשש שתחטפנו שינה. והרי הנוסע עימו, אליו הוא נושא את נפשו, ואחריות הנהג גדולה בזה הרבה יותר משומר שכר, שהרי יכול היה הדבר להסתיים באסון ממש, וכשנרדם בשעת הנסיעה הו כחובל בידיים.

ד. על החובה לנהוג בזהירות

10. הרב אביגדור נבנצל, שיחות לספר במדבר, עמ' שה, שיד-שטז

שני אנשים הורידו חביות זהות מראש אותו גג, ונקטו באותה רמת זהירות. חביתו של האחד נפלה והרגה מישהו, ואילו לשני "היה מזל" כמו שאומרים, והחבית לא נפלה. או נפלה, אבל שניה אחת אחרי שעברו במקום. נמצא, שלמרות אי הזהירות השווה של שניהם, האחד יבלה שנים בגלות, והשני ישב בביתו ובכבודו הראשון... אבל מצד האמת השני צריך לחוש בדיוק כאותו הנמק בגלות, שהרי פשיעתם היתה שווה. כמה פעמים סיכנו את עצמנו או את אחרים בחוסר זהירות?

... מובן איפא שאין כל הגיון במשפט: "אתמול נהגתי מהר וכמעט התנגשתי - אבל ברוך ה' לא קרה כלום". בעצם קרה דבר נורא! התרשלת בשמירת נפשות ודי בזה. השאר, התוצאות - הן כבר ענין אחר. העבירה של חוסר הזהירות תלויה מעתה ועומדת עד שתכפר עליה... הכבישים הם היום זירת

אי הזהירות והרשלנות. איש אינו מתכוון להזיק, ובכל זאת מגיעים לבתי הקברות מדי שנה ל"ע מאות מתעסקים בנהיגה וכלאה שנהרגו מפגיעתם הרעה. אדם מתרגל לחמוק מקיום חוקי המדינה, וחושב שגם חוקי התעבורה תלויים בהשקפתו על המדינה וחוקיה - וזוהי טעות מרה. גם מי שהשקפתו הדתית אינה מכירה במדינה חייב להקפיד על כל פרט של חוקי הנהיגה יותר מאשר סעיף בשולחן ערוך. שהרי חמירה סכנתא מאיסורא [חמורה סכנה מאיסור]. חובת הזהירות בדרכים תקפה עוד קודם שהוקמה 'הכנסת', משום שהתורה

הרב אביגדור נבנצל

שימש כרב הרובע היהודי בירושלים. תלמידו של הגרש"ז אויערבך. משמש כר"מ ומשגיח בישיבת הכותל. ידוע בדרשותיו ובשיחותיו על פרשת השבוע. שיחותיו לוקטו בספר 'שיחות הרב נבנצל'. משמש בשנים האחרונות גם כר"מ בישיבת 'נתיב אריה'. ספרו: שו"ת ביצחק יקרא.

אוסרת לסכן חיי אדם מישראל, הן את אחרים והן את עצמו. אדם הנוהג בחוסר זהירות, במהירות אסורה, מי שעוקף אחרים במקום שאסור בעקיפה עליו לדעת שבאותו רגע יש לו דין חמור של רודף, ולכאורה גם מי שאינו מסכן חיי אחרים הרי הוא מסכן חיי עצמו, ויש לו דין רודף של עצמו.

לשון הרע ורכילות

מבוא

קשה מאד לעמוד בפיתוי ולא לרכל או לא לדבר לשון הרע, אך איסור לשון הרע הוא אחד האיסורים החמורים בתורה. מה ניתן לעשות כדי להימנע מאיסורים אלו, ובאילו מצבים מותר לדבר על אדם אחר?

א. האיסור וחומרתו

1. ויקרא יט, טז, ורשב"ם

"לא תלך רכיל בעמך לא תעמד על דם רעך אני ה'" -
רכיל: המחזר בעיירות, מהלך לומר לשון הרע מזה אל זה.

2. רמב"ם הלכות דעות פרק ז הלכות א-ג

א. המרגל בחבירו עובר בלא תעשה, שנאמר: "לא תלך רכיל בעמך" (ויקרא יט, טז). ואף על פי שאין לוקין על לאו זה, עוון גדול הוא, וגורם להרוג נפשות רבות מישראל, לכך נסמך לו: "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא, שם). צא ולמד מה אירע לדואג האדומי.

ב. אי זהו רכיל? זה שהוא טוען דברים והולך מזה לזה, ואומר, כך וכך אמר פלוני, כך וכך שמעתי על פלוני; אף על פי שהוא אומר אמת, הרי זה מחריב את העולם. יש עוון גדול מזה עד מאד, והוא בכלל לאו זה, והוא לשון הרע. והוא המספר בגנות חבירו, אף על פי שאומר אמת. אבל האומר שקר, נקרא מוציא שם רע על חבירו. אבל בעל לשון הרע, זה שיושב ואומר: כך וכך עשה פלוני, וכך וכך היו אבותיו, וכך וכך שמעתי עליו, ואמר דברים של גנאי, על זה הכתוב אומר: "כרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות" (תהילים יב, ד).

ג. אמרו חכמים: שלש עבירות נפרעין מן האדם בעולם הזה ואין לו חלק לעולם הבא: עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים; ולשון הרע כנגד כולם. ועוד אמרו חכמים: כל המספר בלשון הרע כאילו כופר בעיקר... ועוד אמרו חכמים: שלשה לשון הרע הורגת: האומר, והמקבלו, וזה שאומר עליו; והמקבלו יותר מן האומר.

כיצד מתמודדים עם הרצון לדבר לשון הרע?

3. תהילים לד, יב-טו

לכו בנים שמעו לי יראת ה' אלמדכם. מי האיש החפץ חיים אהב ימים לראות טוב. נֶצַר לשונך מרע ושפתיך מִדְבַּר מרמה. סור מרע וְעֲשֵׂה טוב בְּקֶשׁ שלום ורדפהו.

4. תלמוד בבלי מסכת ערכין דף טו עמוד ב

אמר רבי חמא בר' חנינא: מה תקנתו של מספר לשון הרע? אם תלמיד חכם הוא, יעסוק בתורה... ואם עם הארץ הוא ישפיל דעתו.

5. מדרש תנחומא (בובר), פרשת מצורע סימן ה

אמרו רבותינו: מעשה ברוכל אחד שהיה מסבב בעיירות, והיה מכריז ואומר: "מי מבקש סם חיים?". שמעה בתו של רבי ינאי, אמרה לאביה: רוכל אחד מסבב ואומר מי מבקש סם של חיים. אמר לה: לכי וקראי לו; הלכה וקראה לו אצל ר' ינאי. אמר לו: איזהו סם של חיים שאתה מוכר? אמר לו אותו הרוכל: וכי אין אתה יודע מה הסם הזה? אמר לו: אפילו כן הודיעני. אמר לו: הבא לי ספר תלים (=תהילים); הביאו לו וגיללו, והוא מראה לו מה שאמר דוד: "מי האיש החפץ חיים... נצור לשונך מרע..." (תהילים לד, יג-יד). מה עשה ר' ינאי? נתן לו ששה סלעים. אמרו לו תלמידיו: רבי, לא היית יודע הפסוק הזה? אמר להם: הן, אלא שבא זה וביררו בידי.

6. הרב אשר וייס, מנחת אשר - ויקרא, עמ' תעח-תעט

רבים תמהו בדברי המדרש האלה ממה נתפעל ר' ינאי, הלא רוכל זה לא חידש דבר וחצי דבר, לא הוסיף פירוש ולא המשיל משל, לא הרחיב ולא קיצר, לא סתם ולא פירש, אלא היה קורא פסוק בתהילים... ונראה שלא מן ה"הדברים" נתפעל, אלא

מן ה"אומר"... הנה זה בא רוכל אחד המחזר בעיירות, והוא זה שמכריז "מי רוצה לקנות סם החיים?" רוכל הוא זה, אך במקום למכור סם המות, לשון הרע, רכילות והוצאת שם רע... מוכר הוא סם חיים, דברי תורה, יראה ואהבה.

מן הסיבות העיקריות שעבודה זו של שמירת הלשון היא מן הקשות... משום שנדמה לנו שהרוצה לשמור פיו ולשונו מן המתמיהין הוא, ואין לו מנוס אלא להיות שתקן ומסתגר ולהתרחק מחברתם של הבריות. והאדם מטבעו נרתע מלהיות כזה, הלא דרכו וטבעו של האדם לחפץ בחברתם

של הבריות, להתרועע עם חברים מקשיבים וליהנות מחברתם. אך כל הנחה זו בטעות יסודה. יכול אדם להיות בעל לשון, ולשמור פיו ולשונו. כבר העיד בנו של החפץ חיים על אביו הגדול, שמרבה היה לדבר עם אנשים, איש שיח היה, וכל שיחו ושיגו קודש לה'. זה היה החידוש של רוכל זה, וכך

הרב אשר זליג וייס

ראש כולל דיינות והכשרת אברכים למורי הוראה בירושלים. משמש כפוסק המרכז הרפואי 'שערי צדק', ומשמש כרבה של הקהילה החסידית בקרית טשכנוב בשכונת רמות בעיר. בעל סדרת הספרים מנחת אשר - שיעורים על מסכתות הש"ס ושיעורים בפרשות השבוע. נודע בבקיאיות רבה בספרי הלכה ולמדנות.

דרכה של עבודה זו. לא לשתוק נצטוונו, אלא להרבות בדברי קודש, בתורה ובמצוה, ובאהבת הבריות ובשבחן, ולהרבות בדבריו אהבת תורה ואהבת הבריות לקדש שם שמייים. ועוד טעות גדולה בינינו, המקשה עד מאוד לעלות במעלות הסולם של שמירת הלשון. חושבים אנו, שעבודה זו תחילתה וסופה **בשמירת הפה והלשון**; ולא היא. כי תחילת עבודה זו ועיקרה בעין טובה וברוח נמוכה. עיקר עבודה זו בליבו של אדם היא, ולא רק בפיו. עיקרה של עבודה זו לראות "במעלות חברינו ולא בחסרונם" (כלשון ר' אלימלך מליז'נסק בתפילתו הידועה). בעל העין הרעה, בעל הרוח הגבוהה, המלא בזעף ובתרעומת על כל אחד ואחד, הרואה בחסרונם של כל אחד ואחד וב"מעלותיו" שלו - קשה יהיה לו מאוד מאוד לשמור את פיו ולשונו. ליבו הרע יכריחו לַדַּבֵּר סרה על חבריו בפירוש או ברמז. לא כן בעל העין הטובה והרוח הנמוכה, הלא תַּגְעַל נפשו הטהורה בלשון הרע וברכילות! וכי מה לשון הרע יש לו לַדַּבֵּר כשאינו רואה אלא בטובתן של ישראל!?

7. הרב צבי יהודה קוק, שיחות לחומש ויקרא, עמ' 115-116, 127

הדיבור שייך לנורמליות ולטבעיות של האדם. האדם הבריא הטהור והשלם מתגלה בדיבורו. עצם דמות שיעור קומתו של האדם, עצם יצירת האדם באמיתיותו הנכונה והישרה מתגלה בטהרת הדיבור. הדיבור שייך ליסודיות מהות האדם... על כן לשון הרע היא המחלה היותר נוראה ואיומה. לעומת: "ה' שפתי תפתח" (תהילים נא, יז) בלשון טובה, בריאה ויפה, נפגשים כאן בלשון מקולקלת. בחז"ל נאמרו דברים חריפים נגד לשון הרע. שלושת הדברים היותר נוראים לפי התורה הם שפיכות דמים, עבודה זרה וגילוי עריות, שעליהם נצטוונו ב"הרג ואל יעבור" (סנהדרין עד ע"א), ובכל זאת אנו מוצאים שלשון הרע שקולה כנגד שפיכות דמים, עבודה זרה וגילוי עריות גם יחד (ערכין טו ע"ב). די בביטוי זה כדי להורות לנו את חומרת הדבר. לשון הרע הוא קלקול דיבורו של האדם המדבר. על כן הוא הרס האדם, כמו שפיכות דמים, עבודה זרה וגילוי עריות...

בדורנו הופיעה אישיותו המיוחדת של החפץ חיים זצ"ל שחיבר ספרים מיוחדים על בריאות הלשון: "חפץ חיים" ו"שמירת הלשון". הוא היה גאון בהלכה, צדיק, טהור וקדוש. השם שנשאר ממנו בישראל הוא: "חפץ חיים" על שם ספרו... בהקדמה לספרו מופיע ביטוי מיוחד: האדם שמדבר לשון הרע מטמא את כח הדיבור שלו, ולא רק את כח דיבורו האישי, אלא את כח הדיבור של כלל ישראל.

הרב צבי יהודה הכהן קוק

ירושלים. ראש ישיבת 'מרכז הרב' בירושלים, בקי ומעמיק בכל מקצועות התורה. ממנהיגיה של הציונות הדתית. בנו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק ועורך כתביו. פרסם מאמרים שלוקטו בספריו: לנתיבות ישראל. נפטר בשנת תשמ"ב.

האדם חוֹנֵן בכח הדיבור, ומוגדר: "האדם המדבר" (כוזרי א, לה)... לביטוי "**שמירת הלשון**" יש מובן של הקמתה. כמו: "ואביו שמר את הדבר" (בראשית לז, יא)... צריך קצת התעכבות. כאשר עולה איזה דיבור על הדעת, אין הכרח לפטפט מיד. גם דיבור טוב "אינו בוער" שיהיה מיד, ברגע. בריא מאוד להתאפק ולהתגבר. אפשר לחכות חצי שעה, שעה, אולי בינתיים יבוא קצת שכל. יש להתבונן קצת אם כדאי לומר את הדברים. אולי בינתיים תגיע לביקורת עצמית שכדאי לוותר עליהם לגמרי. מהמהירות והבהלה: "עכשו אני מוכרח לומר זאת" - אין לשער כמה קלקולים נמשכים. יש לאדם איזו "חכמה" ומרגיש שהוא מוכרח לאומרה. האדם אינו רגיל להתאפק. אם: "ישים עצמו כאלם" (חולין פט ע"א), לא יהיה בכך פגימה בכבודו.

מצבים בהם מותר (ואולי אף חובה) לספר או לשמוע לשון הרע

8. הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, חפץ חיים, הלכות רכילות כלל ט סעיפים א, ג

אם אחד רואה שחברו רוצה להשתתף באיזה דבר עם אחד, והוא משער שבדאי יסבב לו על ידי זה ענין רע, צריך להגיד לו כדי להצילו מן הענין הרע ההוא, אך צריך לזה חמישה פרטים שאבארם בסמוך... ועתה נבאר עוד ענין אחד, שאין בו משום איסור רכילות, כגון: אם שמע לאחד שאמר: אם אפגע [=אפגוש] לפלוני במקום פלוני, אכנו, או אחרפנו ואגדפנו; או ששמע ממנו, שרצונו להזיקו בענין ממון... צריך לגלות דבר זה לשכנגדו, אולי יוכל להזהר ממנו בכדי שלא יגיע לו ממנו ביוש או היזק.

הערות באר מים חיים שם: וכדי שלא יהיה דבר זה לפלא בעיני הקורא, על שאני מיקל כל כך ומצריך לילך ולהגיד, אני מוכרח להאריך קצת בענין זה... ואף דכל זה הוא ברור, יש להזהר מאוד שלא לסמוך תיכף על ההיתר הזה, אם לא שיתבונן היטב מתחלה אם נשלמו בו כל הפרטים המבוארים (בסעיף ב שם), דאי לאו הכי בוודאי ייכשל על ידי זה ברכילות גמורה ח"ו.

הרב ישראל מאיר הכהן מראדין

ראדין, פולין (כיום: בייילורוסיה). חיבורו הראשון: ספר חפץ חיים על הלכות לשון הרע, ועל שמו כונה כבר בחייו, 'החפץ חיים'. עוד מחיבוריו: אהבת חסד - נושאים שבין אדם לחברו, וספרים בהלכות קדושים ומקדש, ספרי מוסר, ועוד. ספרו משנה ברורה, על שו"ע או"ח, התקבל מאד בקהילות אשכנז. נפטר בשנת תרצ"ג.

9. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחווה דעת, חלק ד סימן ס

שאלה: המשתדל להשיג רשיון נהיגה, והוא חולה במחלה סמויה שאינה מתגלית על ידי בדיקת רופא רגילה. האם מותר לרופא האישי או למי שיודע בבירור על מחלתו, להודיע על כך למשרד הרישוי, למנוע בעדו השגת הרשיון בכדי שלא יגרום לתאונות ואסונות בנהיגתו, או שמא יש בזה איסור משום רכילות ולשון הרע?

תשובה: ... נראה שכל זה (=איסור לשון הרע) הוא באופן שמתכוין רק להשמיץ את חברו ולבזותו. אבל אם מתכוין לתועלת מסוימת או להרחיק נזק מותר. וראיה לזה ממה שכתב הרמב"ם: "כל היכול להציל את חברו ואינו מצילו, עובר על לא תעמוד על דם רעך, לפיכך הרואה את חברו טובע בים או שלסטים באים עליו, ויכול להצילו, או ששמע שאנשים חושבים עליו רעה וטומנים לו פח, ולא גילה אוזן חברו להודיעו, הרי זה עובר על מה שנאמר בתורה לא תעמוד על דם רעך" (רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת נפש פרק א הלכה יד). וכן פסקו הטור והשולחן ערוך (חושן משפט סימן תכו סעיף א).

[1] ולכן בנידון שלנו שהחולה במחלה סמויה, כמו מחלת הנפילה (=אפילפסיה) וכיוצא בה, מעלים ממשרד הרישוי את דבר מחלתו, כדי להשיג רשיון נהיגה, ויכול להיות שיקבל התקפת המחלה בשעה שהוא נוהג, ועלול הדבר לגרום אסונות בנפש, חס ושלום, בודאי

שחובה ומצוה להודיע למשרד הרישוי על מחלתו של זה, כדי שלא יגרום נזק או סכנה לציבור. ואף הרופא שמוזהר על חוק הסודיות הרפואית, באופן שכזה מצוה עליו להודיע למשרד הרישוי, ואין בזה שום חשש איסור כלל וכלל...

[2] וכן בקודש חזיתיה להגאון רבי ישראל איסר, מגדולי הרבנים בוילנא, בספרו פתחי תשובה על אורח חיים, שכתב, הנה המגן אברהם וכן בספרי המוסר האריכו בחומר איסור לשון הרע, וראיתי לנכון להעיר לאידך גיסא, שיש עון גדול יותר מזה, וגם הוא מצוי ביותר, וזהו מי שמונע עצמו מלגלות אופן חבירו במקום שיש צורך להציל עשוק מיד עושקו, מפני שחושש לאיסור לשון הרע, כגון הרואה מי שאורב לחבירו להרגו בערמה, או שחותר מחתרת באישון לילה ואפלה בביתו או בחנותו של חבירו, ומונע את עצמו מלהודיע לחבירו ולהזהירו בעוד מועד, מפני שחושב שהוא בכלל איסור לשון הרע, ובאמת שהנוהג כן גדול עונו מנשוא, ועובר על לא תעמוד על דם רעך. והוא הדין גם לענין ממון, כי מה לי חותר מחתרת או שרואה את משרתיו של חבירו שגונבים ממנו, או שותפו שגונב מהעסק שלו, או שחבירו מטעהו ומאנה אותו במקח וממכר, או שבתמימותו מלוה מעות לאדם שהוא לזה רשע ולא ישלם. וכבר אמרו חז"ל (בבא קמא ק"ט.) כל הגוזל פרוטה מחבירו כאילו נוטל נשמתו ממנו...

והדברים מסורים ללב, אם כוונת המספר לחבירו רעה, הרי זה בכלל איסור לשון הרע, אבל אם כוונתו לטובה להזהיר את חבירו ולהצילו מפח יקוש, מצוה רבה היא ותבוא עליו ברכה. ע"ש. וכן פסק כיוצא בזה הגאון בעל חפץ חיים...

[3] וכן כשיודע על איזה בחור שיש לו מחלה פנימית, שרוצה להשתדך עם בחורה מסוימת, יש לו לגלות להוריה על מחלתו של זה, ובלבד שלא יגזים בסיפורו יותר ממה שידוע לו, ושיכוין רק לתועלת הענין ולסילוק הנזק מחבירו בלבד, ולא יתכוין להשמיץ את חבירו מתוך קנאה ושנאה שבלבו עליו.

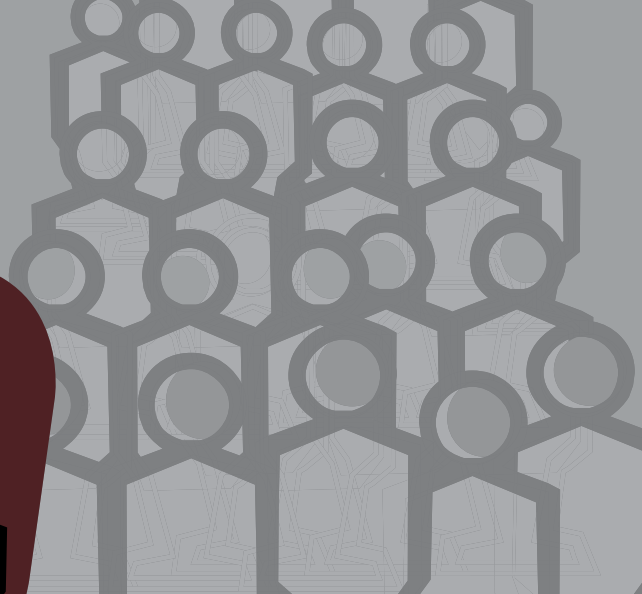
10. הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות חלק א סימן תתלט

מלמד שאמר לתלמידיו לגלות לו דבר גנאי מי עשה, אם מותר להם לספר לו? נראה שהמלמד צריך להקדים ולומר לתלמידיו שאיסור לשון הרע חמור מאד, אולם כשזה לתועלת אין איסור לשון הרע (חפץ חיים סוף כלל ד). וכאן שזהו לטובת חינוך התלמיד אין בזה חשש לשון הרע, אלא אדרבה כשם שיש איסור לספר רע על חברו, כך יש חיוב להודיע לרב שיכול להוכיח לפעול ולעשות ולא נקרא לשון הרע כלל. ושמעתי שבתשובות אגרות משה (יו"ד ב סי' קג), כתב שדבר מכווער הוא לעשות כן ויגרום שיקלו באיסור לשון הרע. אבל לא ראיתי בזה חשש, רק מסביר לילדים מהו איסור לשון הרע, ומסביר שבנידון דידן לא שייך לשון הרע כיון שמכוון לתועלת.

הרב משה שטרנבוך

ראש אב בית הדין של העדה החרדית בירושלים החל משנת תשס"ג. למד בשיבת חברון, עמד בראשות מספר ישיבות וכוללים בארץ. במשך שנים שימש כראש הקהילה החרדית ביוהנסבורג. מספריו המפורסמים: 'תשובות והנהגות' ו'מועדים וזמנים'.

מעגל המדינה

מצוות ישוב ארץ ישראל

מבוא

מנין שיש חובה לגור בארץ ישראל? האם זו חובה אישית או חובה לאומית? האם חובת העליה לארץ והמגורים בה הם גם במצבי סכנה? האם מותר לנטוש את הארץ בזמן מלחמה?

א. יישוב הארץ וריבונות עליה

1. הרב משה בן נחמן, רמב"ן, השגות לספר המצוות של הרמב"ם, שכחת העשין, מצוה ד

שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה. והוא אומר להם: "והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ" (במדבר לג, נג-נד)... והראיה שזו מצוה, אומרו יתברך בענין המרגלים: "עלה רש כאשר דבר ה' אלוקיך לך אל תירא ואל תחת" (דברים א, כא). ואמר עוד: "ובשלוח ה' אתכם מקדש ברנע לאמר עלו ורשו את הארץ אשר נתתי לכם" (דברים ט, כג), וכאשר לא אבו לעלות במאמר הזה כתוב: "ותמרו את פי ה' אלוקיכם ולא האמנתם לו ולא שמעתם בקולו" (שם), הוראה שהיתה מצוה לא ייעוד והבטחה. וזו היא שהחכמים קורין אותה מלחמת מצוה...

ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגין בה והיא דירת ארץ ישראל, עד שאמרו שכל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעיניך כעובד עבודה זרה... (כתובות קי ע"ב) וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה, הכל הוא ממצות עשה הזה שנצטוונו לרשת הארץ ולשבת בה. אם כן היא מצות עשה לדורות מתחייב כל יחיד ממנו ואפילו בזמן גלות, כידוע בתלמוד במקומות הרבה.

2. הרב אברהם יצחק הכהן קוק, חזון הגאולה, עמ' רכב

הקן הקיימת לישראל כל עיקר העסק שלה היא לקנות חבלי אדמה בארץ ישראל להוציא אותם מידי הגויים ולהכניסם לידי ישראל, הרי זו בכלל מצוות כיבוש ארץ ישראל השקולה ככל המצוות שבתורה. והראיה, שהרי מעיקר הדין חייבה אותנו התורה לעסוק בזה אפילו ע"י מלחמה, ובדרך הטבע במלחמה יש תמיד סכנת נפשות. וכל המצוות שבתורה כתוב בהם "וחי בהם"

(ויקרא יח, ה), מה שאין כן בכיבוש הארץ. ואם שאין לנו כעת עסק בכיבוש מלחמה, אבל כיבוש ע"י קנין שיש בידנו לעשות, הרינו מחויבים להתאמץ בכל עוז לעסוק בזה, בכל שלהבת הקדושה של עבודת השי"ת.

3. הרב צבי יהודה הכהן קוק, שיחות הרב צבי יהודה, ארץ ישראל, עמ' 62-63

יש אנשים ששואלים: היכן כתוב בתורה שאנו חייבים לבנות לנו מדינה? ... הרמב"ן קבע שמצוות ישוב ארץ ישראל היא מצוות עשה מתוך תרי"ג מצוות, על יסוד הפסוק: "והורשתם את הארץ וישבתם בה", שהוא לשון ציווי. אנו מצווים בשני דברים: א. לרשת את הארץ ע"י כיבוש. ב. לשבת בה. הרמב"ן קובע דברים ברורים: שהארץ הזאת שהבטיח ה' לאבותינו צריכה להיות מסורה בידנו ולא ביד אומה אחרת. שהיא תהיה בידנו במובן הלאומי. ארץ - חלק גיאוגרפי של קרקע הנמצאת בידי עם - כל אחד מבין שאין לזה מובן אחר מאשר שלטון מדיני וממשלה. כל הפוסקים ראשונים ואחרונים פוסקים הלכה זו מייסודו של הרמב"ן, שמצוות כיבוש הארץ שייכת לכל הדורות כולם מדאורייתא - שכל הארץ הזו תהיה בידנו.

ב. סכנה בעליה לארץ ובישיבה בה

4. תלמוד בבלי, מסכת כתובות דף קי עמוד ב

משנה: הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין, הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין, אחד האנשים ואחד הנשים.
...תנו רבנן: הוא אומר לעלות והיא אומרת שלא לעלות, כופין אותה לעלות, ואם לאו - תצא בלא כתובה. היא אומרת לעלות והוא אומר שלא לעלות, כופין אותו לעלות, ואם לאו - יוציא ויתן כתובה.

5. תוספות שם ד"ה הוא אומר לעלות

אינו נוהג בזמן הזה דאיכא סכנת דרכים. והיה אומר רבינו חיים דעכשיו אינו מצוה לדור בארץ ישראל כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין ליזהר בהם ולעמוד עליהם.

6. הרב יוסף מטראני, שו"ת מהרי"ט, חלק ב, יורה דעה סימן כח

... ומה שאמר שיש כמה מצוות התלויות וכמה עונשין שאין אנו יכולים להזהר בהם, דברי תימה הם. שמי שירצה לקנות לו קרקע בארץ ישראל יכול לקיים כל מצוות עשה, כגון: לקט שכחה ופאה וכיוצא בהם, ומצוות לא תעשה נמי יזהר בהם, ומי מעכב על ידו? ועוד, דכלאים וערלה איתנהו נמי בח"ל, כדתנן: "הערלה הלכה, והכלאים מדברי סופרים" (קידושין לח ע"ב).

מהרי"ט

הרב יוסף מטראני (מאות ט"ז-י"ז), צפת וקושטא. בנו של ר' משה מטראני, המב"ט. כיהן כראש ישיבה בצפת, ויצא בשליחות הישוב לקושטא ושם מונה לראש ישיבה ואח"כ לרב הראשי של תורכיה. השאיר אחריו פירושים לגמרא, דרשות ובעיקר תשובות.

7. הרב יונה לנסדופר, שו"ת מעיל צדקה סימן כו

אודות שלושה חברים שרצו לנסוע לארץ ישראל הם ונשיהם ובניהם הקטנים בני שנים ושלוש שנים, ובית הדין שבערים רוצה לעכב על ידם שלא לנסוע עם הבנים הקטנים מחשש סכנה פן לא יוכלו לסבול צער טלטול טורח הדרך ונענוע הספינות ושינוי האויר. ושאלו האנשים ההמה אם יימנעו מנסיעה זו או לא, ואם יחושו לגזירת בית הדין בזה?

תשובה: לענין אם בזה הזמן מצוה להעלות לארץ ישראל, הנה הרמב"ן [מצוה ד] מנה מצוה זו בכלל מצות מקרא: "והורשתם אותה וישבתם בה", וכי היא שקולה כנגד כל המצוות... המהרי"ט בתשובה סימן נח ובחידושו לכתובות הוכיח שכל הזמנים שוים לקיום המצוה. וכן מבואר מכל הפוסקים הראשונים והאחרונים שכתבו שכופין האשה שתעלה עמו כפשטא דמתניתין, אם כן ודאי לא סבירא להו הא דר' חיים כהן. וגם מה שכתבו התוס' שם דאינו נוהג בזה"ז דאיכא סכנת דרכים הא ודאי אף בזמן הבית כל שהיה בו משום סכנה גלויה לא נאמר לכוף לעלות, וזה משתנה לפי הזמן. וכבר כתב המבי"ט (=הרב משה בן יוסף טיראני) ח"ב סימן רטז הכלל בזה כשכל הסוחרים אינם נמנעים יכול לכוף. ובענין שחששו הבי"ד הנ"ל כי היה סכנה לקטנים זה אינו. דאם כן היה לה למתניתין או חד מהפוסקים למימר. דאם באה מחמת סכנת טביעה ושביה ולסטים הרי קטן וגדול שוה הוא, ואם מטורח הנענוע הרי הקטנים בטבעם קלי התנועה, וגם הרבנים היושבים על איי הים כתבו שעניניהם ראו בכל יום נוסעים דרך ים לקצוי ארץ עם ילדים קטנים. ולכן נראה דאף אם יגזרו בית דין שבערים שלא לנסוע מטעמים הנ"ל רשאים לסמוך על אלו אשר עיניהם ראו ההיפך... אמנם כן צריך בתחילה תנאי אחד, שיהיה לו מקום מוכן להיות מצוי לו שם פרנסתו בריוח וכמו שכתב תרומת הדשן שם... ועכ"פ אלו הנוסעים לשם וצריכים על ידי כך להתפרנס מהצדקה ואילו היו בחו"ל היו יכולים להתפרנס ממעשי ידיהם לא טוב עושין כי "גדול הנהנה מיגיע כפיו" (ע"פ ברכות ח ע"א), וצוו לנו ז"ל: "עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות" (שבת קיח ע"א). וצריכין להתיישב בזה, כי הדבר שקול ואין לי בו הכרע.

8. הרב מצליח מאזוז, שו"ת איש מצליח, חלק א כרך ב, אבן העזר סימן ח

מה שדנתם (= רבנים מתונים ומג'רבא) כשיש אוניות קיטור אין חשש סכנה (המוזכר באבן העזר סוף סימן סה), לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, ודאי כדבריהם כן הוא מצד העלייה עצמה.

9. הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר חלק ז סימן מח - קונטרס אורחות המשפטים פרק יב

מצוות העלייה וההתאחדות בארץ מתחלקת לשתיים: (א) מצווה כללית, חובה כללית על עם ישראל במרוכז לבוא ולהתנחל בארץ, להוות בה עם קדוש, שקהל הנמצא בארץ הוא הנקרא קהל הראוי לשמו.

(ב) מצווה פרטית, חובה פרטית על כל אדם מישראל באשר הוא שם לקום לעלות ציונה ולהיאחז בה... גם זאת, עם קום המדינה גדלה חובת העלייה משתי בחינות

הרב אליעזר יהודה וולדינברג

ירושלים. כיהן כאב בית דין בירושלים עשרות שנים. כתב את עשרים ושניים כרכי שו"ת ציץ אליעזר. עסק רבות בשאלות רפואה והלכה. בקום המדינה כתב גם ספר הלכות מדינה, העוסק בשאלות הלכה ומדינה. נפטר בשנת תשס"ז.

נוספות. ראשית, הוסרו העיכובים והמכשולים של סכנות עלייה, וגם הוסרו העיכובים בשל חוסר האפשרות להתפרנס בארץ עד כדי סבל של חרפת רעב ח"ו, שעם הסרת מכשולים אלה ירדו גם צדדי הפיטורים ההלכותיים שנזכרים בקשר לכך בדברי הפוסקים, וממילא אין אפילו מקום חיוב לשמוע בקשר לרצון עיכוב עלייה אפילו לאב ואם או בית דין (כמבואר כל זה באריכות בשו"ת מהרי"ט חלק ב' חלק יו"ד סי' כ"ח... וכן בשו"ת מבי"ט חלק א' סי' קל"ט, ושו"ת מעיל צדקה סי' כ"ו...). שנית, יש לומר, שלפי המצב העכשווי שהמדינה נמצאת בו, שזה עתה יצאה כמעט מחיתוליה והיא מוקפת מסביב אויבים מושבעים הרוצים לבלעוטה חלילה, מוטלת חובה מיוחדת של "החלצו חושים", למהר לעלות ארצה ולבוא לעזרת ישראל מיד צר הבא עליהם, שנובע מחיוב של מלחמת מצוה, כנפסק ברמב"ם ה' מלכים פרק ה' ה"א, וכל כוח עולה מאורגן וגם בלתי מאורגן מסייע לכך מבחינת מה במישרין או בעקיפין, כמובן.

10. הרב יעקב אריאל, "עזיבת הארץ מחשש סכנה", שו"ת באהלה של תורה, חלק א סימן ו

אם נאמר שבשעת סכנה הרשות נתונה לצאת לחו"ל, עלולים כל ישראל השוכנים בארץ לנוטשה, חלילה. הייתכן?! לדעת הרמב"ן (בהשגותיו לספר המצוות, מצוה ד) יש למצוות ישוב ארץ ישראל שני חלקים: מצוה ציבורית, לכבוש את הארץ; ומצוה אישית, לדור בארץ. החלק הראשון כולל בתוכו גם חשש לסיכון אישי, וכמו שכתב במנחת חינוך (מצוה ר"ד) שעל דעת כן חייבה התורה במלחמת מצוה, למרות שיש בה סיכון אישי לחלק מהלוחמים. לכן בשעת חירום לאומית אסור לפרט לחשוב רק על עצמו, אלא עליו לשקול שיקולים ציבוריים, מה התועלת ומה הנזק שעלולים מעשיו לגרום לכלל.

תקנת יום העצמאות

מבוא

מאז שקבעו חכמים באמצע תקופת בית שני לחוג את חג החנוכה, לא נקבע יום טוב חדש לכלל ישראל בלוח השנה היהודי, עד שנקבע לחוג את יום העצמאות של מדינת ישראל בה' באייר. ההחלטה היתה של הממשלה והכנסת, והרבנות הראשית לישראל ורבנים נוספים העניקו ליום הזה תוכן דתי, וקבעו להוסיף פרקי תפילה ולומר הלל, וביטלו את חובות האבלות בהם נוהגים בימי ספירת העומר.

מהו הבסיס ההלכתי להוספת יום טוב ללוח השנה, ומה הן הסיבות לקביעת היום בו הוכרז על הקמת המדינה כיום טוב? כידוע, יש מבין שומרי התורה והמצוות, שלא מציינים את יום העצמאות כלל, ותפילתם ביום זה היא תפילת יום חול רגיל. ביחידה זו נבקש ללמוד בעיקר את המקורות ההלכתיים ואת עמדות הרבנים שתמכו בקביעת יום העצמאות כיום טוב שאומרים בו הלל.

א. הלל כשנגאלים מצרה

1. תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קיז עמוד א

אמר רב יהודה אמר שמואל: שיר שבתורה - משה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים. והלל זה מי אָמְרו? נביאים שביניהן תקנו להן לישראל, שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן.

2. רש"י שם

ועל כל צרה שלא תבא עליהם - לישנא מעליא הוא דנקט, כלומר שאם חס ושלום תבוא צרה עליהן ויִשְׁעו ממנה, אומרים אותו על גאולתן, כגון חנוכה.

3. רב אחאי גאון, שאלתות דרב אחאי גאון, שאלתא כו

דמיחייבין דבית ישראל לאודווי ולשבוחי קמי שמיא בעידנא דמתרחיש להו ניסא דכתיב: "הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו" (תהילים קיז, א-ב). אטו משום דגבר עלינו חסדו הללו את ה' כל גוים? אלא הכי קאמר: "הללו את ה' כל גוים" מה דעביד עימכון, וכל שכן אנן ד"גבר עלינו חסדו".

4. הרב מנחם המאירי, בית הבחירה, פסחים שם

כל יחיד שאירעתהו צרה וגגאל הימנה רשאי לקבוע הלל לעצמו באותו יום בכל שנה, אלא שאינו מברך עליו, וכן הדין בכל ציבור וציבור, כך היה יסוד נביאים לאמרו על כל צרה וצרה כשנגאלים ממנה.

5. הרב משה סופר, שו"ת חתם סופר חלק א (או"ח) סימן קצא

אי יכולין ציבור או יחיד לקבוע עליהם יום טוב לעצמם על נס שנעשה להם. הנה הדבר נובע מתשובת מהר"ם אלשקר סי' מ"ט והעלה שחייבים לקיים עליהם. ואפילו מי שעוקר דירתו חייב לקיים היום ההוא. ומייתי ראייה מר' אליעזר בר צדוק שהיה מבני סנאב בן בנימין וקיים יום טוב קרבן עצים אפילו לאחר החורבן ולאחר ששינו מקומם [עירובין מא ע"א]... והרי קמן כי יש כח ביד הקהל לתקן עליהם ועל הנלוה עמהם ולא יעבור, וכן נוהגין כמה קהלות ישראל ומגדולי יחידיהם שעושים כן ביום שאירע להם נס... מיהו נראה דהיינו דוקא ממיתה לחיים דומיא דמרדכי ואסתר, אבל בפדות משארי צרות לא. דהרי אמרו חז"ל [מגילה י"ד ע"א] במרדכי ואסתר: "מאי דרוש? קל וחומר - מעבדות לחירות אומרים שירה, ממיתה לחיים לא כל שכן?". ואם כן כל זמן שאנו בגלות וליכא פדיון מעבדות לחירות כל שאין ההצלה ממיתה לחיים ממש, הבו דלא לוסף לקבוע יום טוב.

חתם סופר, הרב משה סופר
(מאות י"ח-י"ט), הונגריה. ספריו ופירושו נקראים: חת"ם סופר (=חידושי תורת משה). חידש חידושים רבים על הש"ס והשולחן ערוך, כתב מאות תשובות בספר שו"ת חתם סופר. לחם בהצלחה בתנועת הרפורמים, ועודד את הישוב בארץ ישראל.

ב. יום העצמאות

6. הרב משולם ראטה, "בענין אם לומר הלל ושהחיינו ביום העצמאות", שו"ת קול מבשר, חלק א סימן כא

ב"ה. כ"ד אדר תשי"ב, ירושלים ת"ו. לכבוד יד"נ (=ידיד נפשי) הרב הגאון המהולל רב פעלים מו"ה (=מורנו הרב) יהודה לייב מימון שליט"א.
הנני להשיב בזה לכבוד תורתו על מכתבו היקר בדבר השאלה אודות ברכת שהחיינו ביום העצמאות, היינו ביום שהוכרזה תקומת מדינת ישראל... החת"ס או"ח סי' קצ"א כתב שכך נוהגין כמה קהלות ישראל ומגדולי יחידיהם... ועיין בחת"ס או"ח סי' קס"ג בסופו שכתב דשפיר מצי ציבור או יחיד לקבוע יום מועד לעצמם ביום שנעשה להם נס, ומצוה נמי עבדי. וממילא פשיטא בידון דידן הנוגע לציבור של כלל ישראל, [א] ויש כאן פדיון מעבדות לחירות שנגאלנו משיעבוד מלכויות ונעשינו בני חורין והשגנו עצמאות ממלכתית, וגם הצלה ממיתה לחיים שניצלנו מידי אויבנו שעמדו עלינו לכולתנו, בודאי חובה עלינו לקבוע יום טוב. ויפה כיוונו המנהיגים שקבעו את היום הזה דווקא, אשר בו היה עיקר הנס שיצאנו מעבדות לחירות ע"י הכרזת העצמאות, ואלמלא נעשית ההכרזה באותו היום והיתה נדחית ליום אחר אז היינו מאחרים את המועד ולא היינו משיגים את ההכרה וההסכמה

של המעצמות הגדולות שבאומות העולם, כידוע. [ב] ונס זה משך אחריו גם את הנס השני של ההצלה ממות לחיים הן במלחמתנו נגד הערבים בארץ ישראל, והן הצלת יהודי הגולה מיד אויביהם במקומות מגוריהם שעלו לארץ ישראל. [ג] ובא על ידי כך הנס השלישי של קיבוץ גלויות.

7. הרב צבי יהודה קוק, "מזמור י"ט למדינת ישראל", לנתיבות ישראל ב עמ' קנו-קס

לפני י"ט שנה, באותו לילה מפורסם, בהגיע ארצה החלטתם החיובית של מושלי אומות העולם לתקומת מדינת ישראל, כשכל העם נהר לחוצות לחוג ברבים את רגשי שמחתו לא יכולתי לצאת ולהצטרף לשמחה. ישבתי בדד וְאָדוֹם כי נטל עלי. באותן שעות ראשונות לא יכולתי להשלים עם הנעשה, עם אותה בשורה נוראה, כי אכן נתקיים: "ואת ארצי חִלְקוּ" (יואל ד, ב). כן, איפה חברון שלנו, האנחנו שוכחים את זה? והיכן שכמ שלנו, ויריחו שלנו, איה - הנשכח? וכל עבר הירדן - שלנו הוא, כל רגב ורגב כל ד' אמות, כל חבל ארץ וכברת אדמה השייכים לארץ ה', הבידינו לוותר אפילו על מילימטר אחד מהן? באותו מצב, מזועזע בכל גופי, פצוע כולי וחתוך לגזרים, לא יכולתי אז לשמוח... למחרת בא אל ביתנו איש ברית קדשנו, הגאון רבי יעקב משה חרל"פ זכר צדיק לברכה... מזועזעים ישבנו ודמומים. לבסוף התאוששנו ואמרנו שנינו כאחד: "מאת ה' היתה זאת, היא נפלאות בעינינו" (תהילים קיח, כג)... זה י"ט שנה ועד עתה ישנה התפתחות. יום ליום יביע אומר, זוכים אנו לחזות בנפלאות ה' ובסודותיו - בבנין, בחקלאות, במדיניות, בבטחון, בגשמיות וברוחניות...

8. הרב שלום משאש, הסכמה לסידור בית מלוכה (מאת הרב אורי שרקי)

לחזק ולקיים תקנת הרבנות הראשית לישראל הראשונה מהרה"ג בן ציון מאיר חי עוזיאל והרב יצחק הרצוג זצ"ל, אשר תקנו לומר הלל שלם ביום העצמאות... ומי יבוא אחרי המלכים האדירים את אשר כבר עשוהו ותיקנו לדורות, וכבר נמשך הדבר הזה זה מ"ג שנה, ומי הוא זה ואיזהו שיכול לבטל מנהג זה, ולהיות כפוי טובה להקב"ה האל המושיע הגדול שהראנו דברים שלא חלמנו עליהם, וזיכנו לראות בממשלת ישראל ובריבוי התורה הישיבות הגדולות והכוללים, והדת השוררת והולכת מיום ליום, וכבר הבטיחנו השי"ת וקבצתי אתכם מסביב והבאתי אתכם אל אדמתכם (ע"פ יחזקאל לו, כד) ואח"כ "ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם" (יחזקאל לו, כו). ועד עתה בכל עת וזמן מתרבים הנסים גלויים ונסתרים, נס בתוך נס. (נכתב בשנת תשנ"א).

הרב שלום משאש

רבה הראשי של מרוקו ולאחר מכן רבה של ירושלים, במשך כ-25 שנים. חיבר ספרים רבים בהלכה ובאגדה, ונחשב לאחד מפוסקי ההלכה החשובים של יהדות מרוקו. מספריו: שו"ת שמש ומגן, תבואות שמש. נפטר בשנת תשס"ג.

9. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר חלק ו - או"ח סימן מא

עמדתי ואתבונן אם יש לומר הלל בברכה ביום ה' באייר, שהוקבע ליום חג העצמאות של מדינת ישראל בארץ ישראל, או לא?
... לא קבעו חז"ל לומר הלל על גאולתם של ישראל אלא אם כן היו כל ישראל באותה צרה ונושעו

ממנה, אבל צבור או אפילו מדינה שלמה של ישראל שנגאלו מצרתם, אינם רשאים לקבוע הלל בברכות, אבל נכון לומר הלל בלא ברכה... ומעתה נראה שהואיל והנסים שנעשו לנו במלחמת הקוממיות שהצילנו השי"ת מידי אויבינו ושונאינו שזממו להכחידנו, וה' הפר עצתם, כי גבר עלינו חסדו, כיון שלא היה הנס לכל ישראל, אפשר שנכון לומר הלל, אבל בלי ברכה...

הן אמנם רבים ועצומים מגדולי ישראל רואים בהקמת המדינה "אתחלתא דגאולה", וכעין מה שכתוב בירושלמי (ברכות א, א): ר' חייא ור' שמעון בן חלפתא היו מהלכין וראו איילת השחר שהיה בוקע אורה. אמר לו ר' חייא לר' שמעון בן חלפתא: ברבי, כך היא גאולתן של ישראל, בתחלה קימעה קימעה, כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת. מאי טעמא? "כי אשב בחשך, ה' אור לי" (מיכה ז, ח). ובמגילה (ז ע"ב): "מלחמה נמי אתחלתא דגאולה היא". והגאון ר' מנחם כשר [שליט"א] בספרו התקופה הגדולה (עמודים שעד-שעח) הביא כרוז בשם "דעת תורה", שחתומים עליו כמעט כל גדולי הדור, וקוראים את הקמת מדינת ישראל בשם "אתחלתא דגאולה".

הרב עובדיה יוסף

ירושלים, הרב הראשי הספרדי, הראשון לציון, דיין גדול הפוסקים הספרדים בדורנו, מנהיג רוחני. חיבר ספרי שו"ת ומחשבה רבים. מספריו: שו"ת יביע אומר, שו"ת יחזה דעת, חזון עובדיה, הליכות עולם, ועוד.

מכל מקום הואיל ועדיין רב הדרך לפנינו כדי להגיע אל המנוחה ואל הנחלה, הן מבחינה מדינית וצבאית, והן מבחינה מוסרית ורוחנית, לפיכך אין לחייב לגמור ההלל בברכה...

[1] הרי מנהיגי צבאות ערב, למרות התבוסות והמפלות שנחלו, עודם מאיימים השכם והערב לצאת למלחמה נגדנו, ומנפנפים בחרבותיהם ובקשתותיהם, חרבם תבוא בלבם וקשתותם תשברנה, אני שלום וכי אדבר המה למלחמה. וכמה מדינות נאורות שהיו נחשבות כידידותיות לישראל, פנו עורף ולא פנים במלחמות שעברו עלינו, מלחמת הקוממיות, מבצע קדש, מלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה, והאחרון הכביד מלחמת יום הכפורים, לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז. ועודנו תכלינה עינינו אל ישועת ישראל האמתית ע"י צור ישראל וגואלו השם נפשנו בחיים ולא נתן למוט רגלינו, לולא ה' שהיה לנו אזי חיים בלענו.

[2] ומבחינה רוחנית, אשר ירוד ירדנו אלף מעלות אחורנית, ועדים אנו להתדרדרות מוסרית מדהימה, המתירנות גוברת וההתפרקות משתוללת בראש כל חוצות, חוסר צניעות, בגדי פריצות, ספרי פורנוגרפיה, וסרטי קולנוע מבישים, חילולי שבת בפרהסיא, פתיחת איטליזי טריפה בממדים מבהילים, ועוד כהנה וכהנה, ועל הכל שמאות אלפי ישראל, מתחנכים במוסדות חינוך לא-דתיים, ולומדים שם להתנכר לכל קדשי ישראל, ולפנות עורף לצור מחצבתם, ולהיות ככל הגוים בית ישראל, עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בורות בורות נשברים אשר לא יכילו המים, ונתקיימה נבואת ישעיהו: "ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד" (ישעיהו ג, ה)...

ומסיבות אלה הרבה משלומי אמוני ישראל אשר רואים שעדיין שכינתא בגלותא, נוהגים שלא לומר הלל בכלל ביום העצמאות, וטעמם ונימוקם עמם לרוב יגונם וצערם על מצבינו הרוחני אשר אנו נתונים בו כיום, ואין לזה כל דמיון לנס חנוכה שכל העם הכירו וידעו בהשגחת השי"ת עליהם, וכולם היו עובדי ה' באמת ובתמים.

... ולא אכחד כי באמת עם כל הצללים הנ"ל, ישנם אורות גדולים שאין לנו להתעלם מהם, כי מדינת

ישראל כיום היא מרכז התורה בעולם כולו, ורבבות בחורי חמד מטובי בנינו היקרים עוסקים בתורה יומם ולילה בישיבות הקדושות, והתורה מחזרת על אכסניא שלה, שאין לך תורה כתורת ארץ ישראל, ובירושלמי (נדרים ו, ח): "אמר הקב"ה, חביבה עלי כת קטנה שעוסקת בתורה בארץ ישראל, מסנהדרין גדולה שבחוץ לארץ". ורבבות משלומי אמוני ישראל מחנכים את בניהם ובנותיהם ע"פ תורתנו הקדושה, כל רואיהם יכירום כי הם זרע בְּנֵי ה', וכאמור: "כי לא תשכח מפי זרעו" (דברים לא, כא). ואף אצל המון העם אנו מוצאים און קשבת שוקקה וכמהה לשמוע תורה ודעת מפי גדולי ישראל, כחזונו הנפלא של עמוס (ח, יא): "הנה ימים באים נאם ה' והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה'". ואנו תפלה שהשי"ת יערה עלינו רוח ממרום, וידעו תועי רוח בינה, ונשוב כולנו בתשובה שלמה. ועל כל פנים הואיל וכאן נמצא וכאן היה רק התחלה טובה, משום הכי אין חיוב לומר הלל בברכה.

שער ג'

הלכה למעשה, מפוסקי זמננו

מעגל הפרט:

הלכות כשרות

מעגל החברה:

הלכות בין אדם לחבירו

מעגל השנה:

הלכות שבת

הלכות חול המועד

מעגל הפרט

הלכות כשרות

מתוך הספר "ואכלת ושבעת",
הרב אלישיב קנוהל והרב שמואל אריאל

פרק א

תמונת מצב

עולם הכשרות בעידן המודרני

עם התפתחות הטכנולוגיה בעולם קיבלה גם טכנולוגיית המזון פנים חדשות. תעשיית האוכל - ייצורו (הן גידולי קרקע והן בעלי חיים), דרך עיבודו, אופן אריזתו ושיווקו ודרכי הטיפול בו בבית הצרכן - עברה ועוברת כל הזמן שינויים מפליגים, שלחלקם גם משמעויות הלכתיות. גם המכשירים השונים המסייעים בהכנת האוכל משתנים מעת לעת, ואף הם דורשים התייחסות הלכתית לשאלות שונות הקשורות לשימוש בהם.

יסודות ההלכה אינם משתנים, אבל היישום שלהם מחייב בדיקה והתעדכנות תמידית. מתפקידם של העוסקים בתחום הכשרות הוא להתעדכן בשינויים החלים במציאות, להביא שינויים אלו בפני הפוסקים, ואיתם לגבש את המדיניות ההלכתית המתאימה.

כמי שממונה על צביון החיים ההלכתיים במדינה בכלל, ועל תחום הכשרות בפרט, הקימה הרבנות הראשית לישראל אגף שעניינו הדאגה לכשרות המזון ברחבי המדינה. כדי להתמודד עם שלל השאלות העולות לעתים קרובות בתחומי הכשרות השונים הוקמו תתי אגפים שכל אחד מהם אחראי על תחום אחד מתוך התחומים השונים הקשורים לענייני הכשרות. להלן אמנה חלק מתתי אגפים אלו כדי לסבר את האוזן.¹

■ **תחום הבשר** - אגף זה אמור לפקח על משחטות העופות למיניהם ועל בתי המטבחיים שבהם שוחטים בהמות. אגף זה אחראי גם לדאוג שבעלי החיים המגיעים לשחיטה יהיו כשרים, בין השאר באמצעות פיקוח על מניעת חלות קדושת בכור בהמה (על פי דיני בכורות) בעדרי הבקר והצאן, מניעת היווצרות טרפות על ידי זריקות בעופות או על ידי טיפולים וטרינריים מסוימים בבהמות ועוד. (כיום, לא ברור שאכן אגף זה מתמודד עם

1 האינפורמציה שלהלן שאובה ברובה מהכרת המצב בשטח, ממאמר של הרב איסר קלונסקי, הרבנות הראשית לישראל שבעים שנה לייסודה - מחלקת הכשרות הארצית של הרבנות הראשית לישראל, ופרסומים נוספים של המחלקה; מאמר של הרב כץ מרגון כושרות התפרסם לאחרונה באינטרנט; ספר הכולל את כל הנחיות מחלקת הכשרות של הרבנות הראשית שיצא בשנת תשס"ג.

כל השאלות הנ"ל. לדוגמא: האם נוצרו סטנדרטים מספיקים לגבי מניעת זריקות בעופות העלולות להטריף אותם, פיקוח על ניתוחים וטרינריים בבהמות ועוד).

■ **כשרות בשר מיובא** - רוב בשר הבקר המשווק בארץ מיובא מחו"ל. באחריות הרבנות הראשית לדאוג לצוותי שחיטה ובדיקה על כל הכרוך בכך, ולדאוג שהבשר שיגיע לארץ יהיה כשר מבלי שיחדירו אותו גם בשר נבלות וטריפות. הלכות שונות יש בדרכי המליחה והשימור של בשר זה עד להקפאתו, וגם תחום זה הוא באחריותם.

■ **מצוות התלויות בארץ** - אגף זה מפקח בעזרת אגרונומים על המטעים בארץ, כדי למנוע חדירת פרי ערלה לשווקים. עוד באחריותו ניהול הפרשת תרומות ומעשרות, בעיקר מהיבולים הנאספים לריכוזים ארציים כמו החיטה (הפרשת התרומות והמעשרות בשווקים ובחנויות לסוגיהם השונים היא בדרך כלל באחריות גופי הכשרות של הרבנות המקומית או של גופי כשרות פרטיים). ממילא באחריותו גם הדאגה לכשרות בתי האריזה של התוצרת החקלאית, כמו גם היקבים וטחנות הקמח. ודאי הוא שבאחריותו אמורה להיות גם ההתנהלות ההלכתית של שנת השמיטה (בשיתוף עם משרד החקלאות ומשרד המסחר והתעשייה) על כל הנובע מכך.

■ **תעשייה** - אחריות על כל מפעלי המזון וכשרות מוצריהם.

■ **יבוא** - פיקוח כשרותי על מוצרי המזון המגיעים מחו"ל. מוצרים אלו מגיעים גם כמוצרים מוגמרים וגם כחומרי גלם. מובן שהם מצריכים פיקוח שונה בכל תחום. פיקוח כזה חייב פעמים רבות להיות במקום הייצור עצמו, גם אם זו אניית דייג אי שם בלב ים, שהיא בעצם מפעל לעיבוד דגים המחייב השגחה במקום כדי לתת הכשר לתוצרתה, או כל מפעל אחר המצוי ברחבי העולם ומעוניינים לייבא ממנו מוצרים כשרים לישראל.

■ **בתי אוכל** - בתי האוכל עצמם מתחלקים לתתי קבוצות, כמו: מסעדות וחנויות לממכר מזון מוכן, מפעלי קייטרינג, בתי מלון וכדומה. אלה בדרך כלל מושגחים על ידי הרבנות המקומית. לחלקם תעודת הכשר גם מגופים פרטיים כמו הבד"צ. קבוצה נוספת - מוסדות ציבוריים כמו בתי חולים, מוסדות ממשלתיים, צה"ל וכדומה. הפיקוח על אלה נעשה לא פעם על ידי מוסדות כשרות של הגופים עצמם, כמו אגף הכשרות של רב קופת חולים, הרבנות הצבאית וכדומה.

כדי להפעיל מערך כשרות אמין בכל המוסדות הללו וכדי שהצרכן ידע מה הוא מקבל בכל מקום כזה, צריך לגבש נוהלי כשרות מוסכמים, עם מערכת מונחים מקובלת, ולדאוג שציין הכשרות המופיע על גבי המוצר או תעודת הכשרות במקום יזהה לקונה מה כלול בכשרות אותו המקום מבחינת נורמות הכשרות שעל פיהן הוא פועל.

מובן שלצד הפיקוח המקצועי של כל אגף כזה חייבת להיות גם מחלקה העוסקת במחקר

תמונת מצב- עולם הכשרות בעידן המודרני

ובפיקוח על מקרי הונאה בכשרות. עוד יש לעסוק בהכשרת השוחטים והבודקים, בהכשרת המשגיחים ובנושאים רבים אחרים.

בשנת תשס"ג יצא קובץ נוהלי כשרות מעודכן ומורחב, שבו מפורטים נהלים והנחיות בכל תחום כשרותי הנתון תחת פיקוחה של מחלקת הכשרות של הרבנות הראשית. קובץ זה מהווה פריצת דרך משמעותית בקביעת קריטריונים אחידים לניהול הכשרות והפיקוח עליה ברחבי המדינה. לצערנו עדיין לא הגענו אל המנוחה ואל הנחלה בעניין זה עד עתה (ערה"ש התש"ע), וגם כיום עדיין מתבררות עתירות בבג"ץ שבהן מועלית הטענה שאין קריטריונים אחידים והכשרה מתאימה למשגיחים ולמנהלי מחלקות כשרות בכלל המועצות הדתיות בארץ, שלא לדבר על גופים פרטיים שעליהם אין כל פיקוח מסודר. התיאור הנזכר לעיל הוא בגדר "חזון", ועדיין אנו רחוקים ממימושו באופן שלם. מכל מקום, חשוב לדעת למה נכון לשאוף, ובעזרת השם יתקדמו העוסקים במלאכה ב'מעלה ההר' לפי כוחם.

צריך לציין שבמקומות רבים ישנו פיקוח טוב ואיכותי, ואנשים ידענים ונמרצים מפקחים על סדרי הכשרות. אך בהרבה מקומות המצב אינו כזה, ובחלקם נדרש תיקון רציני ומעמיק.

במדינת ישראל קיימים כיום שלושה סוגים של נותני כשרות:

■ הרבנות הראשית לישראל.

■ הרבנויות המקומיות - כל אחת למקומות ולמפעלים שבתחומה.

■ גופי כשרות פרטיים כמו הבד"צ השונים. ניתן היה לצפות ש'קנאת סופרים תרבה חכמה', ויתרונות ה'שוק חופשי' ישפרו את רמת הכשרות וייצרו תחרות בריאה בתחום זה. לצערנו, מסיבות שונות בהרבה מקרים הדבר אינו קורה, ובאופן כללי פיקוח הכשרות בארץ במקומות רבים עדיין אינו משיע רצון.

הסיבות לדבר:

כמסורת שהגיעה לארץ מהגולה, נשתרש הנוהג שהרבנות המקומית היא האחראית לפיקוח על הכשרות ולמתן תעודות ההכשר בתחומה. היוצא מכך הוא, שאין בתחום זה אחדות כלל ארצית. יש רבנויות שבהן כוח האדם בתחום זה הוא מקצועי ומיומן ומחלקת הכשרות עובדת בצורה אחראית, ויש מקומות שהדברים אינם תקינים, עד למקומות שבהם ההתנהלות היא על גבול הפשיעה. לכן המותג 'כשר בהכשר הרבנות המקומית' הוא מותג יחסי, שמשמעותו משתנה ממפעל למפעל, על פי המקום שבו מייצר. לעתים לקונצרן אחד כמה מפעלים בארץ, שכל אחד מהם מצוי במקום אחר. המוצר משווק עם השם של הקונצרן, אך ההשגחה תלויה במקום שבו מיוצר הפריט עצמו כפי שמסומן על המוצר. יש לצפות לשני תיקונים משמעותיים, העשויים להציע את נושא הפיקוח הכשרותי באופן משמעותי ביותר:

א. מחלקת הכשרות הארצית של הרבנות הראשית תפקח על הכשרויות המקומיות ותדרג אותן על פי רמתן בכינויים שונים כגון 'כשר', 'כשר לכתחילה', 'כשר למנהל' וכדומה. דירוג זה יוטבע על האריזה ועל תעודת הכשרות בצורה מוסכמת וידועה לכל הציבור, עם מדדים ברורים המפורסמים לכל הציבור. בדרך זו יוכל האזרח מהשורה לקבל דיווח מקצועי על רמת הכשרות של המוצר שאותו הוא מבקש לרכוש, בין אם זה מוצר הנרכש הביתה ובין אם זה אוכל מוכן המוגש בבית האכלה.

ב. ייקבעו נהלים ארציים ברורים לדרך ההכשרה שאותה צריכים לעבור משגיחי הכשרות וכן הרבנים המתמנים לעמוד בראש מחלקות הכשרות ברבנויות המקומיות. פעולה זו חייבת להיעשות על ידי הרבנות הראשית בשיתוף מלא עם המשרד הממשלתי המתאים. ממילא ברור שצריך לערוך קורסים מסודרים ומקיפים למשגיחים (דבר זה כבר הולך ומתפתח ב"ה).

המציאות בגופים הפרטיים גם היא משתנה מגוף לגוף. הניסיון מלמד שהשם של גוף הכשרות אינו מעיד בהכרח על איכותו, ויש גופים בעלי "שם מבטיח" שמתברר בשטח שרמת ההשגחה שלהם היא מתחת לכל ביקורת. דברים אלה משתנים מעת לעת, לכן קשה לדווח עליהם בפרסום כמו ספר.

העובדה שהגופים הפרטיים אינם כפופים למערכת מרכזית כלשהי, יש בה יתרון וחיסרון מבחינת רמת הכשרות. מחד, הם רשאים לקבוע את הקריטריונים על פי רצונם, ולא פעם הם מגדירים רמות פיקוח גבוהות ודרישות הלכתיות מחמירות.² מאידך גיסא, מכיוון שאין מערכת רשמית המגדירה מיהו "בד"ץ", הרי שכל אדם או גוף יכול להקים לעצמו בד"ץ לענייני כשרות ולקבוע את הנהלים שלו לפי ראות עיניו. כך צמחו כל מיני גופי כשרות, שבחלקם הפיקוח הוא אמין ויש כיסוי למה שכתוב על גבי האריזה או התעודה, ובחלקם אין כל כיסוי לכותרת ולחותמת.

היוצא מכך הוא, שלאחר המצוי אין כמעט יכולת להגיע למידע הרלוונטי כדי להכריע איזו כשרות היא אמינה ואיזו פחות. המחשבה שחותמת של 'כשר' או אפילו 'מנהל' באחריות גוף כשרות מסוים כבר יכולה להעניק לקונה תחושת ביטחון שאכן הוא קונה מוצר בעל איכות גבוהה בכשרות, עלולה להתגלות כתמימה וכחסרת כל בסיס במציאות.

2. כמובן יש מקום לדון בשאלה אם אכן נכון לקבוע לכלל הציבור דרישות הלכתיות מחמירות. על כך עיינו במבוא.

מה עושים למעשה?

הנחייה חשובה: קודם לכול, מוטל על כל אדם לברר בשעת רכישת אוכל מוכן, אם יש למקום תעודת כשרות תקפה מגוף כשרות מוכר.

רבים המקומות שבהם מצויה תעודת הכשר שאינה בתוקף, או שבעל המקום טוען שהוא דתי ושומר כשרות ולכן הוא איננו זקוק לתעודת הכשר,³ או שתעודת הכשרות תגיע בימים הקרובים ועוד טענות מסוג זה. כלל ברזל הוא - אין לקנות שום אוכל מוכן ללא תעודת הכשר מוכרת ובתוקף.⁴ כאן מצוי הבדל מהותי בין חנות לממכר מוצרים ארוזים וחתומים ממפעלים שונים בארץ, לבין חנות המייצרת את האוכל בעצמה או שמוכרת אוכל פתוח, כגון: מסעדה, פיצרייה, חנות פלאפל וכדומה. בחנויות של מוצרים סגורים אין לי צורך בתעודת הכשר על החנות בכללה, כי כל מוצר ארוז וחתום והוא נושא את חותמת ההכשר שלו. לעומת זאת בחנויות לממכר מזון מוכן אסור לרכוש מוצרי מזון ללא תעודת הכשר בתוקף המעידה על הכשרות של אותה חנות. לדוגמא: ניתן לקנות בקבוק יין חתום עם סימון כשרות על התווית שעליו, גם בחנות שאין לה תעודת הכשר כללית. לעומת זאת, אי אפשר לאכול במסעדה, בפיצרייה, בחנות לממכר גלידה וכדומה, אם אין לה תעודת הכשר מתאימה.⁵

על פי הדין יכול הקונה לסמוך על סימון הכשרות המצוי על המוצר או על התעודה, כל עוד סימון הכשרות הוא בר תוקף. כלל גדול הוא בהלכה ש'עד אחד נאמן באיסורין', ואם רב מסוים חותם על מוצר ומעיד על כשרותו, ניתן לסמוך עליו. העובדה שמתרחשות לעתים תקלות, ובציבור נפוצים לא פעם סיפורים על תקלות במערכת כשרות זו או אחרת, אינה מבטלת את הנאמנות הבסיסית של מערכת הכשרות. כשם שהתורה מצווה על בית

3 בעניין זה יש להעיר - אכן באופן עקרוני אדם שומר מצוות הרי הוא נאמן על הכשרות, ואינו צריך "משגיח" שיפקח עליו. כך אנו נוהגים בפועל כשאנו מתארחים אצל מכרים וקרובים. אך לגבי קניית מזון ישנה מגבלה, שהאדם צריך להיות מוכר לנו באופן אישי כמוחזק בכשרות (עיינו בהגהת הרמ"א יורה דעה קיט,א). כיום מציאות זו אינה רווחת, שכן ברוב המקרים הלוקחות אינם מכירים באופן אישי את בעלי המקום. כמו כן, במציאות שבה הנוהג הכללי הוא שלמקום כשר ישנה תעודת כשרות, כאשר מקום מסוים אינו מחזיק תעודה כזו הדבר מעורר חשש שיש במקום זה בעיה כלשהי. גם מבחינה חינוכית ציבורית חשוב מאוד לדרוש מכל בעל עסק לדאוג להשגחה קבועה עם תעודת הכשר מתאימה.

4 לעיתים מחזיק בעל החנות וכדומה בתעודת הכשר שפג תוקפה, אלא שעבר זמן קצר מתפוגת התוקף. זאת לדעת, בדרך כלל הרבניות ממשיכות במתן ההשגחה גם בתקופת המעבר עד להנפקת התעודה החדשה. כך שאם אדם מחזיק בתעודה ישנה ולא עבר יותר מחודש מהתאריך האחרון שבה, ניתן לסמוך עליה מספק.

5 מעיקר הדין, במקום כזה ניתן לקנות מאכלים ומשקאות ארוזים וחתומים, שאינם מיוצרים במקום אלא נרכשים ממפעלים שונים ונושאים חותמת כשרות. אולם אולי יש מקום להימנע מכך, כדי לחזק את המקומות שומרי הכשרות ולא את שאינם כאלה. עיינו עוד לקמן בפרקים - "אכילה מחוץ לבית" ו"מה אוכלים בחו"ל", מה בכל זאת ניתן בשעת הדחק לרכוש במקומות שאין בהם כלל השגחה.

הדין להאמין לשני עדים, אף שהתורה עצמה מתייחסת גם לאפשרות שישנם עדי שקר, כך גם בתחום הכשרות - קיימת נאמנות בסיסית של כל תעודת כשרות. שום מערכת אינה יכולה להבטיח בביטחון מלא שלא תהיינה בה תקלות או אפילו הונאות - לא בתחום הרפואה, לא בביטחון וגם לא בכשרות. גם ההלכה אינה דורשת ביטחון מלא של מאה אחוז. כידוע, בהלכות רבות אנו הולכים אחר הרוב וסומכים על חזקה וכדומה, אף שאנו מודעים לכך שיתכן ואנו טועים. מאידך גיסא, עקב התקלות הרבות המתרחשות בחלק מהמקומות, נראה שיש בכל זאת מקום להנחיות בסיסיות כיצד עלינו לרכוש מוצרי מזון במציאות המשתנה מעת לעת.

נראה לי שיש להבחין בין צריכת מזון מחוץ לבית לבין צריכת מזון לבית. במציאות שבה האדם אינו רוכש את המזון על פי בחירתו אלא מקבל אותו כפי שהוא, כגון שהוא מוזמן לאירוע או שהוא שווה במוסד ציבורי, או כשהוא נמצא מחוץ לביתו והוא זקוק לקניית אוכל מוכן בדוכנים או במסעדות וכדומה, במקרים אלו ודומיהם הוא יכול לסמוך על כללי הנאמנות הבסיסיים המצויים בהלכה ולרכוש כל אוכל שיש עליו סימון כשרות מקובל ובר תוקף. לעומת זאת, בביתו, כאשר הוא בונה לעצמו את הרגלי צריכת מוצרי המזון השונים, כדאי לו מאוד לברר מה הוא רוכש ומאלו מקורות מגיעים המוצרים, וכן להתעניין אצל אנשים הבקיאיים בתחום על רמת הכשרות של אותם המקומות. לשם כך כדאי לו להתעניין אצל הרב במקומו (רב היישוב, רב השכונה, רב בית הכנסת וכדומה) או אצל כל איש הבקי בתחום זה ויש לו קשר עמו - חבר, קרוב משפחה או סתם שכן טוב. באופן כללי, כאשר מדובר על 'כשרות מהודרת' לעומת 'כשרות רגילה' יש להבחין בין שני מישורים: א. השגחה קפדנית יותר על ייצור המזון (כגון האם לדרוש שה"משגיח" ימצא במסעדה כל היום או רק לעתים, ובאיזו תדירות), ב. הכרעה לחומרא או לקולא במחלוקות הלכתיות שונות. העניין הראשון הוא ודאי חשוב, וככל שרמת ההשגחה גבוהה יותר, כך גדל הביטחון שהמזון הוא אכן כשר ולא קרו בהכנתו תקלות כל שהן. אמנם, כפי שאמרנו, מן הדין אין נדרשת ודאות מוחלטת, וניתן לסמוך על סביריות שונות המוגדרות בהלכה, אך עדיין יש מקום להעדיף מקום המושגח באופן יותר הדוק. לגבי העניין השני - כאן אנו נדרשים לברר בכל סוגיה לגופה מהו עיקר הדין ומהי חומרא, ומתי ראוי לאדם להחמיר בחומרות שמעבר לדין. בעניין זה הרחבתי במבוא לספר זה באופן כללי, ובספר גופו נתייחס למחלוקות פרטיות שונות.

קיצורו של דבר, אנו צריכים לפקוח את עינינו כדי לדעת מה לקנות והיכן לקנות. ספר זה אמור לסייע בדבר על ידי שנלמד את 'השפה' ואת מושגיה, ונכיר את הדעות השונות בשאלות הכשרות המצויות. עוד יש בספר הדרכה מפורטת לשאלות העולות בבית בתחומי האכילה השונים.

פרק ב דגים

דגים טמאים ודגים טהורים

"את זה תאכלו מכל אשר במים כל אשר לו סנפיר וקשקשת במים בימים ובנחלים אותם תאכלו" (ויקרא יא,ט). פסוק זה והמקבילים לו הם היסוד לדין כשרות הדגים. אם יש לדג קשקשים הוא כשר. בתורה אמנם כתובים שני תנאים: סנפיר וקשקשת, אך מקובל אצל חכמים שכל דג שיש לו קשקשת יש לו גם סנפיר והוא טהור, אך לא בהכרח להפך.⁶ בפוסקים מופיעים כמה פרטים בעניין זה: די בקשקשים בודדים כדי שיהיה טהור (ומעיקר הדין די אפילו בקשקש אחד, ונכון להתיר בקשקש אחד דווקא אם הוא נמצא תחת לחיו, זנבו או סנפירו). קשקש המתיר הוא דווקא כזה שניתן לקילוף מבלי שעור הדג נפצע, ולא סחוס שכדי לתלשו צריך לקרוע גם רקמה של בשר הדג. דגים המשירים את קשקשיהם בעת הוצאתם מהמים, וכן דגים צעירים שהקשקשים עתידיים להופיע רק בבגרותם, הרי הם כשרים, כיוון שבשלב כלשהו בחיי הדג יש לו קשקשים.⁷

הלכות אלה אינן מעשיות לגבי אדם הקונה דגים בחנות עם הכשר, שכן שם ישנה חזקה שכל הדגים כשרים. לעומת זאת, אדם הדג דגים בעצמו או רוכש דגים במקום ללא הכשר, צריך שיבדוק בעצמו את הדג ויזהה בו קשקשים.

הקניינים הגדולים הרוכשים את הדגה בעבור מדינת ישראל חייבים להתמחות היטב בסוגי הדגים ובאופן הכנתם לשיווק. הרבה דגים ניצודים על ידי אניות דיג שבהן קיים בית חרושת המכין את הדגים לשיווק. שם ניצודים גם דגים טמאים, וחובה על המשגיחים הנמצאים על האוניה לזהות היטב את הדגים שאותם הם רוכשים. (המיון נעשה בדרך כלל על ידי פועלים מקומיים, ואלה מעוניינים למצוא כמה שיותר דגים פסולים, כי הם מקבלים אותם חינם מלבד שכרם).

דוגמאות: **נסיכת הנילוס** - יש בה כמה זנים, שלחלקם אין קשקשים כלל והם אסורים. לעומת זאת יש מהם המשירים את קשקשיהם מייד בצאתם מהמים, וזאת ניתן לראות בעת צידתם. **דגי טונה ומקרל** - יש מהם המשירים קשקשיהם מייד עם הוצאתם מהמים

6 משנה נדה ו,ט.

7 שולחן ערוך יורה דעה סימן פג,א-ג וברמ"א שם.

והם טהורים, ויש בהם גם סוגים טמאים, כך שהשם 'טונה' אינו מבטיח שהדג טהור. **הסרדינים** מקובלים כדגים טהורים, אך באותה רשת נלכדים לא פעם גם דגים טמאים, ובתהליך הייצור הם עלולים להתערב. אלה הן רק דוגמאות לאתגרים העומדים בפני המשגיחים בתחום זה. כאמור, לקונה הפרטי אין מנוס מלהסתמך על ההכשר, או כשהדג לפניו בצורתו הטבעית - לבדוק שאכן יש לו קשקשים. נוסף על כשרות הדגים עצמם, יש לזכור שדגים משומרים, כגון סרדינים, מעורבים לא פעם בשמן ובשאר תוספים. על המשגיחים לבדוק גם את כשרותם של מרכיבים אלה.

דרך הכנת הדג לאכילה

אין בדגים הלכות המקבילות להכנת הבשר לאכילה, אלא מותר לאכול את הדג ללא שחיטה, ואין בו איסור של 'אבר מן החי'.⁸ גם הדם של הדג אינו אסור באכילה, ולפיכך אין בדגים דין מליחה. אך אין לשתות את הדם בפני עצמו, משום מראית העין, אלא אם כן יש היכר שזהו דם דגים.⁹

זהירות מטפילים

בדגים, החיים במים מתוקים (נחלים, אגמים ובריכות גידול), אך גם בדגי הים מצויים מאוד טפילים, ואלו הם שרצים האסורים באכילה. בדרך כלל, בעת רכישת דגים תחת הכשר נעשתה כבר בדיקה לשלילת הימצאות טפילים אסורים. לעומת זאת בקניית דג במקום לא מוכר, עם קניית הדג יש לבדוק היטב גם מבפנים וגם מבחוץ אם אין עליו טפילים שונים. מיקום התולעים הללו בעיקר באזור הראש, הסנפיר והזנב, ולכן בשעת ספק כדאי להסירם ולא לאכלם. נכון גם לבדוק לאחר פתיחת הדג את חלל הבטן ואת חלל הראש. התולעים הללו עשויות להיות באורך סנטימטר אחד עד כמה סנטימטרים. את חלקן קשה לזהות מחמת שקיפותן. מומלץ לגרד היטב את צידו החיצוני של הדג, וכן את גופו מבפנים לאחר שהוציאו את קרביו בעיקר במקומות המועדים לטפילים. ניתן לעשות זאת עם "סקוטש". לאחר מכן הדג ראוי לאכילה, כי אין לאדם אלא מה שעניו רואות.

8 תוספתא תרומות ט, י.

9 שו"ע יורה דעה סימן סו, ט.

דגים

דגים מעובדים

ישנם דגים מעובדים שהותרו בספרי הפוסקים בדורות הקודמים, כגון: סרדינים, מקרל וסלמון. גם כיום ניתן לרכשם, ולסמוך על כשרותם גם ללא סימן הכשר, בוודאי למקפידים על כשרות רגילה, בעיקר אם הם מיוצרים באירופה או במרוקו. אותם דגים מעובדים אשר ניתן להכיר בקשקשיהם, כמו הסרדינים, בוודאי שלכל ניתן לאוכלם ללא חשש. באופן כללי נהגו להקל גם בסרדינים המיוצרים במזרח. נתחי דג סלמון ניתן לרכוש גם ללא קשקשים, כי הוא מזוהה בשמו ובצבעו. לגבי ביצי דגים (קאוויר) אין לאוכלן ללא הכשר המעיד על כך שהן ביצים של דג טהור.

שמן דגים - חומר חשוב מבחינת ערכו התזונתי. אם הוא ניתן לחולה שאין בו סכנה כתרופה, יש פוסקים המקילים ליטול אותו גם אם אין ודאות שהשמן הופק מדג טהור. במקרה זה עדיף לבלעו בקפסולה מאשר לגמוע אותו באופן ישיר, שכן בליעה כזו לא נחשבת לדרך אכילה.¹⁰ ככלל, רוב השמן המיוצר היום מופק מדגים טהורים. קפסולות, שבולעים אותן שלא בדרך אכילה, וודאי שהן מותרות. למחמירים, ניתן גם להשיג קפסולות עם הכשר או קפסולות המכילות חומר זהה שמיוצר מהצומח, אך אלה יקרות יותר.

10 שו"ע יורה דעה סימן סו, ט.

פרק ג

החלב ומוצריו

דברי רקע

החלב ומוצריו נחשבים למאכלי יסוד במערך התזונה האנושי לכל אורך הדורות. כבר אברהם אבינו הגיש לאורחיו חמאה וחלב כחלק מתפריט האירוח שלו (בראשית יח, ח). אין לך כמעט אדם, להוציא את הרגישים לחלב וחלק מהטבעונים, שאינו צורך לפחות חלק ממוצרי החלב.

אף שהחלב ניטל מן הבהמה בחייה, ולכאורה היה מקום לאוסרו משום 'אבר מן החי', התלמוד הבבלי (בכורות ו, ב) מביא כמה ראיות לכך שהוא מותר, בין השאר מהפסוק "ארץ זבת חלב ודבש" (שמות ג, ח). אם כן, החלב כשלעצמו מותר, אך ישנם מצבים שבהם החלב אסור באכילה ובשתייה. כפי שנראה להלן, ישנן מספר שאלות הקשורות לכשרות החלב ומוצריו (וזאת מלבד שאלות הכשרות במקרה של עירוב בשר וחלב שבהן נדון בפרק "תערובת בשר וחלב והשלכותיה", עמ' 67 עלינו להכיר את הבעיות הנזכרות, כיוון שלא פעם אנו ניצבים בפני שאלות מעשיות הנוגעות לכשרות החלב ומוצריו. עלינו לדעת מה עלינו לברר לפני שאנו רוכשים מוצר חלבי למאכל. במהלך הפרק אף יובהרו חילוקי הדעות בהלכה, שמחמתם יש הבדלים בין ההכשרים השונים למוצרי החלב.¹¹

11 חלק מהדברים שלהלן לקוחים מתוך פרסומיו של הרב זאב ויטמן - רבה של תנובה, באתר האינטרנט של תנובה ומאמרים שונים שפרסם בנודון. עיקרי הדברים בפרק עוסקים במוצרי 'תנובה', כיוון שהיא הגורם העיקרי בשוק. המעוניינים בפרטים נוספים: אתר הכשרות של תנובה - <http://www.kashrut-tnuva.co.il/>.

שאלות הכשרות במוצרי החלב השונים

- **חלב בהמה טמאה** - חלב היוצא מבעל חיים טמא, הרי הוא אסור, על פי הכלל ההלכתי האומר: "היוצא מן הטמא - טמא". יש לדעת, שגם בימינו במקומות שונים בעולם משתמשים בחלב מבעלי חיים טמאים. גם בארץ, בנגב יש שימוש בחלב גמלים, ויש אף ייצור של גלידה מחלב זה, הנמכרת גם בערים יהודיות.
- הסעיפים הבאים יעסקו רק בחלב שנחלב מבעלי חיים טהורים, כמו: פרה, עז, כבשה (גם חלב היאק הנפוץ במזרח [נפאל וכדומה] מותר).
- **חלב בהמה טרפה** - על פי הכלל הנ"ל, גם חלב היוצא מבהמה טרפה אסור באכילה. בהמה טרפה היא בהמה שיש בה פגיעה, בדרך כלל פנימית, המטריפה אותה, כגון: חור בריאה או בקיבה ועוד מומים המפורטים במסכת חולין ובשולחן ערוך. בדרך כלל פגיעות אלו מתבררות רק לאחר השחיטה וניתוח הבהמה. כל עוד לא ידוע לנו על פגיעה כזו, הרי יש לבהמה חזקת כשרות, משום שרוב הבהמות אינן טרפות, ולכן אין איסור לשתות את חלבה.
- **טרפה שנתגלתה לאחר השחיטה** - בהמה שנשחטה ונמצאה טרפה, אסורה באכילה - היא וכל מה שיצא ממנה לאחר שנפגעה. לכן במקרה כזה כל חלב שנחלב ממנה קודם שחיטתה הוא בספק איסור, שכן אין ידוע אם הבהמה נטרפה לפני חליבת החלב או רק לאחר מכן. בפוסקים נחלקו בשאלה זו.¹² שאלה זו מעשית ברפת קטנה, שבה ניתן אולי לזהות מאיזו בהמה נחלב החלב. בימינו, כשהפרות נחלבות בדרך כלל במכוני חליבה, החלב מתערב מייד בחלב של שאר הפרות שברפת, ואחר כך בכל החלב המגיע למחלבה משאר הרפתות. לפיכך, גם אם נתגלתה בעיה בפרה מסוימת, כל החלב מותר, כיוון שברור שהחלב שבא מהטרפה בטל בשישים בחלב שהגיע למחלבה משאר הרפתות.¹³
- **טרפות הנעשות על ידי ניתוחים** - לעתים אפשר לדעת עוד בחיי הבהמה שהיא טרפה. למשל אם היא נחבלה במקומות מסוימים המפורטים בהלכה, או אם נעשה בה ניתוח הכולל ניקוב איברים פנימיים. במקרה כזה החלב של בהמה זו יהיה אסור. לכן, מקפידה רבנות תנובה לפקח על הניתוחים המבוצעים ברפתות שבארץ, כדי שיבוצעו בדרך שלא תטריף את הפרות וכך לא ייאסר החלב שנחלב מהן. ניתן לומר שבמדינת ישראל בעיה זו מפוקחת היטב. לעומת זאת, במדינות אחרות אין הדבר כן, והדבר משמעותי הן לגבי

12 שולחן ערוך יורה דעה סימן פא, ב וברמ"א שם.

13 עיינו שם.

הצרכנים בחו"ל והן לגבי תעשיית מוצרי החלב בארץ, שכן בתעשייה זו משתמשים לעתים קרובות במוצרי חלב גולמיים מיובאים (כמו: מחמצות, מי גבינה, אבקת חלב וכדומה). כדרך להכשיר את החלב ומוצריו באותן המדינות, מסתמך ההכשר הרגיל על השיטות הסוברות שניתוחים אלו אינם מטריפים את הבהמה, וכן על ביטול החלב האסור בחלב המותר (ההנחה היא שהחלב האסור הוא פחות מ-1:60 מכלל החלב במחלבה).

■ **חליבה בשבת** - אסור לחלוב בהמה בשבת, אך משום צער בעלי חיים והפסד הממון שיש בהימנעות מהחליבה התירו לחלוב בשלוש דרכים: לחלוב את החלב לאיבוד, לחלוב על ידי גוי,¹⁴ או לחלוב באמצעות מנגנונים אוטומטיים, המסתמכים על שני עקרונות, שכל אחד בפני עצמו מתיר את החליבה בשבת: 1. החלב הראשון הנחלב בעת הלבשת גביעי החליבה על העטין הולך לאיבוד (החלב שנחלב אחר כך נחלב כבר בצורה אוטומטית על ידי המערכת ולא בידי האדם החולב). 2. כל פעולת החליבה מתחילתה נעשית בדרך של גרמא.¹⁵

■ **מעמד החלב שנחלב בשבת** - החלב שנחלב בשבת, אפילו בדרך המותרת, אסור בשתייה במהלך השבת משום מוקצה. לאחר השבת חלב זה מותר לכול. אם החלב נחלב בדרך אסורה, יש דעות האוסרות אותו בשתייה גם לאחר השבת, הן לחלוב עצמו והן לשאר האנשים שלהם מתכוון החולב לשווק את החלב.¹⁶ למעשה, מבחינת הצרכן יש מקום גדול להקל בדבר הן משום שיש דעות המתירות חלב זה בשתייה, והן משום שבחלב המגיע לשוק כבר לא ניתן להבחין בין החלב שנחלב בשבת באיסור לחלב שנחלב בחול או בשבת בהיתר, וממילא החלב האסור מתבטל ברוב.¹⁷ בתנובה (וכנראה גם בחברות האחרות) מקובל להשתמש לכשרות מהדרין רק בחלב שנחלב בדרך המותרת. לפס הייצור של הכשרות הרגילה מגיע גם חלב שנחלב באיסור, אך כאמור ישנן די סיבות להקל ולהתירו.

■ **חלב שנחלב על ידי גוי** - חכמים אסרו חלב שנחלב על ידי גוי, שמא הגוי יערב בו חלב של בהמה טמאה. ממילא, חלב שנחלב על ידי גויים הרי הוא אסור, גם אם הוא מוגדר על ידי

14 עיינו הרא"ה קוק, שו"ת אורח משפט, סימנים סד, קפג. על פולמוס החליבה בשבת בתחילת ההתיישבות בארץ, ראה: חיים פלס, "בעיות החליבה בשבת בהתיישבות הדתית בארץ ישראל" ברקאי, ב [תשמ"ה] עמ' 231-801.

15 אודות החליבה בשבת בדרכי היתר עיינו: שולחן ערוך או"ח סימן שה, כ; תחומין א, הראי"ה קוק; שם ז, הרב אורי דסברג והרב שמואל דוד עמ' 144-173; שם יא, הרב שלמה רוזנפלד עמ' 170-175; הליכות שדה מס' 94 הרב אליקים שלנגר והרב זאב ויטמן עמ' 10-29. הרב משה לוי, מנוחת אהבה, חלק ב פרק ו, סע' יד-כ.

16 עיינו בשולחן ערוך או"ח סימן שיחא ובמשנה ברורה שם, שו"ת כתב סופר או"ח סימן נ.

17 עיינו עוד בנתיב החלב, תנובה עמ' 17 ואילך, ובעיקר עמ' 78-88.

המוכר כחלב פרות או עזים. אם יהודי מפקח על החליבה, החלב מותר.¹⁸ ברפתות שבמדינת ישראל מצויים כיום הרבה פועלים שאינם יהודים. כאשר גוי חולב בהמת יהודי ברפת של יהודי, החלב מותר, מתוך הנחה שהפועל הגוי לא יערב חלב אסור, מפני שיחשוש מהבעלים היהודיים של הרפת.¹⁹ עם זאת, יש מחמירים במקרים שבהם בעלי הרפת היהודים אינם שומרי מצוות. ברפתות הקשורות לתנובה קיים פיקוח של רבנות תנובה, גם ברפתות שבעליהן אינם שומרי מצוות, ולפיכך גם בהן אין כל חשש איסור בחלב. בעיית חלב נכרי בארץ מצטמצמת, אם כן, לרפתות ולדירים שאינם מפוקחים, שהם מיעוט קטן מכלל הרפתות והדירים בארץ.

בחז"ל, לעומת זאת, אין כמובן פיקוח הלכתי על כלל הרפתות, ולפיכך קיימת בעיה של חלב נכרי גם בחלב המשווק באופן מוסדר. הפוסקים דנו בעניין זה מכמה צדדים.

לדעת חלק מן הפוסקים, במקום שבו בהמות טמאות כלל אינן נחלבות, או שחלב הבהמות הטמאות יקר באופן ניכר מן החלב הכשר, אין לחשוש לתערובת חלב אסור, משום שלא סביר שאדם יפסיד ממונו ויערב חלב יקר מאוד בחלב הרגיל וימכרנו בזול. לדעת פוסקים אלה, חז"ל לא אסרו חלב גוי בגזרה כוללת, אלא רק במקום שיש חשש סביר לתערובת של חלב טמא, ואם אין כל חשש לכך החלב מותר.²⁰ לעומת זאת, חלק מהפוסקים סבורים שגזרת חכמים בדיון זה היא כללית - כל חלב שנחלב על ידי גוי ללא פיקוח של יהודי אסור, גם אם אין באותו מקום כל חשש לעירוב חלב בהמה טמאה.²¹

כמה פוסקים²² העלו סיבה נוספת להקל במציאות זמננו. לדבריהם, במדינות שבהן קיים פיקוח הדוק על איכות החלב והרכבו (כמו: בארה"ב, קנדה, אירופה המערבית וכדומה), ואסור ליצרן לשווק חלב מסוג אחר מזה שעליו הוא מצהיר, ממילא אין מקום לחשוש לעירוב חלב טמא בחלב הרגיל, כי בעל הרפת מפחד שייענש על כך. זאת בנוסף לטענה דלעיל, שהחלב הטמא גם יקר באופן ניכר מהחלב הרגיל. לדעה זו, המציאות של פיקוח ממשלתי שקולא לדרישה שהובאה בהלכה, שישראל יפקח על החליבה, ולכן החלב מותר. פוסקים אחרים לא קיבלו היתר זה, ולדעתם הפיקוח הממשלתי אינו מספיק כדי להתיר

18 בבלי עבודה זרה להב; שולחן ערוך יורה דעה סימן קטו,א.

19 שלחן ערוך שם ברמ"א.

20 שו"ת רדב"ז ד, סימן עה; פרי חדש סימן קטו,ו; הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון אי"ש יורה דעה סימן מא,ד.

21 שו"ת חתם סופר יורה דעה בקז. החיד"א, שו"ת יוסף אומץ סימן סד; הרב מרדכי אליהו, קול צופיך, 145, פרשת נח, תשס"ב.

22 עיינו בחזון אי"ש שם ובשו"ת אגרות משה, הרב משה פיינשטיין יורה דעה א, סימנים מז-מט.

את החלב.²³ בכשרות הרגילה מקובל לסמוך על הדעה המקילה, ואילו בכשרות "מהדרין" מקפידים על פיקוח של ישראל על תהליך החליבה גם כשהחלב נחלב בחו"ל.²⁴ הרבנות הראשית הנהיגה לכתוב על מוצרים המכילים חלב נכרי: "מכיל חלב נכרי" או ניסוח דומה. כדי ליידע את המעוניינים להדר ולהחמיר.²⁵

■ **גבינות שיוצרו על ידי גוי** - במשנה מופיע, שחכמים אסרו את גבינות הגויים באכילה. לגזרה זו נאמרו טעמים רבים,²⁶ והעיקרי שבהם: דרך מקובלת לייצור הגבינות היתה על ידי הנחת החלב בקיבת עגל, שבה קיים אנזים (רנאט) המעמיד את החלב והופכו לגבינה. כיום, עדיין יש שמעמידים את החלב בקיבת הבהמה או בחומרים אחרים מהחי שלהם תכונות דומות (אם כי, רוב האנזימים שמשמשים בהם כיום בתעשיית הגבינה מופקים מחומרים סינטטיים). הקיבות שבהן משתמש הגוי הן מבהמות שלא נשחטו כדון, ולפיכך הגבינה שנעשתה עם קיבות אלה אסורה (תהליך זה מתקיים רק בייצור הגבינות הקשות: גבינה צהובה וגבינה מותכת שהיא גבינה צהובה שבישלוה). מכל מקום חכמים גזרו על כל גבינות הגוי שהן אסורות מהטעם הנזכר, והגאונים פירשו שחכמים לא חילקו בגזרה זו, והיא גזרה כללית על כל גבינות הגוי - בין גבינה שהעמידה בחומר מן החי ובין גבינה שהעמידה בחומר מהצומח.²⁷ משום כך, כל הגבינות המיוצרות על ידי גויים אסורות באכילה (אפילו לדעת הפוסקים המתירים את חלב הגויים במציאות ימינו), גם אם ידוע שהן מיוצרות מחומרים כשרים, אלא אם כן הן יוצרו בפיקוח מתאים.²⁸

■ **גבינות רכות (קוטג' וגבינות למריחה)** - יש מן הפוסקים שצמצמו את היקפה של הגזרה על גבינות הגויים. לדעתם, הגזרה כוללת דווקא גבינות קשות, ואילו הגבינות הרכות (קוטג' וגבינות למריחה) לא נאסרו. הסיבה לחילוק היא, שגבינות אלו מיוצרות בעזרת מחמצות שונות (תרבויות חיידקים), ואין מעמידים אותן באנזים שבו משתמשים להעמדת הגבינות הקשות.²⁹ לעומתם, יש פוסקים שטענו שאין לחלק בין גבינות קשות לרכות, כי הגזרה

23 עיינו בשו"ת חלקת יעקב יורה דעה סימן לד; שו"ת מנחת יצחק, הרב יצחק וייס חלק י'לא, אות טו.

24 גם הרב משה פיינשטיין בשו"ת אגרות משה ממליץ למהדרין לרכוש חלב ישראל. עיינו עוד דיון מקיף באיסור חלב נכרים בימינו אצל הרב זאב ויטמן, תחומין כב, עמ' 455-468 "חלב נכרים בימינו".

25 הרב אליהו בקשי דורון, מדיניות הרבנות הראשית במוצרי חלב נכרי, תחומין כג, עמ' 463-472.

26 עיינו בגמרא, עבודה זרה לה, א-ב.

27 רמב"ם הל' מאכלות אסורות ג'ד.

28 שו"ע יורה דעה סימן קטוב, ערוך השולחן יורה דעה סימן קטוטז; הרב מרדכי אליהו, קול צופיך, 145, פרשת נח, תשס"ב.

29 הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק א, סימן נ; שם חלק ב, סימן מח; מהדרין ז, הרב ג'ורבל, עמ' כז.

כוללת את כל הנקרא גבינה.³⁰ גופי הכשרות בעולם הנוהגים להתיר חלב נכרים לכשרות רגילה כדלעיל, מקילים גם בגבינות רכות, אלא אם כן ידוע שמכניסים בהן רכיבי מזון אסורים.

■ **חמאה** - לא ניתן לייצרה מחלב בהמה טמאה, וגם אין צורך בחומר מן החי בתהליך הייצור שלה, ולכן חז"ל לא גזרו על חמאת גוי. בתקופת הגאונים היו שאסרו שימוש בחמאת גויים, שמא בחלב היה מעורב מעט חלב של בהמה טמאה, והוא אמנם לא הפך לחמאה, אך נשאר מעורב בתוך החמאה. איסור זה נתון במחלוקת, ולפיכך הוא תלוי במנהג המקום.³¹ במקום שבו אין חשש לשימוש בחלב מבהמה טמאה, יש יותר מקום להקל. וכך נהוג גם היום, אלא אם כן החמאה מושבחת בחומרים נוספים, שאז צריך לוודא את כשרותם. בכשרות מהדרין מקפידים להשתמש בחמאת ישראל.

חלב ומוצריו במדינת ישראל

עיקר הייצור של מוצרי החלב במדינת ישראל נעשה על ידי שלוש מחלבות גדולות: תנובה (הגדולה באופן ניכר מן השאר), שטראוס וטרה. לכל אחת משלוש המחלבות האלה סטנדרטים אחרים של כשרות. לעיל עסקנו בשאלות הבסיסיות הנוגעות לכשרות החלב ומוצרי, וראינו את הדעות השונות. בכשרות "מהדרין" של מחלבות אלה משתמשים רק בחומרים שאין לגביהם כל מחלוקת. לעומת זאת, בכשרות רגילה סומכים גם על דעות מקילות, כמקובל בהלכה בכל תחום. בעניין זה קיימים הבדלים בין המחלבות הנזכרות. רוב מוחלט של הרפתות בישראל מייצר את החלב בעבור תנובה. רפתות אלה מפוקחות על ידי אנשים נאמנים או על ידי מצלמות וידאו הקבועות ברפתות ונצפות בחדר המצב שבמשרדי תנובה. המעוניינים בפרטים לגבי רמות הכשרות של מוצרי תנובה השונים, יכולים להיכנס לאתר הכשרות של תנובה באינטרנט ולמצוא את הפירוט המתאים.³² מלבד מחלבות גדולות אלה, קיימות בארץ מחלבות קטנות רבות המשווקות את מוצריהן ברחבי המדינה. חלק מהמחלבות עוסקות רק בחלב צאן ומוצרי, וחלק אף בחלב פרות ומוצרי. יש להיות ער לסימני הכשרות החייבים להיות מוטבעים על כל מוצר ומוצר, ובכל שאלה המתעוררת יש לפנות לגוף הרבני שנותן את הכשרות לאותו מוצר.

30 ערוך השולחן שם.

31 שולחן ערוך יורה דעה סימן קטו, ג.

32 אתר הכשרות של תנובה - <http://www.kashrut-tnuva.co.il/>.

רכיבים בתעשיית החלב

בתעשיית החלב המודרנית מוסיפים למוצרים רכיבים נוספים, מלבד החלב עצמו. דבר זה מצריך ערנות לגבי הרכיבים השונים של המוצר. הרבה מרכיבים אלו מיוצרים בחו"ל, וקיימות לגביהם שאלות כשרות שונות, כמפורט לעיל ולהלן. לחלק מרכיבים אלו ישנם תחליפים שבהם אין שאלות כשרות. כך למשל, בארץ מקובל כיום לייצר את הגבינות הקשות בעזרת אנזים המיוצר באופן סינטטי, ובכך לפתור את בעיית הכשרות של הגבינות הקשות. מוצרים המכילים רכיבים שלגביהם קיימת מחלוקת בהלכה, יוגדרו ככשרים בכשרות רגילה, ולא בכשרות למהדרין.

נוסף על המחלוקת הכללית בעניין חלב נכרי בימינו שעסקנו בה לעיל, ישנם רכיבים מסוימים, שבהם ישנם דיונים מיוחדים:

■ **אבקת חלב** - בעל שו"ת 'הר צבי' טוען שניתן להקל באבקת חלב שנעשתה מחלב של גוי (וברור שהיא מיוצרת רק מחלב פרה שאין בה חשש כשרות), משום שאין היא נכללת באיסור חכמים על 'חלב גוי', כשם שחמאת הגוי לא נאסרה.³³ במוצרים המכילים אבקת חלב כרכיב אחד מתוך תערובת שלמה, כמו שוקולד המכיל אבקת חלב, יש מקום להקל יותר, כי אין היא עומדת בפני עצמה, אלא היא מיעוט בתערובת של רכיבים הכשרים לכל הדעות.³⁴ יש פוסקים שאסרו להשתמש גם באבקת חלב נכרי.³⁵ יש שהתירו שימוש באבקת חלב נכרי רק לתינוקות, וכשאין אפשרות אחרת.³⁶

■ **אבקות חלביות שאינן אבקות חלב** - כיום מקובל בתעשיית המזון השימוש באבקות שונות המיוצרות משאריות הנשארות בעת ייצור מוצרי החלב השונים. אבקות אלה כוללות חלבונים, מינרלים, סוכרים ועוד. הן משמשות לייצוב מאכלים שונים, לתוספת מרקם, לטעם, להעשרה, לשימור, להוזלת המוצר, למצעי גידול ועוד. מחירן הנמוך מחד גיסא, וערכן התזונתי הגבוה מאידך גיסא, גורמים לכך שהשימוש בהן נפוץ מאוד בכל תעשיית המזון. אבקות אלה אינן אבקת חלב במובן הרגיל של המושג, ודין עשוי להשתנות בהתאם לדרך הפקתן כפי שיבואר להלן.

אבקת ה'קזאין' מכילה את חלבון החלב העיקרי. היא מופקת לעתים מהחלב עצמו, ואז

33 הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי יורה דעה סימן קג, הרב אליעזר ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר חלק טז, סימן כה.

34 ציץ אליעזר שם.

35 הרב מרדכי אליהו, קול צופיר, 145, פרשת נח תשס"ב.

36 הרב עובדיה יוסף באתר האינטרנט - הלכה יומית.

דינה כאבקת החלב הרגילה, אך לעתים היא מופרדת מהחלב בעזרת חומצות, ואז ראוי לדונה כגבינות הרכות (קוטג' וכדומה) שדין הוסבר לעיל. יש גם קזאין המופרד מהחלב בעזרת אנזים, ואז יש לדונו כגבינה קשה על כל הלכותיה שבוארו לעיל.

אבקת ה'לקטוז', שהיא סוכר החלב, מופקת לעתים מהחלב עצמו, ולעתים ממי הגבינה, שהם תוצר הלוואי של ייצור הגבינה הצהובה. דין מי הגבינה צריך בירור בפני עצמו - אפשר שהם נידונים כגבינה, ואז אם הם נעשים על ידי הגוי ללא השגחה מתאימה הם אסורים על פי גזרת גבינת גויים. לעומת זאת, יש פוסקים שטוענים שאין למי הגבינה דין הגבינה עצמה, וניתן להקל בדינם.³⁷ לפי דעה זו, אם החלב עצמו מותר, ניתן להקל גם במי הגבינה ובלקטוז שיוצר מהם. לעתים מי הגבינה מופרשים בטמפרטורה גבוהה, ואז יש מקום לחשוש לאיסורם מחמת הבליעה מהגבינה האסורה. לסיכום, ניתן לומר שניתן להקל באבקות המיוצרות במדינות שבהן ייצור החלב מצוי בפיקוח, ואנו נוהגים להקל בו למבקשים כשרות רגילה. אמנם ישנם חילוקים רבים בין האבקות השונות ודרכי ייצורן, אך הכלל העולה הוא, שבכל אחד מהמקרים ישנן גם דעות מקילות, ומכיוון שהאיסור הנידון הוא מדרבנן, יש מקום גדול לסמוך על המקילים. אשר על כן, במערכת הכשרות הרגילה מתירים להשתמש באבקות אלה (ברור שנותני ההכשרים על אבקות אלו חייבים לבדוק שבתהליכי הייצור שלהן אין כל פגם כשרותי אחר, כגון שימוש באותה מערכת לדברי מאכל אסורים וכדומה).

■ **מחמצות** - כדי לייצר גבינות או תוצרת ניגרת (לבן, אשל, שמנת חמוצה ויוגורט) יש צורך להוסיף לחלב 'מחמצת' (בלשון פוסקי ההלכה: "חלב חמוץ"). המחמצת הינה תרבית חיידקים. מגדלים חיידקים מזן מסוים על גבי מצע גידול המכיל חומרי גלם שונים. המחמצות מיוצרות בחו"ל, ולפיכך יש בהן שאלה של חלב נכרים. נוסף על כך, יש לעתים במצע הגידול שימוש בחומרים לא כשרים, כגון תמציות בשר ושומנים מן החי. אף שהמחמצת ניתנת במוצר בכמות קטנה, אין היא בטלה, משום שהיא נחשבת לדבר המעמיד, או לדבר שמטרתו לתת טעם - דהיינו שהיא הגורמת ליצירת המוצר, להסמכתו ולטעמו המיוחד. לפיכך, כדי להתיר את השימוש במחמצות אלו, יש לוודא שכל החומרים שבהם משתמשים בתהליך הייצור של המחמצת הינם כשרים. לגבי איסור חלב נכרים במחמצות, נחלקו הפוסקים: מדברי ה'בית יוסף' עולה, שמחמצת שיוצרה מחלב נכרים

37 דרכי תשובה יורה דעה קטן, א; ר"ש אלישיב קובץ צהר, מובא בשמו בחוברת מסביב לשולחן 241.

אסורה,³⁸ אך יש פוסקים שלדעתם אין איסור חלב נכרים במחמצות.³⁹ במציאות ימינו, שבה עצם האיסור של חלב נכרים ברפתות מפוקחות נתון במחלוקת, יש כמובן מקום גדול להתחשב בדעה זו, וגם מי שנמנע מלהקל בחלב נכרי עצמו, יש מקום להקל יותר במוצרים המיוצרים על ידי מחמצות אלה. אף על פי כן, מוצר שיוצר בדרכ כזו לא יסומן כ"מהדרין", אלא ככשר בכשרות רגילה. יש מקרים שבהם משתמשים בכמה מחמצות שונות, שחלקן מיוצר מחלב ישראל וחלקן מחלב גויים. במקרה כזה יש מקום להקל עוד יותר, כיוון שבהעמדה בשני מעמידים שכל אחד זקוק לשני, קיים הכלל ההלכתי ש'זה וזה גורם מותר'. אך גם מוצר כזה מסומן ככשר בכשרות רגילה בלבד.

38 יורה דעה, סוף סימן קטו. עיין שם, שאם נעשו כמה "העברות" בחלב ישראל, המחמצת הסופית מותרת בשימוש.

39 שו"ת מהר"ט צהלון סימן פא; שו"ת חקרי לב יורה דעה סימן קלט, שם כתב על בסיס הירושלמי שמותר להעמיד במחמצת נכרים.

הבשר ומוצריו

פרק ד

הבשר ומוצריו

דברי רקע

רק חלק מבעלי החיים (יונקים, עופות, דגים וחגבים) הותרו באכילה – היונקים והדגים לפי סימנים המנויים בתורה, והעופות והחגבים לפי שמות המנויים בתורה (בעופות התורה מפרטת את האסורים, ובחגבים את המותרים). בפרק זה נדון רק בבשר יונקים ועופות, והוא זה שמכונה כאן בשם בשר. לדגים הוקדש פרק נפרד. כמו כן, יש להבחין בתוך היונקים בין "בהמות" – בעלי חיים מבויתים, כגון צאן ובקר, לבין "חיות" – בעלי חיים שאינם מבויתים, כגון: הצבי והיעל (ההבדל ביניהם הוא במצוות כיסוי הדם ובאיסור אכילת חֶלֶב). בניגוד לדבר מן הצומח, המותר בדרך כלל באכילה ללא הכנות נוספות (מלבד הפרשת תרומות ומעשרות בארץ ישראל או פדיון נטע רבעי), אכילת בשר כרוכה בהכנות שונות.

ראשית, הבשר צריך לבוא מבעל חיים טהור. אחר כך, יש להקפיד שבעל החיים יומת כדין באמצעות שחיטה כשרה. דין נוסף הקשור לשלב זה, אך הוא אינו מעשי בחיי היום יום שלנו, הוא דין אבר מן החי – כל אבר שניתק מבעל החיים בעודו חי אסור באכילה. דין זה נלמד מפרשת נח, והוא אסור גם לבני נח. לאחר מכן יש להסיר מן החיה ומהבהמה חלקים שונים האסורים באכילה: הן מצד איסור אכילת דם, הן מצד איסור גיד הנשה, ובבהמות גם מצד איסור אכילת חֶלֶב (זוהי פעולת הניקור). לאחר מכן עלינו לשרות ולמלוח את הבשר, על פי הלכות מליחה שיפורטו להלן. בעת קניית הבשר לא ניתן להבחין אם כל ההכנות דלעיל נעשו כדין. אשר על כן, יש לרכוש בשר אך ורק עם סימון של השגחה מרבנות מוכרת ומוסמכת. בבשר ארוז אישור הכשרות מופיע על האריזה, ובבשר הנמכר בתפוזרת האישור בדרך כלל תלוי על הקיר ומאשר את כשרות החנות כולה.

בימינו, חלק ניכר מההלכות הנוגעות לכשרות הבשר – זיהוי בעל החיים כבעל חיים טהור, הלכות השחיטה והניקור, הלכות מליחה ועוד – הן נחלת

בעלי המקצוע ומחלקות הכשרות השונות, והן אינן אמורות להעסיק את הקונים. כאשר אנו קונים בשר עם אישורי הכשרות המתאימים, אנו סומכים על כך שהבשר הוכן לבישול על פי ההלכה (הכשרת הבשר להוצאת דמו עדיין מעשית במקרים מסוימים גם אצל הקונים, ועל כך בהמשך הפרק). במהלך הפרק נציג בקצרה כמה יסודות בהלכות הכשרות, ונרחיב בנושאים השייכים לכלל הציבור.

בשר בהמה וחיה

במניין בעלי החיים הטהורים והטמאים (ויקרא יא, ג-ח; דברים יד, ג-ח) התורה מציינת חלק משמות בעלי החיים הטמאים והטהורים, אך גם נותנת סימנים לזיהוי בעל החיים הטהור - הבהמה או החיה הטהורה צריכה להיות מפריסת פרסה שסועה ומעלת גרה. לחלק מהבהמות ישנו רק סימן אחד ולכן הן אסורות באכילה, כמו הגמל המעלה גרה ואיננו מפריס פרסה, ולעומתו החזיר המפריס פרסה שסועה ואיננו מעלה גרה. היום מקובל לשחוט בדרך כלל רק את הבהמות המבויתות המקובלות ככשרות במסורת מדורי דורות, והן מיני הבקר למיניהם והצאן למיניהם. כמו כן, ישנה מסורת ותיקה על כשרות חיות בר מסוימות, כגון צבאים ויעלים. לעתים מתגלים בארצות רחוקות מינים נוספים של בעלי חיים שיש להם סימני כשרות (כגון יאק - אשר מקובל לשתות את חלבו אם נחלב בפיקוח יהודי כפי שבואר לעיל, מיני בקר בדרום אמריקה ועוד), וגדולי הפוסקים שבכל דור נתנו דעתם וקבעו אם ניתן לכלול בעלי חיים אלו בקבוצת בעלי החיים המותרים באכילה. שאלה זו נוגעת גם לשתיית חלבם של בעלי חיים אלו.

ולד הנולד מכלאיים של שני בעלי חיים טהורים מותר באכילה.⁴⁰

בשר 'חלק' ('גלאט')

בהמה שנעשה נקב בריאתה הרי היא טרפה. לעתים, כתוצאה מחולי מתפתחת על דופני הריאה סירכה, שהיא כמין קרום מוגלתי. סירכה כזו מעלה ספק לקיומו של נקב מתחתיה, ולכאורה עלינו לקבוע שהבהמה טרפה. הרמ"א מציין שנהגו לבדוק את הסירכה - ממעכים אותה, ואם היא ניתקת מן הריאה ואין בריאה נקב ניתן להכשיר את הבהמה. לעומת זאת, השולחן ערוך אינו מקבל בדיקה זו, ולדעתו גם סירכה כזו מטריפה את הבהמה.⁴¹ בשר

40 עיין בשו"ע יורה דעה סימן טז; הרב פוקס הכשרות ט"ב ועוד.

41 שולחן ערוך יורה דעה סימן לט.

של בהמה שלא היתה בה סירכה כלל, והוא כשר לכל הדעות, נקרא בשר 'חלק' (באידיש: 'גלאט'). לעומת זאת, בשר שנמצאה בו סירכה והיא הוכשרה בבדיקה כדעת הרמ"א, יוגדר כ'כשר' ולא 'חלק'.⁴² לכל הדעות בודקים את הריאות לראות שאין בהן נקב. לבני עדות המזרח, המחויבים לפסיקת השולחן ערוך, אסור מן הדין לאכול בשר שאינו 'חלק'. האשכנזים נהגו להקל ולאכול בשר כשר אף שאינו 'חלק'. מכיוון שבמחלוקת זו רבו הדעות, וגם הרמ"א מגדיר את ההיתר כ"קולא גדולה", נהגו גם חלק מן האשכנזים להקפיד ולאכול רק בשר 'חלק'. כיום אין פער מחירים משמעותי בין בשר 'כשר' ל'חלק' (בבשרים הקפואים), ולפיכך ראוי לכל אדם שחפץ להקפיד בדיני כשרות לאכול בשר 'חלק', אם כי כאמור, מן הדין האשכנזים יכולים להסתפק בבשר כשר שאינו 'חלק'.⁴³ בן עדות המזרח או אשכנזי המקפיד על אכילת בשר 'חלק' בלבד, המתארח אצל אדם שאינו מקפיד בכך, רשאי לאכול מן הבשר המוגש לו, ואינו צריך לחשוש שמא הבשר אסור לפי מנהגו.⁴⁴

שאר המומים העלולים להטריף את הבהמה אינם טעונים בדיקה מן הדין, כי אנו יוצאים מנקודת הנחה שרוב הבהמות אינן טרפות. אם בשעת הניקור מוצאים דברים חשודים, מובן שיש לבדוקם. בכל אלה מתמחים השוחטים, הבודקים והמנקרים. הבשר המגיע לשוק הוא בחזקת כשרות, לפי רמת הכשרות המסומנת על האריזה.

בשר עוף

לגבי העופות אין התורה נותנת סימנים להבדיל בין הטמא ובין הטהור, אלא מונה רשימה של העופות הטמאים. חכמים נתנו סימנים מסוימים לזהות את העופות הטהורים, אך נחלקו הפוסקים האם ניתן להסתמך בפועל על סימנים אלו, או שיש לחשוש לטעות בזיהוי. למעשה, נהוג כיום לאכול רק עופות שיש מסורת מקובלת על טהרתם.⁴⁵ כדין העוף כך דין הביצים: ביצים של עופות טהורים מותרות באכילה, ושל עופות טמאים אסורות.⁴⁶ חיוב בדיקת הריאה הוא רק בבהמות. בעופות אין חיוב לבדוק את פנים העוף, כיוון שברוב

42 יש להעיר, שבדורנו משתמשים לעתים במושג 'חלק' ככינוי כללי לכשרות מהודרת, גם בעוף ובשאר מוצרי מזון. דברינו להלן מתייחסים למובנו המקורי של המושג, השייך דווקא בבשר בהמה, וכפי שהוסבר.

43 הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת חלק ג סימן נו.

44 הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר יורה דעה חלק ה, סימן ג.

45 עיינו בשו"ע יורה דעה סימן פב.

46 לגבי דם בביצים, עיינו להלן.

מוחלט של העופות אין בעיית טרפות. משום כך, לא קיים בעופות המושג ההלכתי של 'חלק'. לעתים משתמשים במושג זה כלשון מושאלת לעוף בכשרות מהודרת, אך ודאי שלא קיימת בעופות המחלוקת הנזכרת לעיל, ובני עדות המזרח אינם צריכים להקפיד בכשרות העוף יותר מאשר בני אשכנז. במערכי הכשרות בעלי הכשר 'מהדרין' נוהגים גם בעופות לבדוק כל ריאה, אף שכאמור אין בכך חיוב מצד הדין. בעופות קיימת בעיה נוספת בתחום הטרפות, והיא אם 'צומת הגידים' ברגליים אינו פגוע⁴⁷. בין בכשרות הרגילה ובין בכשרות 'מהדרין' בודקים חשש זה, אולם דרך הבדיקה משתנה בהתאם לרמת הכשרות. גם במערכ הכשרות הרגילה, אם מגיע למשחטה משלוח עופות שמזיהם בהם בעיות של טרפות מקפידים לבדוקם יותר, ולעתים אף מחזירים את המשלוח כולו בחזרה למשק שממנו הגיעו העופות.⁴⁸

איסור אכילת דם ודין מליחת הבשר

דברי רקע

נאמר בתורה: "חוקת עולם לדורותיכם בכל מושבותיכם, כל חלב וכל דם לא תאכלו" (ויקרא ג, ז). כאן ובפסוקים נוספים מזהירה התורה שאסור לאכול את הדם. חכמים למדו, שדווקא דם הקשור לבשר אסור באכילה, אבל בשר שלא נתחייב בשחיטה אינו חשוב כבשר ולכן גם דמו לא נאסר: "אוציא דם ביצים שאין מין בשר, דם דגים דם חגבים שכולו היתר" (בבלי כריתות כא, א). אשר על כן, אין צורך למלוח דג לפני אכילתו, וניתן להכינו לאכילה בכל דרך שהיא.

ישנם כמה סוגי דם, ולא כולם אסורים באותה רמת חומרא: א. דם שחייבים על אכילתו כרת הוא רק "דם הנפש" – דם בהמה, חיה ועוף שהנשמה יוצאת בו, זאת אומרת הדם היוצא בקילוח בשעת שחיטה, וכן הדם המכונס בתוך הלב. ב. "דם התמצית" – היוצא לאחר הקילוח העיקרי, אסור מהתורה אך אין בו כרת. כך גם דינו של דם שיצא מן הבשר לאחר השחיטה, וכן דם שהחל לצאת ונבלע שוב בבשר.

47 שנקרע אחד מגידיו. עקרונית מום זה מטריף גם בבהמות, אולם בעופות הוא מצוי יותר.

48 על בעיות שונות בכשרות עוף, ראה: הרב יעקב אריאל, "בשר העוף למהדרין", שו"ת באהלה של תורה, חלק ה, סימן ו/.

הדם שנשאר בבשר במקומו המקורי מותר באכילה באופן עקרוני, אך להלכה זו אין משמעות מעשית – הדבר רלוונטי רק לגבי בשר חי, אולם בבישול אנו חוששים שמא חלק מהדם פורש ממקומו וחוזר ונבלע, ולפיכך כאשר באים לבשל את הבשר צריך למולחו תחילה.

■ **דם ביצים** – דם ביצים אינו אסור מהתורה, אלא אם כן הוא נמצא במקום ריקום האפרוח, שאז הוא נחשב לדם הקשור לבשר. מכל מקום, חכמים אסרו כל דם הנמצא בביצה, אלא שיש הבדל בין האיסורים: אם הדם הוא מריקום של אפרוח, הביצה כולה אסורה, ואם זהו דם אחר, יש לזרוק רק את הדם ושאר הביצה מותרת. נחלקו הפוסקים בהגדרה המדויקת, מתי הדם נחשב כדם של ריקום אפרוח ומתי לא.⁴⁹

האם צריך לבדוק את הביצה לפני אכילתה? השולחן ערוך והרמ"א (יורה דעה סימן סו) מתירים לאכול ביצה מבושלת ללא בדיקה, על סמך ההנחה שרוב הביצים הן ללא דם. מאידך גיסא, מציין שם הרמ"א שנוהגים לבדוק ביצים כאשר הדבר אפשרי, כלומר כאשר אין מבשלים את הביצה בשלמותה אלא פותחים אותה קודם הבישול. לשם כך יש לפתוח את הביצה בכלי נפרד, כדי לראות שאין בה דם. כיום, רוב מוחלט של הביצים המשווקות בשוק מגיעות מלולים שבהם אין זכרים, והביצים אינן מופרות. לכן, אם נמצא בהן דם אין הוא אוסר את הביצה, אלא ניתן להוציא את הדם ולאכול את הביצה.⁵⁰ ממילא, ניתן בהחלט להסתמך על הרוב הנ"ל, ואף לא לבדוק את הביצים קודם הכנסתן לתבשיל. מכך ניתן ללמוד שגם אם פתחו כמה ביצים יחד לתוך קערה ונמצא באחת מהן דם, ניתן להקל ולהוציא את הדם ולאכול את כל הביצים, כי דם זה אסור רק בעצמו ואין הוא אוסר את הביצה עצמה, וממילא כל הביצים מותרות.⁵¹ אמנם, למסעדות, לקונדיטוריות ולשאר מפעלי המזון מגיעים לעתים עודפי ביצים ממדגרות, ובהן אחוז גבוה של ביצים מופרות, ולכן שם ובמקרים דומים חייבים לבדוק את הביצים, כל אחת בנפרד, ואם נמצא דם בביצה מסוימת הרי שכל הביצה הזאת אסורה, והיא אוסרת ביצים אחרות אם התערבה בהן.⁵²

■ **דם אדם** – דם האדם אינו אסור מהתורה.⁵³ לכן, אם יש לאדם דם בפיו מותר לבלעו.

49 עיינו בשולחן ערוך יורה דעה סימן סו, ב.ג. למעשה, גם חלק מן הפוסקים הספרדים החמירו בזה כדעת הרמ"א.

50 עיינו הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יורה דעה חלק א, סימן לו ד"ה מכתבו; שו"ת יחוה דעת ג, סימן נז.

51 עיינו שם.

52 עיינו עוד הרב לוונטל, כשרות המזון, עמ' 130 ואילך.

53 שולחן ערוך, יורה דעה סימן סח, י.

לעומת זאת, דם שיצא מן הפה ולחוץ אסור באכילה, משום מראית העין. לפיכך אם אדם נגס באוכל והאוכל התלכלך בדם, מסירים את המקום שבו נראה הדם, והשאר מותר.

■ **הסרת הדם מבשר בהמה, חיה ועוף** – כמבואר לעיל, דם האיברים כשהוא בלוע בבשר ולא זז ממקומו הטבעי איננו אסור באכילה, אך אם הוא פרש החוצה וחזר ונבלע בבשר הוא אוסר את הבשר. בשעת הבישול יש חשש שחלק מהדם יפרוש ממקומו, לפיכך אנו מכינים את הבשר באחת משתי דרכים עיקריות, המסירות את הדם מן הבשר: על ידי מליחה או על ידי צלייה, ואז ניתן לבשלו, לטגנו וכדומה.

בדרך כלל הבשר המשווק בארץ כבר עבר במשחטה את תהליך המליחה. על תווית בשר כזה יהיה כתוב **"כשר"**, דהיינו שהוא מבעל חיים טהור ונשחט ונבדק כדין, ו**"מוכשר"**, דהיינו שהוא עבר את תהליך המליחה, וניתן כעת להכינו לאכילה בכל דרך. אולם לעתים משווק בארץ בשר שאינו מוכשר. לדוגמה, באיטליז שבו קונים בשר טרי ללא אריזה, פעמים רבות הבשר אינו מוכשר. בקנייה כזו, יש לבדוק אם בתעודת ההכשר מצוין **"כשר"** בלבד או גם **"מוכשר"**. כמו כן, נמכר לעתים בשר ארוז וקפוא שלא עבר הכשרה. במקרה כזה יהיה כתוב עליו **"אינו מוכשר"**.

כמו כן, כבד לא ניתן להכשיר במליחה, ולפיכך תמיד הוא נמכר כשאינו מוכשר, והקונה צריך לצלותו קודם האכילה, כפי שיבואר להלן.

■ **מתי יש להכשיר את הבשר?** המליחה צריכה להיעשות בתוך שלושה ימים משחיטת הבשר, משום שלאחר מכן אנו חוששים שמא הדם התייבש בתוך הבשר, והמליחה לא תצליח לשאוב אותו. לכן, בשר שעברו עליו שלושה ימים אי אפשר להכשירו במליחה אלא רק בצלייה, ואין לבשלו אחר צלייה זו. לכתחילה אין להמתין שלושה ימים, גם אם מתכוונים לצלות את הבשר.

בשר קפוא נשמר בטריותו ואינו מתייבש, ולפיכך לדעת פוסקים רבים ניתן לרכוש בשר קפוא שלא הוכשר, ולמולחו לאחר הפשרתו, אף שעבר זמן רב מן השחיטה. המהדרים מקפידים לרכוש בשר קפוא רק אם הוכשר לפני הקפאתו.⁵⁴ גם הנוהגים כך, יכולים לרכוש כבד קפוא ששהה זמן רב, שכן הכשרת הכבד היא תמיד בצלייה ולא במליחה. מן הדין מותר גם לבשל כבד כזה לאחר צלייתו, ויש המחמירים בכך. כבד ששהה שלוש יממות שלא בהקפאה, אין לבשלו או לטגנו לאחר צלייתו. אם נמצא בעוף קפוא או טרי מקום עם דם המרוכז במקום אחד, יקלף אותו המקום ואין צורך למלוח שם מחדש.

54 שולחן ערוך יורה דעה סימן סט"ב; עיינו עוד הרב שמואל וואזנר, שו"ת שבט הלוי סימן י"כה; הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב'כא; הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר יורה דעה חלק ב, סימן ד.

הבשר ומוצרו

הלכות מליחה

המליחה בנויה משלושה שלבים: שרייה, מליחה והדחה.

שרייה

- א. לשרייה הקודמת למליחה שתי מטרות: 1. להסיר דם שעל הבשר מבחוץ, כדי שלא יבלע על ידי המלח פנימה לתוך הבשר. 2. לרכך את הבשר, כדי שהמלח יוכל לעשות את פעולתו ולשאוב את הדם שבתוך הבשר.
- ב. בשר קפוא שלא הוכשר, יש להפשירו לפני שמכשירים אותו. אין להפשירו בתנור או במיקרוגל וכדומה, ואף אין לשרותו במים חמים, אלא מניחים לו להפשיר מעצמו, כדי שהבשר לא יתבשל עם הדם שבתוכו. בדיעבד, אם שרו את הבשר במים חמים שבכלי שני (מים שהועברו מהכלי שבו התחממו לכלי אחר), הוא לא נאסר, ובשעת הדחק ניתן לעשות כך גם לכתחילה.⁵⁵
- ג. כל מקום בבשר שנראה שצורר בו דם, יש לעשות בו חתך קודם המליחה, כדי לאפשר לדם לצאת.⁵⁶
- ד. לדעת השולחן ערוך די בשטיפה של כל הבשר, ואילו לדעת הרמ"א צריך גם לשרותו במים למשך חצי שעה. כיום נהוג גם אצל הספרדים לשרות את הבשר לפני מליחתו. כשהשעה דוחקת, ניתן (גם לאשכנזים) להסתפק בשרייה קצרה ולהדירו היטב.⁵⁷
- ה. נהגו לייחד כלי מיוחד לשרייה, מכיוון שאנו חוששים שהכלי יבלע דם שהוא אסור. אכן, מי שמולח בשר באופן חד פעמי, יכול לשרות את הבשר בכלי רגיל, וישטפנו היטב לאחר השרייה.
- ו. בתום השרייה יש להניח למים לטפטף כדי שהמלח לא יימס, אך אין לייבש את הבשר לפני מליחתו, כי אנו מעוניינים שהבשר יישאר לח כדי שהמלח ידבק בו.

מליחה

- א. המליחה צריכה להיעשות על גבי כלי (מכל חומר שהוא) המאפשר לדם היוצא מן הבשר לזרום, מבלי שיתנקז במקום שהבשר נוגע בו. לכן נוהגים למלוח על גבי רשת שמתחתיה חלל המאפשר לדם לזוב מחתיכות הבשר ללא מעצור. כמו כן ניתן למלוח על משטח

55 שו"ע ורמ"א, יורה דעה סימן סח"א.

56 שו"ע סימן סז"ד.

57 שם סימן סט"א; הרב יצחק פוקס ספר הכשרות עמ' רמד הערה קעב.

- חלק, שהדם זורם ממנו ואינו מצטבר. אם המשטח אינו חלק, ניתן להעמידו בשיפוע כך שהדם יזרום.⁵⁸
- ב. אין להשתמש בכלי שמולחים בו למאכל חם. לפיכך יש לייחד כלי לצורך המליחה, ואם מולח באופן חד פעמי צריך להכשיר את הכלי אחר המליחה. בדיעבד, אם השתמש בכלי ללא הכשרה, המאכל שבושל בו מותר, למעט כלי חרס.⁵⁹
- ג. מותר להניח הרבה חתיכות ביחד למליחה, אפילו זו על גבי זו, ובתנאי שיהיה לדם מקום לזרום באופן חופשי.⁶⁰
- ד. משתמשים במלח גם ("מלח בישול" הנמכר בדרך כלל בחנויות למצרכי מזון), ולא במלח דק ("מלח שולחן"). כדי שהמלח יספוג את הדם ולא יימס בו (מאידך גיסא, גם מלח גס מאוד אינו טוב, מפני שהוא אינו נדבק לבשר, אולם בארץ ממילא מלח גס שכזה אינו מצוי).
- ה. צריך למלוח את הבשר מכל צדדיו, אך אין צורך לפרוס את הבשר לפרוסות, אלא מולחים כל חתיכה כמות שהיא. בעוף שלם, וכן בכל חתיכה אחרת שיש לה בית קיבול, מפזרים מלח גם בתוך בית הקיבול, וראוי להניח את החתיכה לאחר המליחה כשפתח החלל כלפי מטה, כדי שהדם יוכל לזרום באין מפריע.
- ו. ניתן למלוח ביחד סוגי בשר שונים, כגון בשר בקר ובשר עוף. אך אין להניח עם הבשר בשעת מליחתו בשר שאינו טעון מליחה, כגון דג או בשר שכבר נמלח.⁶¹
- ז. נהגו להשהות את הבשר במלח למשך שעה, אך בשעת הדחק ניתן להסתפק גם בשמונה עשרה דקות.⁶² הזמן המקסימאלי לכתחילה הוא פחות משתים עשרה שעות, ובדיעבד אפילו שהה הבשר במלח למשך כמה ימים הרי הוא מותר.⁶³

הדחה

לאחר המליחה מנערים את המלח מן הבשר או שוטפים אותו בזרם מים. לאחר מכן צריך להדיח את הבשר עוד פעמיים. הדחה זו נעשית בתוך כלי עם מים, ויש להחליף את המים

58 שו"ע ורמ"א יורה דעה סימן סט, טז.

59 שם סט, יז, וט"ז וש"ך שם; ילקוט יוסף איסור והיתר חלק א סימן סט, קנז (לדעתו בדיעבד בכל מקרה מותר).

60 שולחן ערוך יורה דעה סימן ע"א.

61 שולחן ערוך יורה דעה סימן ע"א; שם ו.

62 ועדיף להמתין 24 דקות (השיעור המופיע בפוסקים הוא "כדי הילוך מיל", ויש דעות שונות לגבי שיעור זה).

63 שם סעיף ה.

הבשר ומוצרו

בין הדחה להדחה. בשעת הצורך, ניתן לבצע גם את ההדחה בזרם מים, דהיינו שלוש שטיפות. בדיעבד, אם בישלו את הבשר לאחר שטיפה אחת הוא כשר.⁶⁴

לאחר תהליך המליחה

לדעת רוב הראשונים, המליחה מכשירה את הבשר לגמרי. אף שגם אחר המליחה נשארת בבשר אדמומית ויוצא ממנו נוזל אדום, הבשר מותר. יש שנימקו את ההיתר בכך שהנוזל שנותר לאחר המליחה הוא "מוהל" ולא דם גמור, ויש שהסבירו, שאכן זהו דם, אך דם שנמלח כבר אינו אסור מן התורה, וחכמים לא הצריכו לעשות פעולות נוספות מעבר לתהליך המליחה. לדעת הרמב"ם, המליחה אינה מכשירה את הבשר לגמרי, ויש בו עדיין דם אסור. לפיכך לדעתו, וכך נוהגים חלק מבני תימן, אחר המליחה יש לחלוט את הבשר ברותחים, כדי שכלי הדם ייצמחו ולא יזוב מהם דם לחוץ. חליטה זו פירושה שאין להניח את הבשר בסיר ולהרתיחו, אלא יש להכניס את הבשר לסיר רק כאשר המים רותחים. לשיטה זו גם אין לחתוך את הבשר בין המליחה לחליטה (אולם אם צולים את הבשר, אין צורך לחולטו קודם, כיוון שהצלייה עצמה מכשירה אותו, כדלהלן). האשכנזים והספרדים לא חששו לחומרא זו.⁶⁵

מליחת איברים שונים

לב: יש לחותכו קודם המליחה, כדי שיצא הדם שבתוכו. הרמ"א כותב שיש מקומות שנהגו שלא לבשל את הלב, אלא לצלותו. פוסקים אחרים לא חששו למנהג זה.⁶⁶ **טחול:** דינו כשאר בשר, שכשר במליחה ללא פעולה נוספת.⁶⁷ **עטינים (בלשון חז"ל – כחל):** מצד איסור דם דינם כשאר בשר, אך מחמת החלב שבהם יש בהם דינים מיוחדים: אין למולחם או לצלותם עם בשר אחר, אלא אם כן העטינים נמצאים למטה והבשר למעלה. יש לקרוע את העטינים שתי וערב, ולסחוט מהם את החלב. לאחר מכן, למנהג האשכנזים מותר רק לצלות את העטינים, ואילו למנהג הספרדים ניתן גם לבשלם, אך לא יחד עם בשר אחר. לבישול העטינים או צלייתם ניתן להשתמש בכלים בשריים רגילים, ולאחר מכן הכלים

64 שם סימן סט, ז; שם ט וברמ"א ובש"ך שם.

65 שם סע' יט. חלק מן הפוסקים התיימנו הקלו לאכול בשר שלא נחלט בשמחות או כאשר מתארחים אצל בני עדות אחרות. זאת בין השאר בהסתמך על הדעה שהמליחה הממושכת הנהוגה כיום מכשירה את הבשר גם לדעת הרמב"ם (עיינו בערוך השולחן יורה דעה סימן סט, לו-לז).

66 שו"ע יורה דעה סימן עב, א, ט"ז, ש"ך וביאור הגר"א שם.

67 שו"ע שם סימן עד, א.

מותרים בשימוש לבשר אחר.⁶⁸ **כבד:** לא ניתן למלוח, אלא הוא חייב בצליה, עיינו לקמן. **עצמות:** עצמות המחבורות לבשר נמלחות עמו. עצמות שנפרדו מן הבשר, טעונות גם הן מליחה⁶⁹, ולמנהג האשכנזים אין למולחן יחד עם בשר.⁷⁰

צלייה

הבהרה - כאמור לעיל, רוב הבשר המשווק כיום כבר הוכשר במליחה, ולפיכך ניתן להכינו בכל דרך שהיא. גם אם מכינים את הבשר בצלייה ("מנגל"), אין לצלייה זו משמעות הלכתית, ואין בה דינים מיוחדים. הדינים שיובאו להלן עוסקים בצליית בשר **שלא הוכשר**, וכן בצליית כבד, שאין אפשרות להכשירו במליחה אלא רק בצלייה.

הצלייה פועלת על הבשר פעולה דומה למליחה - החום גורם לדם לצאת מן הבשר. הצלייה צריכה להיות על גבי האש, או על ידי גוף חימום חשמלי הצולה היטב את הבשר. אין חובה שהצלייה תהיה דווקא על גבי גוף חימום גלוי, אלא ניתן לצלות בשר או כבד גם בתא רגיל של תנור. הצלייה נעשית על גבי רשת או משטח חלק, כדי שהדם יוכל לזרום באופן חפשי. אם הצלייה נעשית בתנור ולא על גבי האש - יניחו מתחת הרשת תבנית לקלוט את השומן והדם הזבים מן הבשר. תבנית זו נאסרת לשימוש, ולפיכך כדאי להשתמש בתבנית חד פעמית. כמו כן יש להשאיר את דלת התנור פתוחה, כדי שהאדים העולים מן הדם לא יצטברו על הבשר ועל תקרת התנור, דבר העלול לאסורם.

למנהג האשכנזים, אין צולים חתיכות בשר שהוכשרו כבר במליחה יחד עם חתיכות שלא הוכשרו, כדי שלא יבלעו את הדם אלה באלה. וכן אין לצלות ירקות וכדומה יחד עם בשר שלא הוכשר (דהיינו, שאין לצלותם כשהם נוגעים זה בזה, או אף על אותה רשת או שיפוד). בדיעבד אם נצלו ביחד, הכול מותר באכילה. לבני עדות המזרח מותר לצלותם יחד.⁷¹ לגבי כבד - לכל המנהגים אין לצלותו עם בשר אחר (בין בשר מוכשר ובין בשר שלא הוכשר) או עם ירקות,⁷² אך מותר לצלות כמה חתיכות כבד ביחד.

אין לעטוף את הצלי בבצק או בתערובת עם ביצים וכדומה, אך מותר לשפוך עליו נוזלים

68 שו"ע שם סימן צ.

69 עצמות שיש בהן מוח טעונות מליחה מן הדיו, אך גם עצמות שאין בהן מוח נהגו למולחן.

70 שו"ע יורה דעה סימן עאג, ברמ"א; הכשרות, הרב פוקס פר' ט סע' פגד; ילקוט יוסף איסור והיתר חלק א סימן עא, יא-יד.

71 שו"ע ורמ"א יורה דעה סימן ענד, עזא; ילקוט יוסף, סימן ענ, ח"ג.

72 שו"ע שם סימן עגד.

שונים בשעת הצלייה.⁷³ אין לשרות את הבשר (שאינו מוכשר) במשרה קודם הצלייה, אך מותר לפזר עליו תבלינים סמוך לצלייה.⁷⁴

יש לחתוך את הכבד לפני הצלייה. למנהג הספרדים, יש לחתוך את הכבד שתי וערב, בין בכבד עוף⁷⁵ ובין בכבד בהמה, בין אם אוכלו צלי ובין אם רוצה לבשלו אחר הצלייה. האשכנזים מצריכים חיתוך שתי וערב רק בכבד בהמה, ודווקא כאשר רוצה לבשלו אחר הצלייה.⁷⁶

בשר או כבד קפואים, נכון להפשירם לפני הצלייה, אך אין לעשות זאת במים חמים שהיד סולדת בהם.⁷⁷ לפני הצלייה של בשר שאינו מוכשר או כבד, יש להדיח אותם, ולאחר מכן למלוח אותם מעט במלח בישול כמו במליחה רגילה, כשהם כבר מצויים על הרשת או על השיפוד.⁷⁸

שיעור הצלייה: אם רוצה לאכול את הצלי ללא בישול נוסף, לספרדים - אין שיעור לצלייה, ולאשכנזים - צריך לצלותו כשיעור שראוי לאכילה.⁷⁹ אם רוצה אחר כך לבשל את הבשר או לטגנו, גם הספרדים מצריכים לצלותו כשיעור שראוי לאכילה, שכן בשיעור זה מניחים שיצא כל הדם האסור.⁸⁰

האשכנזים נוהגים לכתחילה לשטוף את הבשר לאחר צלייתו.⁸¹ אולם, פעמים רבות אנשים מעוניינים לסיים את הצלייה עם תבלינים ולא לשטוף את הבשר. אשר על כן, בצליית בשר שאינו מוכשר מוצע להדיח את הבשר לאחר כחצי צלייה, ואח"כ לתבלו ולסיים את הצלייה. כמו כן, לאחר ההדחה ניתן לחזור ולצלות את הבשר מעט כדי לחממו. אולם בין הצלייה הראשונה לשנייה, למנהג האשכנזים יש ללבן את הרשת, כדלהלן. הספרדים נוהגים להדיח את הבשר הצלוי רק אם רוצים לבשלו.⁸²

יש דעות שונות לגבי כשרות הרשת שהבשר (שאינו מוכשר) נצלה עליה. וכן לגבי כל

73 שם סימן עח,ב.

74 שם סימן עו,ב.

75 כבד עוף מחולק לחלקים, ויש לחתוך כל אחד מהם.

76 שם יורה דעה סימן עג,א, ג ובנושאי הכלים שם.

77 וכדלעיל לעניין הפשרת הבשר לפני מליחתו.

78 עיניו בשו"ע יורה דעה סימן עו,א-ב, אך כיום גם הספרדים נוהגים כמנהג האשכנזים - הרב יצחק יוסף.

ילקוט יוסף סימן עו, א-ב כותב שכך נוהגים בני אשכנז וספרד.

79 הגהת הרמ"א שם עו,ב.

80 שו"ע שם סימן סט,כא, ועיין שם סימן עו, ה-ו.

81 הגהת הרמ"א סימן עו,ב.

82 שולחן ערוך רמ"א שם סימן עו,ב; עגה. ילקוט יוסף איסור והיתר חלק א' סימן עג,יט; עניז.

הכלים שמשתמשים בהם בעת הצלייה, כמו השיפודים, הסכין וכדומה. השולחן ערוך מקל, וסובר שכלים אלו לא נאסרו, ואילו הרמ"א מחמיר בכך לכתחילה, שאין להשתמש בכלים אלו שימוש נוסף ללא הכשרה.⁸³ בהתאם לכך, המנהג האשכנזי (ויש מבני עדות המזרח שאף הם מחמירים בכך) הוא ללבן את הרשת לאחר צלייה של כבד או בשר שאינו מוכשר. הליבון ייעשה על ידי חימום המנגל ללא בשר בין צלייה לצלייה. כמו כן, מלבנים באש את השיפודים, וכן סכין או מזלג שנעצו בבשר בשעת צלייתו. להכשרה זו די ב"ליבון קל" בלבד.⁸⁴

■ במכשירי גריל שיש להם שתי רשתות, אחת על גבי השנייה, למנהג האשכנזים אין לשים פיתות וכדומה על גבי הרשת העליונה בעת הצלייה של בשר שאינו מוכשר על הרשת התחתונה, שכן הן עלולות להיאסר על ידי האדים העולים מהבשר. על כן יחממו את הפיתות ושאר המאכלים לפני צליית הבשר או לאחריה (ולכל המנהגים אין להניח מאכלים מתחת לבשר, משום שאז יטפטף עליהם הדם).

83 שו"ע שם ע"ד.

84 עיינו בפרק על הגעלת כלים. הגדרת "ליבון קל" לעומת "ליבון חמור".

פרק ה

תערובת בשר וחלב והשלכותיה

דברי רקע

התורה חוזרת על איסור בישול בשר וחלב שלוש פעמים.⁸⁵ דבר זה הביא את חז"ל לדרוש שאיסור זה כולל שלושה מרכיבים: איסור בישול בשר וחלב ביחד (גם כאשר אין מתכוון לאוכלו, כגון שמבשל בעבור גויים או בעבור בעלי חיים), איסור אכילתו ואיסור הנאה ממנו (דהיינו, שבשר בחלב אסור לא רק באכילה אלא גם בשימוש אחר, כגון: מכירת התערובת או אפילו נתינתה במתנה או האכלתה לבעלי חיים).

הטור⁸⁶ בפתיחתו לדיני בשר וחלב מביא את הגדרים היסודיים של מצווה זו (הכתוב בסוגריים פרשנות שלי – א.ק.):

כתיב "לא תבשל גדי בחלב אמו", ונאמר ג' פעמים בתורה – אחד לאיסור בישול ואחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה.

והוציא איסור אכילה בלשון בישול (זאת אומרת, שגם איסור האכילה כתוב בלשון "לא תבשל") – לומר שאינו אסור מן התורה (באכילה), אלא דרך בישול (אם בישלם ביחד). אבל מדרבנן אסור בכל עניין (דהיינו, בשר וחלב שהתערבבו יחד ללא בישול, אינם אסורים מן התורה, אולם מדרבנן הם אסורים). ו"גדי" לאו דווקא, דהוא הדין נמי (אותו הדין גם לגבי) שור, שה ועז. ולא שנא "בחלב אמו" ולא שנא בחלב אחרת, אלא שדיבר הכתוב בהווה (הפסוק נקט כדוגמא את המציאות היותר מצויה).

ואינו נוהג אלא בטהורה, כגון: בשר בהמה טהורה בחלב טהורה, אבל (איסור) בשר טהורה בחלב בהמה טמאה, או בשר טמאה בחלב טהורה, ובשר חיה ועוף אפילו בחלב טהורה, אינו אלא מדרבנן, ומותר בבישול ובהנאה (האיסור הוא איסור אכילה בלבד, ויהיה מותר לבשלו כדי לתיתו לבעלי חיים וכדומה).⁸⁷

85 שמות כג,יט; שם לד,כו; דברים יד,כא.

86 רבינו יעקב בן אשר מחבר 'ארבעה טורים': אורח חיים, יורה דעה, אבן העזר וחושן משפט.

87 טור יו"ד סימן פז.

הפרדה בין מוצרי ומאכלי בשר וחלב

בניגוד למאכלי איסור אחרים, שבדרך כלל אינם מצויים בבית יהודי, באיסור בשר בחלב שני המרכיבים כשלעצמם מותרים ונמצאים כמעט בכל בית, ולפיכך בנקל אנו עלולים להגיע תוך כדי השימוש בהם לידי מכשול. משום כך נוצרו בעם ישראל מנהגי הפרדה שונים, כדי למנוע תערובת בשר בחלב. נביא לכך מספר דוגמאות:

■ **הפרדה ואבחנה בין כלי בשר לכלי חלב** – נהגו לקנות לבשר ולחלב כלי בישול וכלי אכילה השונים במראיתם זה מזה, כדי שלא יתערבו זה בזה. מנהג זה מומלץ לגבי כל מערכות הכלים: צלחות וסכו"ם, כלי עבודה שונים כסכינים וקלפנים (אם הם משמשים לעתים לפריסת גבינה צהובה), פומפיות המשמשות לריסוק גבינה צהובה ולריסוק ירקות לבשר, סירים, תבניות ושאר כלי בישול. הוא הדין לגבי מכשירי חשמל שונים (כגון: כוס בלנדר המשמשת לטחינת בשר לתינוקות וכוס להכנת מילק שייק וכדומה). יש שנהגו להקל בכוסות לשתייה קרה ולהשתמש באותן הכוסות לארוחה בשרית וחלבית. יש למקילים על מה לסמוך,⁸⁸ אך לכתחילה, בעיקר כיום שנוהגים לשטוף כלים במים חמים, כדאי יותר להנהיג שכל כלי האכילה יהיו נפרדים לבשר ולחלב. לגבי כלים שאין אוכלים בתוכם, אלא הם משמשים ככלי הגשה מרכזיים למאכלים סתמיים ('פרווה'), כגון: כלי קיבול לסליים, קנקנים, משטח לחיתוך לחם וכדומה – אין מניעה להשתמש בהם בארוחות חלביות ובשריות, ובלבד שיקפידו שלא ייפול לתוך הכלי מן החלב או מן הבשר. לכתחילה, כל הפרדה בכלים המצויים על השולחן בעת האכילה טובה ומבורכת. במטבחים ציבוריים התקלות מצויות יותר, ולפיכך יש להקפיד על הפרדה של כל הכלים.

■ **אחסון כלים בנפרד** – נהגו לאחסן כלי בשר וחלב בארונות ומגרות שונים, כדי למנוע בלבול. במטבחים ציבוריים נדרשות הרחקות גדולות עוד יותר, משום שהעובדים רבים ומתחלפים, ולא תמיד מכירים את כל הכלים. יתרה מזאת – במטבח ציבורי עובדים לא פעם אנשים שאינם מודעים ואינם רגילים להפרדה בין בשר לחלב (עולים חדשים, יהודים שאינם שומרי כשרות ועובדים זרים).

■ **שיש וכיור נפרדים** – בבתים רבים מקובל היום לבנות מטבחים עם משטחי שיש וכיורים נפרדים לבשר ולחלב, דבר שמקל על השימוש השוטף במטבח, אם כי מעיקר הדין ניתן להשתמש באותו כיור לבשר ולחלב (עיינו עוד בפרק הכשרת כלים, עמ' 104, פירוט הלכות אלו).

88 עיינו בדברי הרמ"א יורה דעה סימן פחב, שאין לשתות בו זמנית מאותה הכוס, כאשר אדם אחד אוכל בשר והשני חלב. אולם בשתי ארוחות שונות מותר, אם הכוס לא הייתה מיוחדת לארוחות בשריות או חלביות.

תערובת בשר וחלב והשלכותיה

- **הפרדה בין מאכלי בשר לחלב בעת אחסונם** - מותר לקנות ולאחסן מוצרי בשר וחלב ביחד, כאשר כל אחד מהם סגור בכלי או עטוף בניילון וכדומה. אין שום איסור שכלים כאלה עם בשר וחלב, כשכל אחד מהם ארוז היטב, יעמדו באחסון ביחד, ואפילו זה על זה או זה לצד זה.⁸⁹ במטבחים ציבוריים או בחנויות שבהן ישנה נגישות לכל אדם אל המצרכים, יש להפריד בין המוצרים כדי למנוע בלבול אצל הקונים והעובדים. גם בעת קניית מצרכים או בעת אחסונם בבית יש לדאוג לאחסנם כך שלא יישפך מהבשר לחלב ולהפך. יש גם להיזהר שלא יישפך מהאוכל החלבי או הבשרי על מאכל פרווה שרגילים לאכול אותו גם עם בשר וגם עם חלב, כמו לחם וכדומה.⁹⁰
- **הפרדה בין מאכלי בשר לחלב בעת האכילה** - שני אנשים המכירים זה את זה, אסור להם לאכול על שולחן אחד זה בשר וזה חלב באותו הזמן, שמא יקחו זה ממאכלו של זה. אם לכל אחד מהם יש מפה נפרדת, או שמניחים ביניהם חפץ בולט כתזכורת, הם מותרים לאכול ביחד.⁹¹ כאשר אדם אוכל בשר, אין לו להניח על השולחן מאכלי חלב (או להפך). שמא ישכח ויבוא לאכול מהם ביחד.

תערובת בשר וחלב בחם או בקר

- **בשר וחלב קרים שנגעו זה בזה** - הגמרא (בבלי חולין קזב) אומרת שאין להניח מאכלי בשר ומאכלי חלב באופן שהם נוגעים זה בזה, אך אם אירע שהם נגעו זה בזה ושניהם קרים, אין המאכלים נאסרים, אלא צריך לוודא שלא נשארו שאריות של האחד על השני. פרטי דין זה משתנים על פי המציאות:
- א. אם שניהם יבשים לגמרי, כגון בשר וגבינה קשה שנגעו זה בזה ואין כלל לכלוך מזה על זה, הרי הם מותרים.
- ב. אם אחד מהם לח, או נוזל שנשפך על מוצק, יש לשטוף את מקום הנגיעה.⁹²
- ג. כל מאכל שהנוזל נבלע בו, כמו בשר מבושל, פשטידה חלבית וכדומה, השטיפה לא תועיל לו, ויש לקלף את המקום בו נספג האיסור או אף להשליך את כולו, לפי העניין.⁹³

89 שולחן ערוך יורה דעה סימן צא,א; שם סימן צה,ה-ז.

90 שולחן ערוך יורה דעה סימן צא,א-ג.

91 שולחן ערוך יורה דעה סימן פח.

92 טור ושולחן ערוך יורה דעה סימן צא,א ובש"ך שם.

93 עיינו בשולחן ערוך יורה דעה סימן צא,ז.

■ מקרים שבהם המאכלים עלולים להיאסר במגעם, אף שהם קרים -

א. כאשר חלב ובשר נתערבו זה בזה באופן שלא ניתן להפרידם, כגון: רוטב בשר שנשפך לתוך משקה חלבי, חלב שנשפך לתוך מרק בשרי וכדומה. במקרה כזה מחשבים את היחס בין המינים: אם החלק הגדול הוא פי שישים ויותר מהחלק הקטן - המאכל מותר, ואם הוא פחות מכך - אסור.⁹⁴

ב. אם מאכל מוצק שהה בתוך נוזל (כגון בשר בתוך חלב) זמן ממושך, 24 שעות ומעלה - מצב כזה מוגדר כ"כבוש", ודינו כבישול, אף ששניהם היו קרים. אם הנוזל היה חריף, חמוץ או מלוח במיוחד, יש מקום לאסור גם בשהייה קצרה יותר.⁹⁵

ג. שני מאכלים שאחד מהם מלוח באופן מיוחד, הרי הוא אוסר את השני, אף שהם קרים ויבשים.⁹⁶

בשני המקרים האחרונים, הדין תלוי בגורמים שונים, ויש לשאול רב כיצד לנהוג, על פי הפרטים בכל מקרה.

■ בשר וחלב שנגעו זה בזה כשהם חמים - כאשר המאכלים (או אחד מהם) חמים, אנו

חוששים לבליעה הדדית במגעם, גם אם לא נתערבו ממש, אלא רק נגעו זה בזה. גם במקרה כזה רבו הדינים בהתאם לתנאים המיוחדים של כל מקרה, כגון: הכמות של החלב והבשר, מה נשפך למה - החם אל הקר או להפך, האם מדובר בנגיעה של מוצק ונוזל (כגון בשר וחלב) או שני מוצקים (כגון בשר וגבינה קשה), האם כשנפלה טיפה על החתיכה הייתה שקועה בחלקה בתוך הנוזל או לא, באיזה כלי נתערבו זה בזה - בכלי ראשון או שני ועוד. במקרים אלו הנכון ביותר לשאול רב או אם מדובר בכמות קטנה של אוכל שאין הפסד בהשלכתה לפח, יעשו כך. מכל מקום, אם מדובר בכמות קטנה מאוד שנשפכה, פחות מ - 1:60 מן המין השני, והיא נתערבה במין השני ואינה ניכרת בו, בוודאי שהכול מותר. אם החתיכה ניכרת (כגון חתיכה קטנה של בשר שנפלה לתבשיל חלבי והיא פחות משישים לעומת התבשיל), החתיכה אסורה והתבשיל מותר. הגדרת "חם" היא חום שהיד סולדת בו (כ-45 מעלות). חום נמוך יותר נידון כקר ולא כחם.

94 מעיקר הדין אם קשה לשער את הכמויות ניתן לתת לטבח גוי שיטעם את התערובת, ואם ניכר הטעם של המועט במרובה, התערובת אסורה. כיום לא נוהגים לתת לגוי לטעום (שולחן ערוך יורה דעה סימן צח, א וברמ"א שם).

95 שולחן ערוך יורה דעה סימן קה, א ובנושאי הכלים שם.

96 שולחן ערוך שם סימן צא, ה-ו, שם סימן קה, ט-יא.

חלב בכלי בשרי ולהפך, בחם או בקר

אם בישלו בשר או חלב בכלי של המין השני, כגון שבישלו בשר בסיר חלבי או שהכניסו לתבשיל בשרי חם כף חלבית, עולה השאלה הן לגבי המאכל - האם הוא נאסר באכילה, והן לגבי הכלי - האם הוא נטרף וצריך להכשירו. (בפרק 'הכשרת כלים', עמ' 89 יבוארו דרכי ההכשרה של הכלים השונים. כאן נדון רק בהגדרת האיסור של הכלי - האם הוא נאסר או לא).

■ **כבישה ודברים מלוחים** - נוזל קר ממין אחד ששהה 24 שעות בכלי מהמין השני, נחשב כ"כבוש" והוא מבליע טעם בכלי ואוסרו. כך למשל, אם חלב שהה 24 שעות או יותר בכלי בשרי, הדבר נחשב כבישול, והכלי נאסר וצריך הכשרה. אולם החלב עצמו לא נאסר, כיוון שבסוף הזמן הכלי כבר הפך להיות 'אינו בן יומו', והטעם שנבלע בחלב כבר פגום.⁹⁷ כאמור לעיל, אם הנוזל מלוח, חריף או חמוץ במיוחד, די לו בזמן קצר יותר כדי להעביר טעם, ואז גם המאכל עלול להיאסר. כמו כן, מאכל מלוח במיוחד עשוי לאסור את הכלי, אולם הכלי אינו אוסר את המאכל על ידי מליחה. כך למשל, בשר מלוח במיוחד ששהה בכלי חלבי, הכלי טעון הכשרה, אך הבשר מותר.⁹⁸ לפיכך, מלח שהיה בכלי של אחד המינים, לא נעשה "בשרי" או "חלבי", ומותר להשתמש בו למין השני; ויש מחמירים בזה לכתחילה.⁹⁹

■ **כלים שנגעו במאכלים ושניהם קרים** - כלי חלבי שנגע במאכל בשרי או להפך, כשהכלי קר והמאכל קר, גם הכלי וגם המאכל לא נאסרו, אלא די לשטוף היטב את הכלי עם סבון. בשטיפה זו אין להשתמש במים חמים, כדי שהכלי לא יבלע ממה שנשפך עליו. אם חתכו מאכל חריף ממין אחד בסכין מן המין השני, המאכל והסכין עלולים להיאסר גם בקר, ויש לשאול רב.

■ **כלים שבישלו בהם בחם** - כלי בשרי שבישלו בו חלב או להפך, גם הכלי וגם המאכל נאסרים, אלא אם כן הכלי 'אינו בן יומו' (פירוש, שעברו עליו למעלה מ-24 שעות מאז השימוש הקודם), שאז המאכל לא נאסר, כדלהלן. אם יש בתבשיל כמות של פי שישים כנגד הכלי (דהיינו, כנגד החומר של הכלי, ולא כנגד כל חלל הכלי), רק הכלי נאסר, אולם התבשיל מותר. באופן מציאותי, נפח תכולתו של סיר אינו יכול להיות פי שישים מאשר החומר שממנו עשוי הסיר, ולפיכך בבישול של מין אחד בסיר או מחבת של המין השני,

97 שם סימן קה, א בט"ז ס"ק א; חכמת אדם נז, א.

98 שולחן ערוך יורה דעה סימן צא, ה. שם סימן קה, יב.

99 שולחן ערוך יורה דעה סימן צה, ז ובנושאי הכלים שם.

נאסר הכול.¹⁰⁰ אך אם הכניסו בטעות כף וכדומה לתוך התבשיל בהחלט ייתכן מצב שיש בתבשיל שבסיר פי שישים כנגד אותו חלק של הכף שהוכנס לתבשיל, ואז התבשיל והסיר לא ייאסרו, אלא הכף בלבד. אם נפלה טיפה ממין אחד על סיר ריק מן המין השני, כשהטיפה או הסיר חמים, נאסר אותו חלק של הסיר שסביב הטיפה, וצריך להכשירו. אם היה תבשיל בכלי מהעבר השני של מקום נפילת הטיפה, ויש בתבשיל שישים כנגד הטיפה, התבשיל מותר, אך הסיר טעון הכשרה. אם היה תבשיל בכלי, והטיפה נפלה על החלק העליון שאין התבשיל מגיע אליו, יש לשאול רב כיצד לנהוג.¹⁰¹

■ **מגע בחום שאינו בישול ממש** - אם הכניסו כלי למאכל חם מן המין השני, או הניחו מאכל בכלי חם מן המין השני, הדין משתנה לפי פרטי המקרה, ויש לשאול רב. כאמור לעיל, הגדרת "חם" היא חום שהיד סולדת בו (כ-45 מעלות), ובפחות מזה הכלים והאוכל אינם נאסרים.

■ **כלי שאינו בן יומו** - כלל גדול בדיני איסורים: כלי שאינו בן יומו, דהיינו שעברו 24 שעות מאז שהשתמשו בו בפעם האחרונה, הטעם הבלוע בו נפגם ואינו אוסר, שכן 'נותן טעם לפגם מותר'. לדוגמא, כלי בשרי שאינו בן יומו שנתבשל בו חלב - החלב לא נאסר, כי הוא בולע מהכלי טעם פגום. מאידך גיסא, יש להכשיר את הכלי, כי הוא בלוע גם מבשר וגם מחלב.¹⁰² אם לא הכשירו את הכלי ובישלו בו בשר או חלב ישאלו רב מה לעשות במאכל. דין 'אינו בן יומו' שייך דווקא לגבי כלים, ולא לגבי מאכל בעין. לפיכך, אם היו בכלי שאריות בשר בכמות שאינה בטלה בשישים, הן תאסורנה את החלב, אף שעברו עליהן 24 שעות. עוד יש לשים לב, שגדר 'בן יומו' נמדד רק לגבי השימוש הבשרי או החלבי, ולא לגבי שימושים אחרים. לדוגמא, סיר בשרי שלא בישלו בו בשר ביממה האחרונה נחשב כ'אינו בן יומו', גם אם בתוך זמן זה בישלו בו מאכלים אחרים.¹⁰³ יוצא מן הכלל הוא מאכל חריף, האוסר גם אם התבשל בכלי שאינו בן יומו. אין הכוונה לתבשיל שיש בו מעט תבלין חריף, אלא לתבשיל שהוא חריף באופן משמעותי.¹⁰⁴

■ **דין המכסה** - דין המכסה כדין הסיר. לכן, אם שמו בטעות מכסה בשרי על סיר שיש בו

100 עיינו בש"ך סימן צח ס"ק יא ובסימן צג ס"ק א. הוא מעלה אפשרות תיאורטית שנפח התבשיל יהיה פי שישים מחומר הסיר, אבל אומר שבפועל אין זה מתרחש.

101 שולחן ערוך סימן צב, ה-ז ובנושאי הכלים.

102 שולחן ערוך שם סימן צג.

103 כך הדין לגבי סיר בשרי או חלבי. אך אם הסיר נטרף ואחר כך השתמשו בו בטעות, אז לדעת חלק מן הפוסקים גם בישול של מאכל כשר מאריך את הזמן והופך את הכלי מחדש ל'בן יומו' (עיינו בשולחן ערוך יורה דעה סימן קג, שם סימן קכב, ש"ך סימן צד ס"ק כב).

104 שולחן ערוך יורה דעה סימן קג, ובט"ז שם ס"ק ט.

חלב חם, המכסה נאסר, וכן הסיר והחלב. אם המכסה אינו בן יומו, הרי שהוא נאסר, והסיר והתבשיל מותרים. אם הסירו את המכסה מיידית לפני שהספיק 'להזיע' - דהיינו לפני שטיפות התעבו על המכסה מבפנים, הכול מותר.¹⁰⁵ אם הניחו מכסה סתמי על סיר עם תבשיל בשרי או חלבי וכך התחמם המכסה עד שהתעבו עליו טיפות, הרי שהוא קיבל את דין התבשיל והסיר, ואם רוצה להחזירו למעמדו הקודם שהיה סתמי צריך להכשירו.

■ **תנור** - בתנורים כיום, מצטברים בחלל התנור אדים, ויתכן ותקרת התנור דינה כמכסה של סיר, כיוון שהיא קולטת את האדים החמים.¹⁰⁶ כשם שמכסה של סיר נעשה בשרי או חלבי מחמת האדים העולים אליו מן התבשיל ומתעבים על גביו, כך גם תקרת התנור. ממילא, כשם שלא ניתן להשתמש במכסה בשרי לסיר חלבי ולהפך, כך לא ניתן להשתמש בתנור בשרי למאכלי חלב או בתנור חמץ למאכלי פסח מבלי להכשירו.¹⁰⁷ אמנם תקרת התנור וקרקעיתו מתחממים עד לחום של ליבון קל מגופי החימום הנמצאים מאחוריהם, ותוך כדי השימוש הזיעה נשרפת, ויתכן ודי בכך, אך דפנות התנור אינן מגיעות לחום כזה, ועליהן גם מצטברת 'זיעה'. בעיה נוספת היא בתבשילים השווים בתנור עם התקררותו. אז האדים העולים מהתבשיל בהחלט מתעבים על דפנות התנור ולכן דינו כדין התבשיל המתבשל או נאפה בו. בעת אפיה בתנור 'טורבו' גוף החימום נמצא מאחור ולא בתקרת התנור, ואז ודאי שהתקרה נחשבת כמכסה של סיר.

רבו הדעות בשאלה זו, באילו תנאים התנור אוסר את המאכלים שנאפו בו. לפיכך, תנור בשרי שאפו בו בטעות מאכל חלבי או להפך, יש לשאול רב אם המאכל נאסר. אם התנור לא היה בן יומו, ודאי שאין המאפה נאסר. התקנה הפשוטה ביותר כשרוצים לאפות בשר אחר חלב או להפך, היא להסיק את התנור על חום מקסימאלי בין שימוש לשימוש למשך כמחצית השעה. המהדרין מקפידים לאפות בשר וחלב בתנורים שונים או לפחות בתאים שונים באותו התנור.

105 שם סימן צג ברמ"א ובנושאי הכלים.

106 עיינו בהגהת הרמ"א, יורה דעה סימן קחא; שולחן ערוך יורה דעה סימן צבח.

107 עיינו בהגהת הרמ"א, שולחן ערוך יורה דעה סימן קחא, ובערוך השולחן יורה דעה סימן צבגה. כפי שנראה מן הדברים שם, בעבר אכן לא הייתה בעיה בשימוש בתנור לבשר ולחלב בזה אחר זה, משום שחימום התנורים התבסס על אש גלויה בתוך התנור, ולפיכך הם היו פתוחים, והאדים התפזרו. רק במקרה שהפכו כלי על גבי המאפה נוצרה שאלה. כיום התנורים סגורים, ולפיכך מצטברים על דפנות התנור אדים בכמות משמעותית.

הרחקות בין אכילת בשר לאכילת חלב

דברי רקע

כפי שביארנו לעיל, התורה אינה אוסרת אכילת בשר וחלב יחדיו, אלא אם כן הם בושלו ביחד. חכמים אסרו לאוכלם יחד בכל אופן שהוא, ואף חייבו בהרחקות שונות בין אכילת בשר לאכילת חלב. מטרת גדרים אלה היא להרחיק את האדם מכישלון בעניין זה. דווקא מפני שאכילת בשר ואכילת חלב הם מעשים יומיומיים אצל רוב בני האדם, ראו חכמים צורך לגדור את הדברים היטב, כדי להרחיק את האדם מן העברה. היסוד למנהגים השונים בדבר ההרחקות בין אכילת בשר לאכילת חלב נמצא בגמרא במסכת חולין.¹⁰⁸ הגמרא שם אומרת, שמי שאכל בשר אסור לו לאכול גבינה לאחר מכן. שני טעמים מופיעים בפוסקים לדין זה: א. חשש לשאריות בשר שנשארו בין השיניים, ובשעת אכילת הגבינה ייאלצו יחד עמה. ב. לעתים עדיין מורגש טעם הבשר זמן מסוים לאחר אכילתו.

בגמרא אין מגדירים במפורש כמה זמן אסור לאכול חלב לאחר אכילת בשר. בהמשך הסוגיה שם נמצאת המימרה הבאה: "אמר מר עוקבא: אנא, להא מלתא, חלא בר חמרא לגבי אבא (אני כלפי אבי, כחומץ בן יין בדבר זה), דאילו אבא – כי הוה אכיל בשרא האידנא, לא הוה אכל גבינה עד למחר עד השתא; ואילו אנא – בהא סעודתא הוא דלא אכילנא, לסעודתא אחריתא – אכילנא (אבא היה מחכה בין בשר לחלב יממה שלמה, ואילו אני ממתין רק מסעודה לסעודה)". מימרא זו היא הבסיס לדעות השונות בעניין זה, וכדלהלן.

אכילת חלב אחרי אכילת בשר

מנהגו של אביו של מר עוקבא, להמתין יממה בין בשר לחלב, הוא מנהג חסידות שלא פשט בישראל. השאלה היא כיצד יש לפרש את דבריו של מר עוקבא לגבי עצמו, שהוא ממתין מארוחה לארוחה. בתוספות שם (ד"ה לסעודתא אחריתא אכילנא) מסבירים, שאין הכוונה של מר עוקבא להמתין פרק זמן מסוים, אלא די במעבר מסעודה לסעודה כפשוטו – אם בדרך ברכת המזון וסילק את שיירי הסעודה הבשרית, רשאי לפתוח מייד

108 בבלי חולין קה-א-ב.

תערובת בשר וחלב והשלכותיה

בסעודה חדשה ובה יוכל לאכול מאכלי חלב.¹⁰⁹ ברמב"ם מצינו דעה שונה: "מי שאכל בשר בתחלה, בין בשר בהמה בין בשר עוף, לא יאכל אחריו חלב, עד שיהיה ביניהן כדי שיעור סעודה אחרת, והוא כמו שש שעות..."¹¹⁰ דהיינו, הדין אינו תלוי בעצם המעבר מסעודה לסעודה, אלא הוא מוגדר בפרק הזמן המקובל שבין שתי הסעודות הקבועות ביום יום. הביטוי "מסעודה לסעודה" נועד לציין את שיעורו של אותו פרק זמן - "כמו שש שעות". (בזמן חז"ל היו רגילים לאכול בימי החול שתי סעודות בלבד,¹¹¹ כשהזמן המאוחר ביותר לסעודת שחרית היה בשעה השישית ביום, ואילו סעודת הערב נאכלה מייד לאחר השקיעה).¹¹² בין שתי דעות קוטביות אלה, ישנן דעות ביניים: המהרי"ל (מראשוני אשכנז) כותב: "חסידים הראשונים והאידינא (וכן עכשיו) ממתנינים ו' שעות, והמנהג להמתין שעה אחת". דהיינו, שרק חסידים נוהגים להמתין שש שעות, והמנהג הנפוץ הוא להמתין בין בשר לחלב שעה אחת בלבד. בספר 'איסור והיתר' המיוחס לרבינו ירוחם כותב: "אכל בשר אסור לאכול גבינה עד סעודה אחרת... והוא ג' שעות כרש"י...". אם כן, מובא כאן מנהג שהיה נהוג כנראה בבית מדרשו של רש"י, לחכות שלוש שעות. נראה, ששני המנהגים האחרונים שהבאנו מבוססים על תפישתם העקרונית של התוספות, שלפיה הגדר הוא מעבר מסעודה לסעודה, אך אין הם מקבלים את מסקנתם המעשית של התוספות, שלפיה אפשר לסיים את הסעודה ולהתחיל מייד בסעודה חדשה, שכן לדעתם במצב כזה זו בעצם סעודה אחת, וברכת המזון בין האכילות אינה מגדירה את המשך האכילה כסעודה חדשה. כדי שתהיה זו סעודה נפרדת באמת, ולא נספח לסעודה הקודמת, הם דורשים הפסקה מסוימת בין הסעודות - של שעה או של שלוש שעות (יתכן גם שמנהגו של רש"י מבוסס על נוהג לסעוד ארוחת ביניים בין שתי הסעודות העיקריות ביום לאחר כשלוש שעות, ועל פיו קבע רש"י את מנהגו בהתאם לדברי מר עוקבא, ואז אפשר ששיטת רש"י אינה מתאימה לפירוש התוספות בסוגיה, אלא דווקא לפירוש הרמב"ם).

109 עיינו בחידושי הרשב"א שם שמציין דעה נוספת - דעת הבה"ג ועוד גאונים וראשונים - שהם מדגישים את חובת קינוח הפה וניקיון הידיים ולא את עניין הברכה האחרונה. הרשב"א מציין ששיטתם אינה הסבר לדברי מר עוקבא - מסעודה לסעודה, אלא שלדעתם דברי מר עוקבא עצמו הם דברי חסידות ומצד הדין די בקינוח והדחה.

110 רמב"ם הלכות מאכלות אסורות ט,כח.

111 כך מוכח בכמה סוגיות, עיינו למשל במשנה פאה ח,ז.

112 ביאור הגר"א לשולחן ערוך יורה דעה סימן פט ס"ק ב, על פי הגמרא בבלי שבת י"א.

לסיכום: אנו מוצאים כאן ארבע פרשנויות למנהגו של מר עוקבא שהיה מחכה מארוחה לארוחה בין בשר לחלב:

- בלא המתנת זמן, אלא רק ברכת המזון בלבד מסמלת את המעבר מסעודה לסעודה. (דעת בה"ג ועוד שאפילו אין צורך בברכת המזון, אלא די בנקיין הידיים והפה).
- ברכת המזון ושעה אחת מספיקות כדי להבחין בין ארוחה לארוחה.
- ההפסקה תהיה של שלוש שעות.

■ כמו שש שעות, שזהו המרחק בין שתי הסעודות העיקריות שהיו נהוגות בעבר. השולחן ערוך¹¹³ פוסק כרמב"ם שיש להמתין שש שעות. לעומתו, הרמ"א מביא את המנהג האשכנזי בזמנו: "... והמנהג הפשוט במדינות אלו, להמתין אחר אכילת הבשר שעה אחת, ואוכלין אחר כך גבינה. מיהו צריכים לברך גם כן ברכת המזון אחר הבשר, דאז הוי כסעודה אחרת, דמותר לאכול לדברי המקילין; אבל בלא ברכת המזון, לא מהני המתנת שעה". דהיינו, כדלעיל - המנהג מבוסס על שיטתם של התוספות ועל מנהג אשכנז שהובא במהרי"ל, שעיקר הגדר הוא מעבר מסעודה לסעודה, ולפיכך יש גם להמתין שעה וגם לברך את ברכת המזון. שילוב שני הדברים יוצר סעודה נפרדת בבירור.

אולם אף שהרמ"א מתאר מנהג זה כמנהג הרווח בזמנו, הוא מציין גם את מנהגם של המדקדקים להמתין שש שעות, ומסיים "וכן נכון לעשות". וכן פוסקים אשכנזיים נוספים באותם הדורות, כתבו שכך ראוי לנהוג.¹¹⁴ בעקבות הדרכה זו, נפוץ המנהג בחלק גדול מקהילות אשכנז להמתין שש שעות. אולם ישנן קהילות שעדיין אוחזות במנהגים של המתנת שלוש שעות או אף שעה אחת. כל מנהג כזה יש לו יסוד, וגדולים ויראים נהגו על פיו. אשר על כן, בוודאי שמצד הדין יכול כל אחד לנהוג כמנהג אבותיו על פי אחד מהמנהגים הנזכרים לעיל, ללא כל חשש ופקפוק.

כיצד ינהגו בעלי תשובה "שאין מנהג אבותיהם בידיהם"? אם הם ממוצא של בני עדות המזרח בוודאי נכון שינהגו כשולחן ערוך. אם הם אשכנזים והם יכולים לאתר את מנהג עדת מוצאם הרי שהם יכולים לנהוג כמנהג אותה עדה. מכל מקום, בוודאי שבעלי תשובה אשכנזיים רשאים להדר ולהמתין שש שעות כדברי הש"ך בשם המהרש"ל: שכל מי שיש בו ריח תורה ראוי להמתין שש שעות.¹¹⁵

113 יורה דעה פט.א.

114 עיינו בש"ך שם, ס"ק ח.

115 שם.

- להלן כמה הלכות נוספות הנוגעות לדין זה של השהייה בין אכילת בשר לאכילת חלב:
- א. לנוהגים להמתין שש שעות, יש שכתבו שדי להמתין חמש שעות וחצי, או אף חמש שעות וקצת, על פי לשונו של הרמב"ם: "כמו שש שעות", ובמאירי כתב: 'שש שעות או חמש'.¹¹⁶ יש שנהגו להמתין כך אחרי אכילת עוף שעיקר איסורו מדרבנן, ולאחר אכילת בקר או כבש ממתנים שש שעות שלמות.
 - ב. זמן ההמתנה מחושב מאכילת הבשר לאכילת החלב, ואינו תלוי בהימשכות הסעודה. דהיינו, אם לאחר אכילת הבשר נמשכה הסעודה במאכלים אחרים, מחשבים את ההמתנה מסיום אכילת הבשר ולא מסיום הסעודה. וכן להפך, ניתן להתחיל את הסעודה הבאה בתוך זמן ההמתנה, ובלבד שאת מאכלי החלב יאכלו לאחר הזמן.¹¹⁷
 - ג. ילדים שאינם בני מצוה, ניתן להקל להם להמתין זמן קצר יותר לאחר אכילת בשר. בפרטי העניין נראה לנהוג כדלהלן: **ילדים קטנים עד לגיל שלוש** - ילדים קטנים מאוד, שאינם בני חינוך כלל, ניתן להקל ורק להפריד בין האכילות ללא הפסקת זמן. **ילדים בני חינוך (ארבע עד עשר)** - בגיל זה יש לחלק בין ארוחתו של הילד, שאז יש להקל להמתין שעה אחת בין הארוחות. לעומת זאת, אם מדובר באכילת ממתקים וכדומה, ראוי להחמיר יותר לפי שיקול דעתם של ההורים. **ילדים בגיל אחת עשרה עד גיל מצוות** - בילדים גדולים הקרובים לגיל מצוות, נכון להתחיל לחנכם להמתין כמנהג ביתם או מעט פחות ממנו לפי שיקול דעתם של ההורים.¹¹⁸
 - ד. חולה שמחכה בדרך כלל שש שעות, יכול להקל בהמתנה של שעה בלבד בין בשר לחלב, וכן יש מקום להקל באשה בהריון, לאחר לידה או מניקה על פי הצורך.¹¹⁹
 - ה. מלבד החובה להמתין משך זמן מסוים בין אכילת בשר לאכילת חלב, יש להוציא שאריות בשר, אם נשארו בין השיניים. הגמרא שם (בבלי חולין קהא) מסיקה ששאריות כאלה נחשבות כבשר, וממילא אסור שיהיו בפה בזמן אכילת חלב. לכן, אם מגלים בתום ההמתנה

116 ספר מגן אבות למאירי, ענין ט. עיינו עוד הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר יורה דעה חלק א, סימן ד שהקל בשעת הדחק בחמש שעות וחצי. הרב יצחק פוקס, ספר הכשרות עמ' רעג הערה עו.

117 עיינו בשו"ע יורה דעה סימן פטא, ובהגהת הרמ"א; הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף איסור והיתר סימן פט, יט-כ.

118 עיינו הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף שם, סעיף כא; הרב שמואל וואזנר, שו"ת שבט הלוי חלק ד, סימן פד. הרב יצחק פוקס, ספר "הכשרות" (פרקי י סעיף מד) כתב שעד גיל שלוש אין צריך להמתין כלל. החילוקים בקטע זה מתבססים הרבה על ההגיון הפשוט. חובה להחיל בגדרים אלו את הכלל המקובל בענייני חינוך למצוות שהכל לפי כוחו הנפשי והגופני של הילד ובשלוליו הכללית.

119 הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר חלק א, יורה דעה סימן ד; הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף שם, סעיפים כב-כג.

- שאריות בשר בפה, צריך להסירן ולשטוף את הפה, ואז מותר לאכול חלב מייד.¹²⁰ אך אין צורך לחפש אחריהן, שמן הסתם לאחר ההמתנה כבר אין בפה שאריות.
- ו. המסופק אם עבר כבר זמן ההמתנה בין בשר לחלב על פי מנהגו, יכול להקל ולאכול מייד חלב, שהרי כל דין ההמתנה בין בשר לחלב הוא מדרבנן, וספק דרבנן להקל.
- ז. המנהג הוא להמתין את הזמן הנזכר גם אם אוכלים אוכל שהתבשל עם בשר, אפילו לא אוכלים את הבשר כלל.¹²¹
- ח. אם התבשיל לא התבשל עם בשר ממש, אלא רק בכלי בשרי, אף שהיה בן יומו, אין צורך להמתין לאחר אכילתו, אלא ניתן לאכול מאכלי חלב מייד. דין זה תקף גם אם הכלי הבשרי לא היה נקי לגמרי משאריות הבשר, ובלבד שלא הייתה בו שארית בשרית הנותנת טעם בשר ממשי בתבשיל הסתמי.¹²²
- ט. הוא הדין במקרה ההפוך - לאחר אכילת בשר, מותר לאכול מאכל סתמי שבושל בכלי חלבי, ואפילו אם נשאר בו שאריות מהבישול החלבי, כל עוד לא מורגש טעם החלב בתבשיל לדוגמא: שוקולד מריר סתמי שהוכן במערכת ייצור שמייצרים בה גם שוקולד חלבי אך אין לשוקולד המריר שום טעם של חלב, ניתן לאכול לאחר אכילת בשר. לעומת זאת, אם רוצה לאכול מאכל סתמי שבושל עם חלב ממש ויש בו טעם חלב, צריך להמתין.
- י. טעימה של אוכל בשרי ופליטתו, ללא לעיסה בשיניים וללא בליעה כלל, אינה מצריכה אחר כך המתנה, אלא די בשטיפת הפה.¹²³

אכילת בשר אחרי חלב

- בגמרא (בבלי חולין קהא) אומר רב חסדא: "אכל בשר - אסור לאכול גבינה, גבינה - מותר לאכול בשר". דהיינו, שלאחר אכילת גבינה מותר לאכול בשר ללא כל שהייה. אולם לפני כן מזכירה הגמרא, שבין גבינה לבשר יש לנקות את הפה והידיים. על פי זה פוסק השולחן ערוך.¹²⁴ פרטי הדין יבוארו להלן:
- א. האוכל מאכלי חלב ורוצה לאכול אחריהם בשר, ינקה את ידיו משאריות האוכל החלבי.

120 שולחן ערוך שם, ובש"ך שם ס"ק ג.

121 שולחן ערוך שם סע' ג ברמ"א, ובכף החיים שם מצוין שגם בני עדות המזרח נוהגים בעניין זה כרמ"א, וכן כתב הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף סימן פט, לו.

122 שולחן ערוך שם סע' ג ברמ"א ובש"ך ס"ק יט ובפתי תשובה ס"ק ז.

123 הרב יצחק פוקס, ספר הכשרות י"ב.

124 שולחן ערוך שם סעיף ב.

תערובת בשר וחלב והשלכותיה

הרצוי ביותר הוא לשטוף את ידיו במים. אם אין לו מים והוא במקום מואר, ניתן להסתפק בבדיקת ניקיון הידיים.¹²⁵ כמו כן, עליו לקנח ולשטוף את פיו. קינוח הפה יכול להיות על ידי אכילת אוכל מוצק שאינו נדבק לשיניים, והשטיפה יכולה להיות גם על ידי שתיית משקה.¹²⁶ ברור שצחצוח שיניים במברשת ממלא דרישות אלו.

ב. עוף אחרי חלב - מן הדין מותר לאכול מייד, אפילו ללא קינוח והדחה. ויש הנוהגים להצריך קינוח והדחה כמו בבשר בהמה.¹²⁷

ג. יש שנהגו להמתין חצי שעה בין חלב לבשר, אך זוהי רק חומרא, שאינה מעיקר הדין.¹²⁸
 ד. האוכל גבינה קשה, (בין בפני עצמה ובין בפנייה וכדומה) - מובא ברמ"א מנהג להחמיר ולהמתין אחריה לפני אכילת בשר (בין בשר בהמה ובין עוף), כמו שממתינים בין בשר לחלב. רבים מן הפוסקים הספרדים לא קיבלו חומרא זו.¹²⁹ לנוהגים במנהג זה עולה השאלה מהי 'גבינה קשה'. הפוסקים בדורות הקודמים שיערו זאת על פי הזמן שהגבינה הועמדה להבשלה, שבדרך זו היא נעשית קשה יותר ועיכולה אורך זמן רב (והיא דומה בכך לבשר, שעיקולו ממושך ולכן צריך לחכות אחריו), והגדירו זאת במשך הבשלה של שישה חודשים.¹³⁰ כיום, רוב הגבינות הצהובות מוכנות בתהליכים מהירים שאורכים בין חודש לחודשיים, ועל פי הגדרה זו אין צריך להמתין אחריהן. אולם יש הטוענים שאין זה תלוי בזמן ההבשלה, אלא במבנה החומר וקשיותו וכן באחוז השומן שבגבינה. ויש שאומרים, שכדי להימנע מטעות צריך להמתין שש שעות אחרי כל גבינה צהובה, אפילו המותכת. למעשה נראה, שהנוהגים במנהג זה יכולים להתייחס לגבינות הסטנדרטיות (ירושלים, טירן, עמק, גוש חלב, גלבוע ודומיהן) כאל שאר מאכלי החלב שאינם מחייבים המתנה, ורק לאחר אכילת הגבינות הקשות שעמדו כחצי שנה, כמו פרמזן, גבינת צאן קצ'קבל, גלעד מרעה (של טנא נוגה) וכדומה, ימתינו כפי שממתינים בין בשר לחלב.¹³¹

125 עיינו בשולחן ערוך שם סעיף ב, ש"ך שם ס"ק ט, הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף שם סעיף נז.

126 שולחן ערוך שם.

127 שולחן ערוך שם. הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף שם סעיף סא.

128 הרב יצחק פוקס ספר הכשרות, שם מז

129 עיינו הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר יורה דעה חלק ו, סימן ז. גם הוא מציין שאם נשארו שאריות בין שיניו חייב לנקרן. ה'בן איש חי' (ר' יוסף חיים מבגדאד - פרשת שלח, טו) כותב שמן הדין אין צריך להמתין כלל וכך נהגו הספרדים בירושלים, ואילו בבגדאד המתינו מספר שעות כנגד מספר החודשים שהגבינה הועמדה עד לשש שעות.

130 ט"ז סימן פט ס"ק ד, ש"ך שם ס"ק טו.

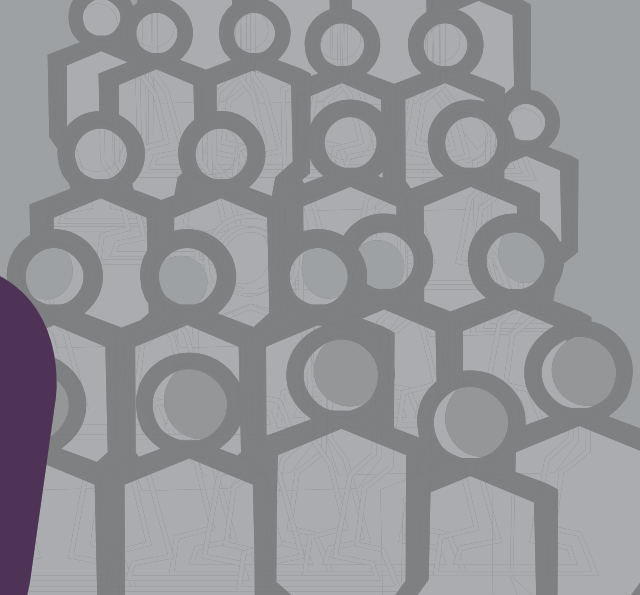
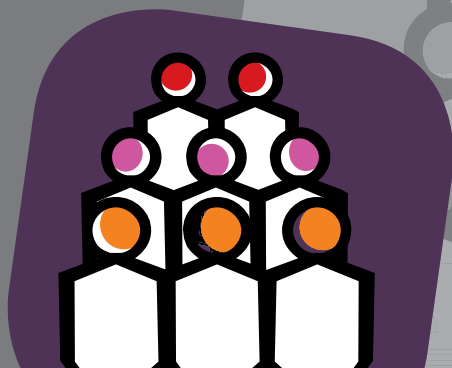
131 עיינו במאמרו של הרב זאב ויטמן בעניין זה, באתר הכשרות של תנובה; הרב יצחק פוקס, ספר הכשרות פרק י סעיפים מט-ג, ובהערות שם.

שימוש באותו שולחן לארוחות בשריות וחלביות

כאשר אדם אכל חלב ורוצה לאכול בשר או להפך, הרי מלבד ההמתנה או הקינוח, הוא צריך גם לנקות את השולחן משאריות הארוחה הקודמת.¹³² זהו המקור למנהג לפרוס מפה מיוחדת על השולחן לבשר או לחלב. כיום, שהאוכל מוגש בצלחות ולא על השולחן עצמו, אין הכרח במפה, אלא ניתן להסתפק בניקוי יסודי של השולחן בין ארוחה לארוחה. בפרט הדברים אמורים אם מדובר בשולחן פורמייקה או זכוכית, שניתן לנקותו באופן יסודי. כך גם לגבי המפה עצמה - אם אין המדובר במפת בד אלא בשעוונית או מפת ניילון, מעיקר הדין ניתן לנקותה ואין חובה להחליפה. הוא הדין במקומות ציבוריים שבהם האוכל נאכל על גבי מגש אישי, די בהחלפת המגשים בין הבשר לחלב ובניקוי השולחן משאריות הארוחה הקודמת.¹³³

132 שולחן ערוך שם סעיף ד.

133 עיינו בפתחי תשובה שם ס"ק ח; הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף איסור והיתר סימן פט, סעיפים סה-סז.

מעגל החברה

הלכות בין אדם לחבירו

מתוך הספר "ילקוט יוסף", הרב יצחק יוסף

סימן רעב - מהלכות פריקה וטעינה

- א. מי שפגע בחבירו בדרך ובהמתו רובצת תחת משאה, הרי זה מצוה לפרוק המשא מעליו, שנאמר, עזוב תעזוב עמו. ולא יפרוק ויניחנו נבהל וילך, אלא יקים עמו, ויחזור ויטעון משאו עליו. שנאמר, הקם תקים. ואם הניחו נבהל, ולא פרק ולא טען, ביטל מצות עשה, ועבר על לא תעשה, שנאמר לא תראה את חמור אחיך וכו'. אולם אם היה כהן והבהמה רובצת בבית הקברות, אינו מטמא לה. וכן אם היה חכם או זקן מכובד שאין דרכו לפרוק ולטעון ברחוב, הואיל ואינה לפי כבודו פטור. וכל שאילו היתה שלו היה פורק וטוען הרי זה חייב לטעון ולפרוק בשל חבירו...
- ב. הרואה רכב שנתקלקל ונתקע בדרך, מצוה וחובה להגיש עזרה בכל מה שאפשר, ועל כל פנים יש בזה מצות גמילות חסדים. ובלבד שלא יסתכן בעצמו על ידי כך. [יחו"ד ה/סד]

סימן שע - הלכות גניבה וגזילה

- א. אסור מן התורה לגנוב או לגזול מישראל אפילו פחות משהו פרוטה, ויש אומרים שאף איסור גניבה וגזילה מן הגוי הוא מן התורה. ויש אומרים שאיסור גניבה וגזילה מן הגוי הוא מדרבנן. וכן לענין החזרת הגניבה או הגזילה לגוי, יש אומרים שחייב להחזיר לו מן התורה, ויש אומרים שחייב להחזיר לו מדרבנן, משום קידוש ה'. [הליכות עולם חלק ב' עמוד ריב]. ואסור לגנוב או לגזול בין מגדול בין מקטן. ואפילו דרך שחוק אסור לגנוב, ואפילו על מנת להחזיר, או כדי לצער, כדי שלא ירגיל עצמו לכך. וצריך לזהר מאד באיסור גניבה, שלא נחתם גזר דינם של דור המבול אלא על הגזל, [אף שעשו עבירות חמורות אחרות]. וסאה עבירות, גזל מקטרג בראש, ובעון גניבה רעב בא לעולם. ולכן ילדים קטנים הרגילים לגנוב, אפילו אם גונבים מהאב או מהאם, חייב האב לייסרם שלא ירגילו עצמם בגניבה וגזילה. וירחיקם מחברים רעים שלא ילמדו ממעשיהם.
- ב. איזהו גנב, הלוקח ממון אדם בסתר, ואין הבעלים יודעים כגון הפושט ידו לתוך כיס חבירו, ולקח מעותיו, ואין הבעלים רואים. ואיזהו גזלן, הלוקח ממון אדם בחוזקה, כגון שחטף מידו מטלטלין, או שוננס לרשותו שלא ברצון הבעלים ונטל משם כלים, או שירד לשדה חבירו ואכל פירותיה. וכל כיוצא בזה.
- ג. אף על פי שמבואר בתורה שגנב משלם תשלומי כפל, ואם גנב וטבח ומכר משלם ארבעה וחמשה, בזמן הזה אין דין זה נוהג.
- ד. הנכנס לחנות וטועם מכל מין ומין, אם כוונתו באמת לקנות, מותר לו לטעום תחלה לדעת אם הדבר טוב או לא, אבל אם אין כוונתו לקנות כלל, אלא מעמיד כאילו ברצונו לקנות וטועם מכל מין, הרי הוא עובר באיסור של גניבת דעת, ואיסור גזל בידו, אף שטועם טעם מועט בלבד. כיון שאין המוכר מוחל אלא למי שרוצה לקנות באמת.

- ה. אין להפציר במוכר יותר מדאי שיוריד המחיר, אם המוכר מסכים לזה מחמת בושה והכרח.
- ו. אסור לקנות מהגנב את החפץ שגנב, וכל הקונה ממנו הרי הוא מחזיק ביד עוברי עבירה, וגורם לו להוסיף לגנוב, שאם לא ימצא קונה יפסיק מגניבותו. ויש מי שאומר שאם מתכוין לקנות כדי להחזיר לבעלים, במקום שאין הבעלים יכולים להוציא מיד הגנב, מותר לקנות ממנו.
- ז. כבר הזהירו האחרונים, שאם ראה אדם את חבירו שנכשל במקרה בגניבה, לא יביישנו ברבים, אלא יוכיח אותו בינו לבין עצמו. אבל אדם המוחזק כגנב וחוזר על מעשיו המקולקלים, או שפרץ לתוך ביתו, מותר להודיע על כך למשטרה...
- י. המשקיעים כסף בסכום שווה לכל אחד, ואחר כך עושים גורל, והאיש אשר יעלה שמו בגורל מקבל סכום גדול, חשיב כמשחק בקוביא דקיימא לן אסמכתא לא קניא, ויש בו איסור גזל מדבריהם. ואף על פי שלא נפסל לעדות כשיש לו אומנות אחרת שמתפרנס ממנה, מכל מקום איסורא מיהא איכא. ורק בעושים גורל על חפץ מסויים, שהאיש אשר יעלה שמו בגורל זוכה בחפץ ההוא, מותר.
- יא. ילד קטן שנכשל באיסור גזל וגניבה, בטרם הגיע ל"ג שנה, והוציאו לצרכיו האישיים, מן הדין פטור לשלם אפילו לאחר שיגדיל, ואינו חייב אפילו לצאת ידי שמים. ומכל מקום ממדת חסידות טוב שיתן איזה סכום לכפרתו. ויקבל על עצמו איזה דבר לתשובה. [ילקו"י דיני חינוך קטן עמוד שכו. יביע אומר חלק ח סימן ו]
- יב. אסור לנסות משרת או עוזרת בית שאינו בטוח בנאמנותם, כגון להניח מעט מעות על השלחן שיחשבו שאיבדם, לראות אם יטלו מעות אלו או לא. שמאחר ויתכן ויתגבר עליהם יצרם, ולא יעמדו בניסיון, עובר על לפני עיוור לא תתן מכשול. ויש חולקים ומקילים בזה. [ילקו"י גצד]
- יג. כבר נתבאר שמחבר ספר שהדפיסו והוציאו לאור עולם, אין רשות לאחרים להדפיס את ספרו בלי רשותו. וכל הזכויות שמורות לו. ויש בזה גם דין ירושה.
- יד. קלטות שכתוב עליהם "כל הזכויות שמורות" אם השקיעו על הוצאת הקלטת הוצאות, כמו הקלטות של מקהלות שונים, אסור לאדם להקליט את כל הקלטות...
- טו. מי שנטל ידיו אסור לו לגנב במגבת של חבירו בלי רשותו. וכל שכן מי שאצבעו נטף דם, שאסור לו לקנח הדם בבגד חבירו...
- יח. קרקע עולם אינה נגזלת ולעולם עומדת ברשות בעליה, ואפילו אם הקרקע נמכרה לכמה אנשים בזה אחר זה, בלי ידיעת הבעלים, הקרקע חוזרת לבעליה.
- יט. אסור לגנוב או לגזול אפילו פחות משהו פרוטה, בין מישראל בין מגוי, בין מגדול בין מקטן. ואפילו דרך שחוק אסור לגנוב, ואפילו על מנת להחזיר, או כדי לצערנו, כדי שלא ירגיל עצמו לכך. וצריך ליזהר מאד באיסור גניבה, שלא נחתם גזר דינים של דור המבול אלא על הגזל, [אף שעשו עבירות חמורות אחרות]. וסאה עבירות, גזל מקטרג בראש, ובעון גניבה רעב בא לעולם. [ילקו"י דיני חינוך קטן עמוד שעד].

כ. לפיכך ילדים קטנים הרגילים לגנוב, אפילו אם גונבים מהאב או מהאם, חייב האב להוכיחם שלא ירגילו עצמם בגניבה וגזילה. וירחיקם מחברים רעים שלא ילמדו ממעשיהם. [ילקו"י דיני חינוך קטן עמוד שעה]...

כה. מלמד תינוקות שחזא שאחד התלמידים מחזיק בידו חפץ או מעות ובכך נמנע הוא מללמוד או מפריע לאחרים, מותר לו לקחת מהילד את החפץ או את המעות על מנת להחזיר לו, אבל לקחת על מנת שלא להחזיר כלל, וכל שכן לאבדן, אסור. ואם רוצה להראות את החפץ או את המעות לתלמידים, כגון ללמדם צורת מטבע וכיוצא, צריך לבקש רשות מהילד. [ילקו"י דיני חינוך קטן עמוד שעז].

כו. ...וכל הקונה מהגב הרי הוא מחזיק בעבירה, וגורם לגב שילך ויגנוב עוד, שאם לא ימצא מי שיקנה ממנו לא יגנוב עוד. ועל זה אומר הכתוב: חולק עם גב שונא נפשו והיינו, מי שקונה מן הגב שונא נפשו, שעונו גדול. [ילקו"י דיני חינוך קטן עמוד שעט]

כז. מי שקנה איזה חפץ מגב מפורסם, או מקטן שיודע שהוא גונב, יש רשות לבעלים ליטול ממנו החפץ בלי תשלום, שמאחר שהיה יודע שפלוני גנב, מי אמר לו לקנות ממנו. והניח מעותיו על קרן הצבי. והלוקח יביא את הגב לדין תורה ויקח ממנו הכסף שנתן לו. אבל הבעלים אינם צריכים לטרוח עם הגב לבוא לבית דין, אלא כאשר מוצאים את החפץ לוקחים אותו ממנו. [ילקו"י דיני חינוך קטן עמוד שעט]

כח. קטן שהזיק אין צריך לשלם, וגם הוריו אינם צריכים לשלם מה שהזיק. ואמנם על הבית הדין לחון את הקטנים המזיקים ממון אחרים, כדי שלא יתרגלו בזה. אבל אין לחייבם ממון. [ילקו"י דיני חינוך קטן עמוד שעט]

דיני חובל בחבירו

א. אסור לאדם להכות את חבירו, ואין הבדל בזה בין אם מכה אדם גדול למכה קטן, שגם ילד קטן פחות מ"ג שנה ויום אחד אסור להכות... אין להכות אף ילד בן שתים עשרה, או פחות מזה... וכל שכן שאין להכות את בנו הגדול, וכל המכה את בנו הגדול או את בתו הגדולה עובר בלפני עור לא תתן מכשול, שלא לגרום לבנו שיתריס כנגדו. וגדול נחשב לפי טבעו של הילד, וכל שיש לחוש שיתריס כנגדו בדיבור או במעשה. ואפילו אינו בר מצוה עדיין, אין ראוי להביאו לידי מכה אביו, או מקלל אביו, אלא ישדלנו בדברים. [וכל שכן שיש לזהר בזה כשהבן כבר נשוי]. [ילקו"י דיני חינוך קטן עמוד שעט]

ב. החובל בקטן חייב, אבל קטן שחבל באחרים פטור, ואף לאחר שהקטן הגדיל הרי הוא פטור מלשלם, כיון שבשעת החבלה לא היה בן דעת. [ילקו"י דיני חינוך קטן עמוד שפג]

קצת מהלכות מעקה

א. נאמר בתורה (דברים כב): כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך, ולא תשים דמים בביתך, כי יפול הנופל ממנו. ולכן יש לכל אחד לעשות מעקה לגגו, וזו מצות עשה מן התורה. [חופה וקידושין עמוד תרסד]

- ב. צריך לזהר מאד במצות עשיית מעקה לגג הדירה, וכל המניח גג ולא עושה בו מעקה, מלבד שמבטל מצות עשה, עובר בלא תעשה, שנאמר ולא תשים דמים בביתך. וכבר נאמר ונשמרתם מאד לנפשותיכם. [חופה וקידושין עמוד תרסד]...
- ז. גג של רעפים שאין אפשרות לעלות עליו, ואי אפשר להשתמש בגג, אין בו חיוב מעקה. [חופה וקידושין עמוד תרסט]
- ח. חיוב עשיית המעקה מוטל על בעל הבית. ואם השכיר את הדירה, החיוב מוטל על השוכר הבית לעשות מעקה. ואם השוכר אינו רוצה לעשות מעקה, החיוב מוטל על המשכיר. [חופה וקידושין עמוד תרסט]
- ט. בית של שותפים חייב במעקה, שנאמר (דברים כב, ח) כי יפול הנופל ממנו, תלה הכתוב בנופל. ולמה נאמר גג? למעט גג של בתי כנסיות ובתי מדרשות, לפי שאינם עשויים לדירה. [חופה וקידושין עמוד תרסט]
- י. אף שגגות של בתי כנסיות ובתי מדרשות פטורים ממעקה, מכל מקום אם יש בבית הכנסת או בבית המדרש בימה גבוהה [שמונים ס"מ], יש לעשות מעקה גמור בגובה עשרה טפחים, וראוי להקפיד בזה ולעשות מעקה בגובה עשרה כדי שלא יהיה מכשול, כי בגובה עשרה יש שמירה מעולה, ובפרט בבית המדרש שיושבים בו כל היום כולו. [שם עמוד תרע]
- יא. מי שיש לו גג משותף עם שכניו והוא רוצה לעשות מעקה ושכניו מתנגדים, יעשה הוא מעקה בצד שלו, אף על פי שבכך לא נתקיימה המצוה בשלימות, ומכל מקום מחוייב הוא לעשות מה שאפשר לו לעשות, אבל לא יברך על זה כיון שלא קיים בזה מצות עשה של מעקה. [חופה וקידושין עמוד תרע]
- יב. אף גג של בית כנסת אם משתמשים בו לשיעורי תורה, או לסעודות, חייב במעקה, כיון שיש בו חשש סכנה. ולכן אסור לשטוח כביסה על גג בית כנסת. [חופה וקידושין עמוד תרע]
- יג. ישתדל כל אחד לקיים את המצוה בעצמו ולא על ידי שליח. כי מצוה בו יותר מבשלוחו. [חופה וקידושין עמוד תרעא]
- יד. יש אומרים שאין לעשות מעקה על ידי נכרי, אלא טוב שיעשה המעקה בעצמו. ובפרט המכוש האחרון שבו מברכים, כאשר יבואר להלן. [חופה וקידושין עמוד תרעב]
- טו. גובה המעקה צריך להיות עשרה טפחים, שהוא שמונים ס"מ. ומ"מ מהיות טוב נכון לחוש בדין מעקה לסברת החזון איש שהאמה חמשים ושמונה ס"מ, משום דחמירא סכנתא מאיסורא. ויוצא שעשרה טפחים הם קרוב למטר, תשעים ושבעה ס"מ. אך אין זה מעיקר הדין אלא חומרא בעלמא. [חופה וקידושין עמוד תרעב]
- טז. צריך שהמעקה יהיה חזק שלא יפול הנופל ממנו. ויש אנשים העושים את גובה המעקה חמשה או ששה טפחים עבור נוי ויופי הבית, וצריך להזהירם שלא יסמכו על זה, אלא ישלימו לעשרה טפחים. [חופה וקידושין עמוד תרעד]

יז. החיוב לעשות מעקה הוא לאו דוקא בגג, אלא כל מקום שאפשר ליכשל בו ולבא לידי סכנה, כגון שיש לו בור בחצרו, בין שיש בו מים בין שאין בו מים, חייב לעשות לו מחיצה גבוהה עשרה טפחים, או לעשות לו כיסוי כדי שלא יפול אדם שם. [חופה וקידושין עמוד תרעד]

יח. וכן כל דבר שיכול לגרום היזק לאחרים, או סכנה, צריך לגודרו ולמנוע ההיזק, שנאמר השמר לך ושמור נפשך. ואם לא הסיר והניח המכשולות המביאים לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועובר על לא תשים דמים בביתך. ולכן אין להשאיר חוט חשמל פתוח בחצרו, שמא יגע בו אחר ויתחשמל ח"ו. ולא ישאיר סולם רעוע בתוך ביתו, או גדר הנוטה ליפול, וכל כיוצא בזה. [חופה וקידושין עמוד תרעד]

יט. כל העובר על דברים אלו וכיוצא בהם ואומר הריני מסכן עצמי ומה לאחרים עלי בכך, או איני מקפיד בכך, מכין אותו מכת מרדות, והנזהרה מהם עליו תבוא ברכת טוב. [שם תרעה]

כ. ובכלל זה מי שיש לו מכונית, עליו ליהצר שהבלמים יהיו טובים, ושההגה יהיה תקין, ויקפיד על חוקי התנועה, ולא יסע במהירות מופרזת, כדי שלא יביא עצמו ואחרים לידי סכנה. ומכונית החונה על המדרכה אם הדבר גורם להולכי רגל שירדו לכביש ולסכן את חייהם, עובר בכך על לא תשים דמים בביתך. [חופה וקידושין עמוד תרעה]

כא. המשתדל להשיג רשיון נהיגה, והוא חולה במחלה סמויה שאינה מתגלית על ידי בדיקת רופא רגילה, מותר לרופאו האישי או למי שיודע בבירור על מחלתו, להודיע על כך למשרד הרישוי, למנוע בעדו השגת רשיון בכדי שלא יגרום לתאונות ואסונות בנהיגתו. [חופה וקידושין עמוד תרעו]

כב. העושה מעקה לגגו צריך לברך על עשיית המעקה, "אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות מעקה". ויש לברך כאשר הפועל מסיים את עשייתו, לפני המכוש האחרון שעשוי לחזק את המעקה, שאז הוא עובר לעשייתו. והיינו במכוש האחרון בשעה שסותם את הפירצה האחרונה שלא יפלו ממנו, מפני שקודם לכן עדיין אינו מעקה, ויש שמברכים קודם התחלת הקמת המעקה. [ואף שמתחלה היה דעת מרן אאמו"ר שלא לברך על עשיית מעקה, מכל מקום הלכה כמשנה אחרונה, ולמעשה יש לברך על עשיית המעקה]. [חופה וקידושין עמוד תרעו]

כג. אין לברך שהחיינו בעת עשיית המעקה. אך יכול ללבוש בגד חדש, כגון חולצה, ויברך על זה שהחיינו, ומיד לאחר מכן יברך על המעקה, ויקבע המעקה כדין. [חופה וקידושין עמ' תרפב]

כד. כשיש ילדים קטנים בבית, צריכים לעשות סורגים על החלונות, גם אם החלונות גבוהים מן הארץ עשרה טפחים, וכן במעקה של מרפסת צריכים לעשות מעקה גבוהה יותר מעשרה טפחים, באופן שהילדים לא יבואו לידי סכנה ח"ו. [חופה וקידושין עמוד תרפג]...

כו. מותר לבנות מעקה אפילו ביום תשעה באב, הואיל ויש בו מצוה למנוע סכנה. [שם]

כז. בית הנבנה ע"י קבלן, וגמכר לשיכון לכמה אנשים כמספר הדירות אשר שם, וע"י סולם שאינו קבוע עולים לגג לפרקים, חייבים לעשות מעקה בגג, ואף שראינו שיש המזלזלים בדבר בזמנינו, הנה אף

שאין הגג בית דירה, אך אין בזה לימוד זכות, שענינו הראות דכל שעתא סלקי להתם לשטוח בגדים ולטייל, ובאים לידי סכנה. [שם עמוד תרפד]

כט. אם יש בור בחצר, עושה לו חוליא סביבותיו, גבוהה עשרה טפחים, או שיכסהו בכיסוי חזק, שלא יפול הנופל ממנו. ולא יברך, אחר שמצינו מחלוקת בדבר, וספק ברכות להקל. [חופה וקידושין עמוד תרפה]

מעגל השנה

הלכות שבת

מתוך הספר "פניני הלכה", הרב אליעזר מלמד

בישול

א - הקדמה

מלאכה רבה נדרשת מהאדם לצורך הכנת מזונו. הטבע מספק מזון טוב לבעלי החיים, אבל לאדם שטבעו מעודן ומורכב יותר, אין הטבע מוציא מזונות ראויים. ועל האדם לסקל אבנים, לחרוש, לזרוע, לעקור עשבים שוטים, לזמור ענפים מיותרים, כדי להצמיח את מזונו. וגם לאחר שהחיטה צמחה, היא אינה ראויה עדיין למאכל, וכדי להוציא את הגרגירים הראויים למאכל, עליו לדוש ולזרות. ואף הגרגירים אינם ראויים למאכל, ועליו לבשל אותם, ואם ירצה להפיק לחם, עליו לטחון, לברור, לרקד, ללוש ולאפות.

ואילולא היה האדם הראשון חוטא, מלאכת הכנת המזון היתה נעשית בנחת ובקלות. יוצא היה אדם לשדהו וקוטף עוגות נאות ומאכלים דשנים ואוכלם (עיין קידושין פב, א). ואם היה חפץ, היה עובד מעט בשדהו ומטעים את מאכליו באופן המתאים לו. ואמרו חכמים (שבת ל, ב) שכך יהיה לעתיד לבא, לאחר שהחטא יתקן, שיצמחו על עציה של ארץ ישראל עוגות טובות ובגדים נאים. אבל בינתיים בעקבות החטא, על האדם לטרוח ולעמול כדי להוציא לחם מן האדמה, וכפי שנאמר לאדם הראשון לאחר החטא (בראשית ג, יז-יט): "אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעִבּוּרָךָ בְּעֶצְבֹן תֹּאכְלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ. וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה. בְּזַעַת אִפְיֶךָ תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֶכֶת אֶל הָאֲדָמָה..."

בעקבות החטא הטבע כולו התדרדר, ומה שצומח בו אינו מבורר ומפותח מספיק, ועל האדם לבצע בו מלאכות רבות כדי לעשותו מזון ראוי. ובשבת אנו עולים אל מדרגה של מעין עולם הבא, מתקשרים אל המדרגה שמעבר לחטא, שמעבר לצורך לטרוח על תיקונו של עולם. ומתוך כך אנו עומדים על המשמעות הפנימית של כל המלאכות, כדי שנדע לתקן על ידם את העולם.

אחת עשרה מלאכות כרוכות בהוצאת המזון מן האדמה, ואלו הן: זורע, חורש, קוצר, מעמר, דש, זורה, בורר, טוחן, מרקד, לש ואופה. ועוד שלוש מלאכות כרוכות בהפקת מזון מן החי: צד, שוחט ומפשיט. וכיוון שמלאכת הבישול (הכלולה במלאכת האופה) היא הקרובה ביותר אלינו, נפתח בה.

ב - כללי הלכות בישול

מלאכת בישול היא מלאכה המכשירה או משביחה דברי מאכל. ואין הבדל אם הדבר נעשה על ידי בישול, אפיה או צלייה. הכלל במלאכה זו הוא, שמכינים את המאכל על ידי

חוס אש. על ידי החוס המאכל מתרכז והטעמים הטמונים בו מתערבבים, ועל ידי כך נוצר טעם חדש, עמוק ובעל גוונים שונים.

בתחילה כל בישול מרכז את המאכל, ורוב המאכלים נשארים רכים בעקבות הבישול. אמנם יש מאכלים שמתקשים בעקבות הבישול כמו ביצה. וכן בצלייה, אף שבתחילה החוס מרכז את המאכל, לבסוף הצלייה עושה אותו קשה יותר.

גם מאכלים שניתן לאוכלם ללא בישול, אם הבישול משביחם, אסור לבשלם מהתורה. למשל, מים, למרות שהם ראויים לשתייה צוננים, מאחר שהבישול משביחם, אסור לבשלם מהתורה. אבל מאכלים שהבישול אינו משביחם, האיסור לבשלם מדברי חכמים (רמב"ם שבת ט, ג; שעה"צ שיח, קיד).

המבשל באש או בתולדות האש, היינו בדבר חס שהתחמם באש - עובר באיסור תורה. לפיכך, המחמם מחבת על האש, ואח"כ כיבה את האש שתחתיה וטיגן עליה ביצה, למרות שבעת הטיגון המחבת לא היתה על גבי האש, כיוון שחומה נוצר על ידי אש, עבר באיסור תורה (שו"ע שיח, ג, מ"ב יז. לגבי מבשל בחמה עיין בהלכה כה).

וכל המבשל כדרך שרגילים לבשל, עובר באיסור תורה, לפיכך, המבשל במיקרו-גל עובר באיסור תורה, מפני שכיום זהו אחד מדרכי הבישול המקובלים (אג"מ או"ח ג, נב).

לפני שנתחיל לבאר את ההלכות, נקדים שישנם שלושה איסורים במלאכת בישול: (א) איסור בישול מהתורה. (ב) גזירת חכמים שלא יעשה אדם דבר שעלול לגרום לו להגביר את האש (לחיות בגחלים). (ג) גזירת חכמים שלא לעשות פעולה הנראית כבישול. בכל עת שרוצים לדעת אם פעולה מסוימת מותרת, יש לבחון אותה משלושת הצדדים הללו. ונפרט יותר:

(א) יש לבדוק אם הדבר אסור מחמת איסור בישול, שכל פעולה שגורמת להפיכת מאכל ממצב חי למבושל אסורה מן התורה (איסור זה וענפיו יבוארו בהלכות ג-יג).

(ב) אף שמצד איסור בישול מותר להניח לפני כניסת השבת תבשיל על האש, אסור חכמים לעשות זאת במקרים שיש צורך להיטיב את חומו של התבשיל, שמא ישכחו ויגבירו בשבת את האש, ויעברו באיסור תורה של מבעיר ובישול. אבל על אש מכוסה, כדוגמת פלטה, מותר להניח תבשיל, כי אין חשש שישכחו איסור שבת ויגבירו את האש (כמבואר בהלכות יד-יז).

(ג) גם כאשר נגמר בישולו של התבשיל ואין חשש שיבואו להגביר את האש, אסור חכמים לעשות פעולה שנראית כבישול. ולכן אסור להניח על גבי האש מאכל קר שנגמר בישולו, אבל מותר להניח אותו רחוק ממקור האש, באופן שאינו נראה כבישול (כמבואר בהלכות יח-כא. ונחלקו אם הנחה על גבי פלטה נראית כבישול ואסורה).

ג - בישול אסור, חימום מאכל מבושל מותר

הכלל היסודי בהלכות שבת הוא, שאסור ליצור דבר חדש. בכל ששת ימי המעשה האדם, שנברא בצלם אלוקים, עוסק במלאכת יצירה ופיתוח, הוא נוטל חומרי גלם מן העולם, מפתחם ומשכללם, וממשיך בכך את מעשה הבריאה. וכשם שהבורא שבת מכל מלאכת הבריאה ביום השבת, כך גם אנו נצטוונו להידיבק במידותיו של ה' ולקבוע את השבת ליום מנוחה וקדושה. יום שבו הננו שובתים מכל יצירה חדשה, ועל ידי כך אנחנו יכולים להתבונן בעולם כפי שבראו ה', ולהתגדל באמונה.

גם בהלכות בישול זה היסוד: לבשל אסור משום שהבישול הופך את המאכל לבעל מעמד חדש, ממאכל חי למבושל. אבל אם המאכל כבר מבושל, אין איסור לחממו, משום שהחימום אינו יוצר במאכל מהות חדשה. וגם כאשר החימום משביח את טעמו, אין בזה איסור, שכלל נקוט בדינו: "אין בישול אחר בישול". ולכן השאלה המרכזית בהלכות בישול היא: מתי המאכל נחשב מבושל. שאם הוא נחשב מבושל - מותר לחממו בשבת, ואם לא - אסור לעשות בו פעולה שתסייע לחימומו.

נחלקו בזה גדולי הראשונים. יש אומרים שאם המאכל ראוי לאכילה בשעת הדחק, אין בו יותר איסור בישול. אולם להלכה מוסכם שהמאכל נחשב למבושל משעה שנגמר כל בישולו, וניתן להגישו לפני אורחים בלא צורך להתנצל. ולפני כן, למרות שניתן לאוכלו בשעת הדחק, עדיין הוא אינו מוגדר כמבושל (שו"ע שיח, ד). ואם כן למעשה, ישנה חשיבות מירבית לידיעה האם התבשל מבושל כל צרכו. שכל זמן שעדיין לא נגמר בישולו, ישנו איסור מהתורה לעשות פעולה שתגביר את חומו ותזרז את בישולו.

למשל, ישנם על גבי הפלטה מקומות חמים יותר וחמים פחות, ואסור להעביר תבשיל שעדיין לא נסתיים בישולו למקום חם יותר. וכן אסור להניח מגבת על המכסה שלו. ואם פתחו את מכסה הסיר כדי לבדוק את מצבו של התבשיל, והתברר שעדיין לא נגמר בישולו, אסור לכסותו שוב במכסה, מפני שכיסויו מקרב את בישולו.

אבל אם התבשיל כבר מבושל כל צרכו, מותר להזיזו למקום חם יותר, ואם פתחו את מכסהו מותר לסוגרו. וכן מותר להניח עליו מגבת כדי להיטיב את חומו. ואפילו אם על ידי כך טעמו של התבשיל ישתבח, כמו למשל בחמין, אין בזה איסור. וכן מותר להוציא מהמקפיא בשר שהתבשל כל צרכו לפני השבת ולחממו (באופן שלא יראה כמבשל, כמבואר בהלכה יח). שכלל יסוד בדינו, אחר שהמאכל הוגדר כמבושל, אין יותר איסור לחממו. (כל זה אמור במאכלים מוצקים, אך בנוזלים יש דיון נוסף, ועל כך נרחיב בהלכות ה-ו).

חמין שהתבשל כל צרכו למרות שיש בו עדיין עצמות קשות, הרי הוא נחשב כמבושל כל צרכו ומותר לכסותו ולהיטיב את חומו. ולמי שרגיל לאכול את העצמות הללו, כל זמן שלא נגמר בישולו, התבשיל אינו נחשב כמבושל כל צרכו, ואסור לכסותו ולהיטיב את חומו.

ד - חום שהיד סולדת בו

מושג יסוד בהלכות שבת הוא "חום שהיד סולדת בו", שאמרו חכמים שהוא שיעור החום הנמוך ביותר שעדיין מסוגל לבשל. אלא שספק בידינו למה התכוונו, האם לחום שהיד לא מסוגלת לנגוע בו אפילו למשך שניות אחדות, שזוהי טמפרטורה של כ-71 מעלות; או הכוונה שאם נצטרך לנגוע בו למשך מספר דקות, נעדיף להרחיק את ידינו מפני שהחום לא יהיה נעים לנו, שזה בטמפרטורה של כ-45 מעלות.

לדעת הרבה פוסקים, מאחר שהדבר נשאר בספק, צריך להחמיר ככל השיעורים. לפיכך, יש להחשיב חום של 45 מעלות כמסוגל לבשל, ולכן אין להניח מאכל חי בתוך סיר שחומו 45 מעלות ומעלה. וכן אסור להניח מאכל חי בסמוך לאש במקום שבו יוכל להתחמם לטמפרטורה של 45 מעלות ומעלה (שש"כ א, א).

הגדרה זו חשובה גם לדין בישול המים. איסור הבישול במים הוא בהעלאת חומם מחום שהיד אינה סולדת בו לחום שהיד סולדת בו. אבל אם המים כבר הגיעו לחום שהיד סולדת בו, הם נחשבים מבושלים וממילא מותר להוסיף ולחמם אותם, ש"אין בישול אחר בישול". וכן אם מניחים את המים בקרבת הפלטה, אם הם במקום שגם אם יעמדו שם יום שלם, לא יגיעו לחום שהיד סולדת בו, אין בזה איסור.

לכן למעשה, יש להיזהר שלא לחמם מים, בין הגבולות של 45 מעלות ל-71 מעלות, מפני שאיננו יודעים מהי מידת החום שהיד סולדת בו, ובכל חימום בטווח הזה, יש חשש שמא מעלים את המים לחום שהיד סולדת בו. אבל חימום מחוץ לטווח הזה - מותר, כגון מים שחומם למעלה מ-71 מעלות - מותר להניחם במקום שיתחממו יותר, ש"אין בישול אחר בישול". וכן מותר לחמם מים קרים במקום שבו יוכלו להתחמם לכל היותר לטמפרטורה של 44 מעלות, משום שבחימום כזה אין איסור בישול.

ישנה עוד שיטה חשובה בהגדרת חום שהיד סולדת בו, שכל משקה או מאכל, שרוב האנשים יכולים לשתותו או לאוכלו בבת אחת, נחשב חומו לחום שאין היד סולדת בו. אבל אם רוב האנשים אינם יכולים לשתותו או לאוכלו בבת אחת, סימן הוא שחומם כחום שהיד סולדת בו, והרי הוא נחשב כמבושל וממילא אין איסור להוסיף לחממו (בן איש חי ש"ב בא ה; מהרש"ם ח"א קצו; יבי"א ח"ג כד, ד-ו). בשעת הצורך אפשר לסמוך על שיטה זו.

כדי לעשות סייג לדבר, אסרו חכמים להניח מים במקום שהם עלולים להגיע לחום שהיד סולדת בו. ואפילו אם יעמוד שם אדם וישגיח על המים שלא יתחממו יתר על המידה, עדיין חששו שמא יסיח את דעתו והמים יתחממו לחום שהיד סולדת בו, ויעבור בהם על איסור בישול. אבל במקום שאינו חם כל כך, שגם אם יישארו שם המים זמן רב, לא יגיעו לחום שהיד סולדת בו, מותר להניח מים קרים (שו"ע שיח, יד).

ה - בישול בתבשיל נוזלי ומנהג הספרדים

כבר למדנו ש"אין בישול אחר בישול", ולכן מותר לחמם בשבת מאכל מבושל. למשל, מותר להוציא מהמקרר דגים מבושלים או שניצל מטוגן, ולחמם אותם לחום שהיד סולדת בו, ובתנאי שפעולה זו לא תראה כבישול (כמבואר בהלכה יח).

אלא שישנה מחלוקת יסודית בין גדולי הראשונים בשאלה, האם הכלל הזה חל גם על תבשילים נוזליים כמרק ורטבים. מאכל נוזלי הוא מאכל שאם יניחוהו בצלחת יתפשט לצדדים בגובה שווה, ואם הוא נשאר במקום שהניחוהו - הוא נחשב כמוצק. לדעת רמב"ם, רשב"א ור"ן, גם על מרק מבושל חל הכלל ש"אין בישול אחר בישול", ולכן לדעתם, מותר לקחת בשבת מרק מהמקרר ולחממו באופן שאינו נראה כמבשל (להלן יח).

אבל לדעת רש"י, רא"ש, סמ"ג וסמ"ק, רק על תבשילים מוצקים חל הכלל "אין בישול אחר בישול", ומותר לחמם אותם בשבת. אבל לגבי תבשילים נוזליים, גם לאחר שנגמר בישולם, אם התקררו, החימום שלהם אסור מפני שהוא נחשב כבישול. וזאת משום, שבמאכלים מוצקים עיקר הבישול הוא ביצירת הטעם המבושל או האפוי, ואין הבדל גדול בין אם הלחם חם או קר, וכן אין הבדל גדול כל כך לגבי דג או תפוחי אדמה אם הם חמים או קרים. ולכן מרגע שהמאכלים המוצקים קיבלו את טעמם המבושל או האפוי - נגמר בישולם, וגם אם התקררו, מותר לחמם אותם, שאין בהם יותר איסור בישול. אבל בתבשילים נוזליים, החום הוא חלק מהותי מהגדרת הבישול, וישנו הבדל משמעותי בין מרק קר למרק חם. וכן בתה או קפה, יש הבדל גדול בין אם הם קרים או חמים. ולכן, בתבשילים נוזליים יש בישול אחר בישול, ואם התבשיל הנוזלי התקרר - המחמם אותו שוב לחום שהיד סולדת בו, עובר על איסור בישול מן התורה.

להלכה נפסק ב"שולחן ערוך" (שיח, ד) כדעה המחמירה, וכן נוהגים הספרדים, שכל תבשיל נוזלי שהתקרר, וחומו ירד מחום שהיד סולדת בו, כבר נתבטל ממנו הבישול הראשון, ואסור מן התורה לחמם אותו לחום שהיד סולדת בו. ולכן אסור להוציא מרק מן המקרר ולחממו. וכן אם הורידו את המרק מהפלטה, וחומו ירד מחום שהיד סולדת בו, אסור להחזירו לפלטה. ואם ידוע בוודאות שחומו עדיין כחום שהיד סולדת בו, מותר להחזירו (בתנאים המבוארים בהלכה יט), ואם היה מונח בצידי הפלטה, מותר להעבירו למרכז, כדי להיטיב את חומו.

ואם רוב המאכלים שבסיר הקר הם מוצקים, אך יש שם גם רוטב נוזלי, אסור לחמם את הסיר, כי חימום הרוטב אסור משום בישול. והפתרון לכך, להוציא את המאכלים המוצקים ולחמם אותם לבדם, ולרטיבות שנותרה עליהם אין לחוש. וכן מותר לחמם אוכל מוצק, כגון בשר או דגים, שיש עליו מעט רטיבות, משום שלנוזלים אלו אין חשיבות והם בטלים למאכל המוצק.

כאשר התבשיל קרוש כדוגמת רוטב פטריות, אולם בעקבות החימום יהפוך לנוזלי, דינו כתבשיל שאינו נוזלי שמותר לחממו (מ"ב שיח, ק; כה"ח קנח). אמנם למנהג אשכנז, לכתחילה אין לחמם אותו, מפני שיש סוברים (תרומה ורא"ש), שלכתחילה אין לעשות פעולה שתגרום למאכל להפוך ממוצק לנוזלי ולהיפך, כי יש בפעולה זו כעין הולדה של דבר חדש (כמבואר להלן, יב, יב). ואם הרוטב טפל לאוכל המוצק, גם למנהג אשכנז מותר לכתחילה לחמם את המאכל עם הרוטב המוקשה שיהפוך לנוזלי.

ו - מנהג תימנים ואשכנזים בתבשיל נוזלי

כפי שלמדנו, לדעת רמב"ם, רשב"א ור"ן, הכלל ש"אין בישול אחר בישול" חל גם על תבשילים נוזליים, שאם נגמר בישולם, למרות שהתקררו, מותר לחמם אותם לחום שהיד סולדת בו.

ומבני עולי תימן ישנם רבים שנוהגים כדעת הרמב"ם. ולפי זה, אם בישלו מרק בערב שבת והניחוהו במקרר, מותר בשבת להוציאו מהמקרר ולהניחו במקום שיוכל להתחמם עד שירתח. וכן הדין לגבי רטבים וכל שאר התבשילים הנוזליים.

והאשכנזים נוהגים על פי הרמ"א, שעשה כעין פשרה בין שתי הדעות. שאם התבשיל הנוזלי התקרר עד שאין רגילים לאוכלו מפני קרירותו, אסור לחמם אותו לחום שהיד סולדת בו. אבל אם עדיין נשארה בו חמימות, מותר לחמם אותו לחום שהיד סולדת בו. וזאת מפני שבעקרון הרמ"א פסק כדעת הרמב"ם, שגם על תבשיל נוזלי חל הכלל "אין בישול אחר בישול", אלא שלדעתו, אם לא נשארה חמימות בתבשיל, אסור לחממו מדברי חכמים.

כאשר מי שנוהג כשולחן ערוך או הרמ"א מתארח אצל תימני שנוהג כרמב"ם, מותר לו לאכול מן המרק שהוציא המארח מהמקרר וחיממו. שהואיל והמארח נהג כהלכה על פי מנהגו, מותר לכל יהודי לאכול לכתחילה מתבשילו (עי' מ"ב שיח, ב).

אבל אסור למי שנוהג כשולחן ערוך או הרמ"א לבקש ממי שנוהג כרמב"ם לחמם עבורו מרק, שהואיל ולפי מנהגו הדבר אסור, אסור לו לבקש זאת מחבירו. אמנם אם יזמין אותו לאכול יחד עמו, הרי שהאורח יוכל לנהוג כמנהגו ולחמם את המרק עבור עצמו, וממילא יהיה מותר גם למארח לאכול ממנו.

ז - כלי ראשון, שני ושלישי

בישול מאכלים נעשה על ידי כלי שעומד על האש, השאלה, מה הדין כאשר ישנו סיר שאינו מונח על גבי האש או הפלטה, ויש בו מים חמים או תבשיל חם שהיד סולדת בהם, האם מותר להכניס לתוכו מאכל שאינו מבושל.

התשובה הכללית, שבכלי ראשון הדבר אסור ובכלי שני מעיקר הדין מותר, אולם בפועל רק בכלי שלישי מותר. כלי ראשון הוא הכלי שהתחמם על גבי האש, וכלי שני הוא כלי שעירו לתוכו את המים או התבשיל מתוך הכלי שעמד על האש. והטעם להבדל ביניהם הוא, שהכלי הראשון עמד על האש וגם דפנותיו התחממו, וממילא זמן ממושך ישמר חומו, ובכוחו לבשל את המאכל החי שיניחו בתוכו. אבל כלי שני, הואיל ודפנותיו לא התחממו על האש, בזמן קצר התבשיל או המים החמים שהניחו בו מתקררים, ואין בכוחם לבשל את המאכל החי שמניחים בתוכם (תוס' שבת מ, ב, 'שמע מינה').

אלא שיש מאכלים, כדוגמת דגים מסוימים, שהם יוצאים מהכלל ומתבשלים במהירות ובקלות, ואפילו בכלי שני הם יכולים להתבשל. מאכלים אלו מוגדרים בהלכה כ'קלי הבישול', ואסור מן התורה לבשלם בכלי שני. ולא זו בלבד, אלא אפילו לשפוך עליהם מים חמים מתוך כלי שני אסור, כי מאחר שדי להם בבישול קל, אפילו בעירו מכלי שני הם מתבשלים ונעשים מוכנים לאכילה (מ"ב שיח, לו).

ואף שמעיקר הדין משמע שרק מאכלים בודדים נחשבים ל'קלי הבישול', כמה מגדולי הפוסקים חששו שמא איננו יודעים להבחין בין מאכלים רגילים ל'קלי הבישול'. ולדעתם, רק כאשר ידוע במפורש, שהמאכל אינו מ'קלי הבישול', כדוגמת מים ושמן, מותר ליתנו בכלי שני (מ"ב שיח, מב, שש"כ א, נט). בנוסף לכך, לדעת כמה מגדולי הפוסקים, כל מאכל שלא עבר בישול לפני השבת, אסור מדברי חכמים להכניסו לכלי שני בשבת, משום שהכנסתו לכלי שני נראית כבישול (מ"א, מ"ב שיח, לד). לפיכך למעשה, אין להניח מאכל שלא עבר בישול בכלי שני, אבל מותר לערות מכלי שני על מאכל שלא עבר בישול, ורק אם ידוע שהוא מ'קלי הבישול', אסור לערות עליו מכלי שני.

לפיכך, מותר להכין 'מנה חמה' של מרק או אורז, על ידי שייערו מים חמים מכלי שני לתוך ה'מנה חמה'. אבל פירה אסור להכין משום לישה (כמבואר להלן יב, ז).

אבל כלי שלישי, מוסכם להלכה שאינו מבשל. שאם שפכו את המים החמים או התבשיל שבסיר לכלי אחר, וממנו לעוד כלי, הרי זה כלי שלישי, ואין בו יותר איסור בישול.

ח - הכנת תה בשבת

הרוצה להכין תה בעזרת שקית תה, צריך לעשות זאת בכלי שלישי. כלומר יערה את המים החמים לכוס אחת (שהיא כלי שני), וממנה יערה את המים לכוס אחרת, שהיא כלי שלישי, ולתוך הכוס הזו מותר להכניס את שקית התה.

ולכאורה היה צריך להתיר לעשות זאת בכלי שני, שכן הכלל הוא שאין בישול בכלי שני. אלא שכפי שלמדנו, בדברים שהם 'קלי הבישול', יש בישול גם בכלי שני, ויש חוששים שעלי התה הם מ'קלי הבישול'. ועוד שיש סוברים, שאסרו חכמים להכניס לכלי שני

מאכל שלא עבר בישול, משום שזה נראה כבישול (מ"א, מ"ב שיח, לד). לפיכך הרוצה להכין תה צריך לעשות זאת בכלי שלישי.

ואמנם יש שהחמירו והורו, שהואיל ואנו רואים שאפילו בכלי שלישי יוצא צבע וטעם מתוך שקית התה, סימן הוא שהתה מתבשל בקלות רבה, ולכן יש לאסור להניחו אפילו בכלי שלישי (ערוה"ש וחזו"א). אלא שלדעת רוב הפוסקים, כלל מוחלט הוא, שאין איסור בישול בכלי שלישי, ובכל מקרה מותר להכניס מאכל שלא התבשל לכלי שלישי. בנוסף לכך, מה שרואים שגם בכלי שלישי יוצא טעם וצבע מהתמצית, אין זה סימן לבישול. עובדה היא, שאף אם יכניסו את שקית התה למים בטמפרטורה של ארבעים מעלות, שאינם מסוגלים לבשל כלום, יצא טעם וצבע. לפיכך, מותר לתת שקית תה לתוך מים חמים שבכלי שלישי.

ואם הכינו מערב שבת תמצית תה נוזלית, מותר לשפוך אותה למים החמים שבכלי שני, שכן התמצית הנוזלית אינה מ'קלי הבישול', ומזיגתה לתוך הכוס אינה נראית כפעולת בישול.

והמהדרים נוהגים לכתחילה שלא לצבוע משקים (להלן יג, ד), ועל כן ימזגו את תמצית התה לכלי שלישי, ועליה יערו את המים החמים מכלי שני, שבאופן זה המים מצטרפים לתמצית התה ולכל הדעות אין בזה חשש צביעה.

ואם באמצע השבת התמצית הנוזלית נגמרה ונשארו רק עלי תה בלא נוזלים, מותר לשפוך מים רותחים מהדוד לתוך כוס שתחשב כלי שני, וממנה יערו את המים על עלי התה, ויכינו עוד תמצית נוזלית. ואין לחוש בזה לבישול, כי עלי התה הללו כבר נתבשלו בערב שבת, ואין לגביהם יותר איסור בישול.

ט - עירוי רותחים לכוס רטובה

המיוחד בהלכה, שהיא חודרת בדיוקנות עד לפרטים הקטנים ביותר, ודווקא על ידי כך היא מרוממת את כל הפעולות המעשיות של החיים ונותנת להן משמעות רוחנית ערכית.

ומכאן לשאלה מעשית, האם מותר בשבת למזוג מים חמים מן הדוד לתוך כוס שיש על דפנותיה רסיסי מים?

יש אומרים שהואיל ואיסור בישול מן התורה חל גם על טיפות ספורות של מים, אסור לערות מים חמים מן הדוד לתוך כוס שיש על דפנותיה רסיסי טיפות של מים קרים, מפני שהמים החמים יבשלו את רסיסי המים הקרים. ולכן יש לנגב היטב את הכוס מכל רטיבות, ורק לאחר מכן מותר למזוג לתוכה מים חמים (אג"מ או"ח א, סו"ס צג; מנח"י ט, ל; שש"כ א, נב).

לעומת זאת, דעת הרבה פוסקים, שאין צורך לנגב את הכוס מכל רטיבות, משום שאין זה דרך בישול. וגם ספק אם בפועל יהיו טיפות שיתבשלו. וגם אם יתבשלו, יהיה זה שלא ברצונו ובדעתו של האדם, שכן אין כוונתו במזיגת המים לבשל את הרסיסים הללו. וכן הלכה (ציץ אליעזר יג, מ; שבה"ל ז, מב; יבי"א ח"ד לג).

י - האם גוש חם מבשל?

כפי שלמדנו (הלכה ז), כלי ראשון מבשל כל מאכל, וכלי שני מבשל רק את המאכלים שמתבשלים בקלות, אבל כלי שלישי אינו מבשל כלל. אלא שנחלקו הפוסקים בשאלה, מה דינו של גוש חם:

יש אומרים, שגם על גוש מאכל חלים כללים אלו, וכיוון שהוא מונח בכלי שלישי, אינו יכול לבשל שום מאכל. וכן דעת רוב הפוסקים (רמ"א, גר"א, פמ"ג, חת"ס ונשמ"א).

אולם יש פוסקים, שהחמירו והורו, שכל הכללים אודות כלי שני ושלישי נאמרו דווקא לגבי מאכלים נוזליים או רכים שבאים במגע שלם עם הדפנות הקרות של הכלים, ולכן אחר שהועברו מכלי ראשון לשני, ומשני לשלישי, כבר אין בכוחם לבשל. אבל כאשר מדובר בגוש מאכל, כמו למשל, חתיכת בשר, פשטידה, תפוח אדמה או אורז הצבור כגוש, מאחר שהם עשויים כגוש - חומם נאצר בתוכם, ואין הם מושפעים כל כך מהדפנות. ולכן כל עוד הם חמים בחום שהיד סולדת בהם, אפילו אם הם מונחים בכלי עשירי, יש בכוחם לבשל (מ"א, מ"ב שיח, מה).

למעשה, מאחר שהדבר נוגע לאיסור תורה, ראוי להחמיר, אולם בכל עת שיש ספק נוסף האם יש בדבר בישול, אפשר להקל לכתחילה. לפיכך, כל זמן שאפשר לנגוע במאכל הגושי, ספק אם היד סולדת בו, ואין לחשוש שמא הוא יכול לבשל (לעיל הלכה ד). וגם אם ברור שהיד סולדת בו, מותר לתת עליו רוטב קר שעבר בישול, הואיל ויש סוברים שאין בישול אחר בישול בנוזלים (לעיל הלכה ה). וכן מותר לתת עליו מלח, הואיל ואינו מתבשל בכלי ראשון שאינו על גבי האש (מ"ב שיח, עא). וכן מותר להניח מלפפון חמוץ וירקות חיים על קוגל או בשר לוחט, מפני שאין כוונה לבשל אותם.

אבל תבלינים חיים, כפפריקה ופלפל, אסור להניח על גוש לוחט, מפני שיש תועלת בבישולם, שאז טעמם יספג היטב במאכל. לפיכך, יש להמתין שהמאכל הגושי יצטנן קמעא עד שאפשר יהיה לנגוע בו, ואז מותר לתבלו בתבלינים.

יא - בישול אחר אפיה וכדומה

כפי שלמדנו (בהלכה ג) מותר לחמם בשבת מאכל שכבר התבשל כל צרכו, מפני שהאיסור הוא להעביר מאכל ממצב חי למצב מבושל, אבל לאחר שהמאכל התבשל אין איסור

לחממו. אלא שעדיין צריך לברר האם מותר בשבת להעביר מאכל ממצב מבושל לצלוי, או מאפוי למבושל וכיוצא בזה. למשל, האם מותר לקחת בשר שנצלה לפני השבת ולהכניסו בשבת לקדרה של חמין, מצד אחד הוא כבר אינו חי ונצלה כל צרכו, אולם מצד שני, הכנסתו לקדרה תשנה את מצבו, מצלוי למבושל.

לדעת ראבי"ה, מרדכי ורוב הראשונים, אין בזה איסור. שהואיל ועל ידי חום האש המאכל כבר עבר ממצב חי למצב מבושל או אפוי או צלוי, אין בו יותר איסור בישול. ושינוי מצבו מצלוי למבושל או להיפך, אינו נחשב בישול אלא הטעמה נוספת שאין בה איסור. וכן ההלכה לדעת חלק מהפוסקים הספרדים (יח"ד ב, מד; מנ"א ח"ב י, כו).

אולם לדעת רבי אליעזר ממין (יראים סי' רעד), אמנם מותר לחמם בשבת מאכל מבושל, אפוי או צלוי, אבל לשנות את מהותו מצלוי למבושל אסור, מפני שזה נחשב כבישול חדש. וכן אסור לקחת לחם אפוי ולהכניסו לתוך סיר של תבשיל, שעל ידי כך הופכים את הלחם מאפוי למבושל. ואפילו אם המרק החם בכלי שני, יש לחוש שהלחם מ'קלי הבישול', והרי הוא מתבשל בכלי שני. וכן מנהג אשכנז להחמיר (רמ"א שיח, ה). וכן דעת חלק מהפוסקים הספרדים, שלכתחילה נכון להחמיר בזה (בן איש חי ש"ב בא ו; אול"צ ח"ב ל, ו).

אמנם גם הנוהגים להחמיר מסכימים שבדיעבד אם בישלו דבר אפוי או אפו דבר מבושל, המאכל לא נאסר, שכן בדיעבד אפשר לסמוך על דעת המתירים (מ"ב שיח, מו).

לפי מנהג רוב ישראל שנוהגים להחמיר בדין זה, הרוצה לטבול ביסקוויט בתה או קפה, צריך להקפיד שהקפה והתה יהיו בכלי שלישי שאינו מבשל. והרוצה לטבול לחם במרק, אם יעביר את המרק מהסיר לצלחת על ידי מצקת, יוכל להקל ולהחשיב את המרק ככלי שלישי ולטבול בו לחם (מ"ב שיח, מה).

יב - מגיס - ערבוב

ערבוב המאכל שבקדרה משפר את איכות הבישול, ולכן המערבב בשבת תבשיל שלא נתבשל כל צרכו, עובר באיסור תורה. פעולת הערבוב נקראת בלשון חכמים 'מגיס'. וגם כאשר התבשיל אינו על האש, כל זמן שלא נסתיים בישולו והיד סולדת בו, אסור מהתורה להגיסו. וכן אסרו חכמים להוציא מאכלים מתוך סיר שהתבשיל שבתוכו עוד לא מוכן לאכילה (מבושל כל צרכו), משום שלקחת המאכל תגרום לתנועה בתוך הסיר, וזו היא פעולה של הגסה. וגם לאחר שהורידו את הסיר מהפלטה, אם בישול המאכל עוד לא נגמר, אסור להוציא מהסיר דבר. ורק כאשר התבשיל יתקרב עד שהיד לא תסלוד בו, מותר יהיה להוציא ממנו את המאכלים הרצויים.

אבל אחרי שנגמר הבישול, והמאכל ראוי לאכילה, אין בו יותר איסור בישול, ומותר לקחת מתוך הסיר את המאכל הרצוי (שו"ע שיח, יח). וכן מנהג רבים מיוצאי ספרד. ומכל

מקום אין לערבב את התבשיל בעודו על האש, משום שהמערבב נראה כמבשל (ילקוט יוסף שיח, מג).

ומנהג יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד להחמיר, שכל זמן שהתבשיל מונח על הפלטה, אפילו אם נגמר בישולו, לכתחילה אין מוציאים ממנו מאכלים. אלא קודם מורידים את הסיר מהפלטה ואחר כך מעלים בכף את המאכלים. ואם רוצים אחר כך להניח בחזרה את הסיר על הפלטה, יש להקפיד על הכללים שיבוארו בדיני החזרה (הלכה יט).

בשעת הצורך, גם המחמירים מקילים להוציא מאכלים מתבשיל שנגמר בישולו והוא עומד על האש. למשל, כאשר הסיר מונח על אש שאינה מכוסה, ואם יורידו אותו מן האש יהיה אסור להחזירו (כמבואר להלן יט), מותר להוציא את המאכלים מהסיר בעודו על האש. מפני שהעיקר להלכה, שמשעה שנגמר בישול המאכל, אין בו יותר איסור מגיס (חזו"א לו, טו; שש"כ א, לח). ומים, לכל הדעות מותר לקחת מתוך המיחם שעל הפלטה (שש"כ א, לט).

יג - הוספת מים לתבשיל שעל הפלטה כדי שלא ישרף

כאשר הנוזלים שבקדירת החמין שעל הפלטה התנדפו, ויש חשש שהתבשיל ישרף, אסור להוסיף לקדירה מים קרים, מפני שהם יתבשלו בה. אבל אם יש מיחם של מים חמים על הפלטה, מותר לערות ממנו מים חמים אל תוך הקדירה. ואם יש למיחם ברז, אפשר להוריד את קדירת החמין מהפלטה, וליצוק לתוכה מים חמים מן הברז. ואם הקדירה בשרית והמיחם פרווה, יש לפתוח את המכסה של הקדירה למשך כעשר שניות כדי שהאדים הרבים שבה יצאו ויתפזרו, ורק אח"כ יקרבו אותה מעט אל הברז, באופן שרק מעט אדים יעלו ממנה אל הדוד. וכאשר קשה לערות מן הדוד ישר לקדירה, אפשר לקבל את המים החמים בכוס ולערוותם מן הכוס לקדירה, שכל זמן שהיד סולדת מחום המים, לדעת רובם המכריע של הפוסקים, אין בהם איסור בישול. וכך נוהגים רוב ישראל ובכללם יוצאי אשכנז, תימן וצפון אפריקה (מ"ב רג, פד; ילקוט שמ"ש פח; שש"כ א, יז).

ויש אומרים, שאסור להוסיף מים חמים לתוך קדירה שעומדת על הפלטה, משום שלדעתם אין מתייחסים לחום המים אלא למעמד שלהם, שבעודם במיחם הם במעלת כלי ראשון, ובעת שייערו אותם ירדו ממעמד של כלי ראשון שבכוחו לבשל, למעמד של עירוי שאין בכוחו לבשל, וכאשר יכנסו לתוך הקדירה יתבשלו ויחזרו להיחשב ככלי ראשון. ויש מהספרדים שנוהגים כך (יחו"ד ד, כב). וספרדים שרוצים להקל כדעת רוב הפוסקים, יש להם על מי לסמוך (אול"צ ח"ב, יז, ח, ועיין במנח"א ח"א ג, טו).

יד - פתיחה לדין השהיית תבשיל בערב שבת

בהלכות הקודמות למדנו את גדרי מלאכת בישול האסורה מהתורה, ומכאן נמשיך לברר שתי גזירות חכמים: (א) שלא להשהות מאכלים שאינם מבושלים על האש בערב שבת. (ב) שלא לעשות בשבת פעולות הנראות כבישול. ונתחיל בראשונה:

ככלל, איסורי שבת חלים מרגע כניסת השבת, ולכן מן התורה היה מותר להניח לפני כניסת השבת תבשילים על גבי האש אף שימשיכו להתבשל בשבת. אלא שחששו חכמים שמא מתוך שאדם להוט שתבשילו יתבשל כראוי לסעודת ליל שבת, ייטיב את האש אחר כניסת השבת, ויעבור על איסורי הבערה ובישול. וחזקו חכמים את דבריהם וגזרו, שאם עבר והשהה על האש תבשיל שיש צורך שימשיך להתבשל - אסור ליהנות ממנו בשבת.

בעבר היו מבשלים בתוך כירה שבתחתיתה היו גחלים לוחשות, וחששו חכמים שמא יחתו בגחלים כדי לזרז את הבישול. וכן היום שמבשלים על אש הגז או על ידי גופי חימום חשמליים שבתנור או כיריים חשמליות, יש חשש שמא ירצו להגביר את האש ויעברו על איסורי תורה של מבעיר ומבשל.

ואף אם יפעילו את הגז או את גופי החימום החשמליים על החום הגבוה ביותר, כך שאין אפשרות להגביר את האש, אסור להשהות עליהם תבשילים, מפני שחכמים לא חילקו בגזירתם. ועוד, שיש חשש שמא יפחיתו את החום ואח"כ יבואו להגבירו. ועוד, שכל זמן שמששים מאכל שעוד לא התבשל על אש גלויה, יש לחשוש שיעברו על איסור בישול בדרכים שונות, כגון שיערבבו את תכולת הסיר, או יכסו אותו יותר כדי להיטיב את חומו.

בשני אופנים לא קיים חשש שמא יבואו להגביר את האש, וממילא מותר להשהות את התבשיל על האש או בתוך התנור:

(א) כשהתבשיל מוכן לאכילה, כך שאין מניע שיגרום לאדם לחלל שבת ולהיטיב את האש. (ב) כאשר התבשיל אינו מוכן לאכילה, ניתן להתיר את השהייתו על האש על ידי פעולה כנגד האש. בזמן חז"ל היו עושים זאת על ידי גריפת הגחלים אל מחוץ לכירה או על ידי קטימת הגחלים, היינו כיסויים באפר שימעט את חומם. וכיום עושים זאת על ידי כיסוי האש, ולשם כך משתמשים בפלטה. בהלכות הבאות נמשיך לבאר את שני ההיתרים הללו.

טו - ההיתר הראשון - כאשר התבשיל מבושל

כאשר אין מניע שיגרום לאדם להיטיב את האש שתחת התבשיל, מותר להשהותו בערב שבת על אש גלויה. ונחלקו הפוסקים בשאלה, מתי אין מניע להיטיב את האש. לדעת הרי"ף והרמב"ם, רק כאשר התבשיל נתבשל כל צרכו ומכאן ואילך כל תוספת

בישול תפגום בטעמו (בלשון חז"ל: 'מצטמק ורע לו'). אבל אם תוספת הבישול רצויה לבעל התבשיל, אסור להשהותו על האש, הואיל ויש לו עדיין מניע מסוים להיטיב את האש.

ולדעת הגאונים ובעלי התוספות, כל תבשיל שהגיע למצב שכבר ניתן לאוכלו בשעת הדחק (בלשון חז"ל 'כמאכל בן דרוסאי'), אין יותר חשש שמא יחללו שבת כדי להיטיב את האש שתחתיו. אבל אם אפילו בשעת הדחק לא ניתן לאוכלו, יש חשש שמא מתוך דאגה שלא יוכלו לאוכלו בסעודת ערב שבת, יבואו להטיב את האש שתחתיו.

למעשה, מותר להשהות בערב שבת תבשילים שראויים לאכילה בשעת הדחק על אש גלויה, שכך דעת רוב הראשונים וכך נהגו ברוב קהילות ישראל. אבל לכתחילה ראוי לחוש לדעת המחמירים, שלא להשהות על אש גלויה תבשיל שהמשך החימום שלו משביח את טעמו. והפתרון לכך, לכסות את האש כפי שיבואר בהלכה הבאה.

טז - ההיתר השני - לכסות את האש

כפי שלמדנו, אם המאכל עדיין לא התבשל כראוי (לכל שיטה כדרכה), אסור להשהות אותו על האש לפני כניסת השבת, שמא יבוא בשבת להיטיב את האש. אבל עדיין יש דרך להתיר זאת, על ידי כיסוי האש. שעל ידי שיכסו את האש ויחלישו בכך את חומה, יזכירו לעצמם שלא להגבירה אח"כ. ואם ישכחו ויבואו להיטיב את האש, כשיראו שהאש מכוסה, יזכרו שהיום שבת ויזהרו שלא להגביר את האש. ולכן מותר להשהות מאכלים שלא נתבשלו כראוי על פלטה חשמלית, הואיל וגופי החימום שבה מכוסים.

וכן מותר לכסות את האש שבכיריים בטס נחושת, ולהשהות עליו את התבשילים שלא נתבשלו כראוי, שעל ידי כיסוי האש עושים סימן ברור שמזכיר את השבת, ועל ידי כך יזהרו שלא להגבירה את האש. ולכתחילה טוב לכסות גם את כפתורי הגז.

אף שמותר להניח על טס הנחושת או על הפלטה תבשיל שעדיין לא נסתיים בישולו, מכל מקום לכתחילה מוטב שכל המאכלים יהיו מבושלים לגמרי לפני כניסת השבת. משום שכל זמן שהם אינם מבושלים כל צרכם, כל פעולה שתגביר את חומם אסורה מהתורה. למשל, אם פתחו סיר של תבשיל שעוד לא נגמר בישולו, אסור לסוגרו. וכן אסור להזיז את הסיר למקום יותר חם הפלטה (כמבואר בהלכה א). ולכן טוב להניח על הפלטה רק תבשילים שכבר נגמר בישולם (שש"כ א, עב).

יז - השהייה בתנור חשמלי ובישול בשעון שבת

הרוצה להשהות בערב שבת בתנור חשמלי תבשיל שלא נתבשל כראוי, צריך לעשות דבר שיזכיר לו את השבת, כדי שלא יבוא להגביר את האש. אפשרות אחת, שיניח טס מתכת או נייר כסף עבה כדי להוסיף חציצה בין גופי החימום לקדירה. שהואיל והוא עושה דבר

שמחליש את החום המגיע לתבשיל, יזכור את השבת ולא יגביר את חום התנור. אפשרות שנייה, לכסות את הכפתורים שעל ידם מגבירים את חום התנור.

אלא שיש בעיה נוספת בתנורים, שאם הם עובדים על תרמוסטט, יש אומרים שאסור לפתוח את דלת התנור מחשש שהפתיחה תפעיל את החימום (להלן יז, ח, 8). כדי שהשימוש בתנור יהיה מותר לדעת כולם, התקינו בתנורים רבים כפתור מיוחד למצב שבת, שמפעיל את התנור על חום נמוך וקבוע, באופן שפתיחת דלת התנור אינה משפיעה על פעולתו.

מותר להשתמש במיחם מים חשמלי, אלא שטוב להקפיד שהמים ירתחו לפני השבת, ונכון להשתמש במיחם שאינו עובד על תרמוסטט. כאשר המתקן עובד על תרמוסטט, נכון להוציא ממנו את המים בעת שגוף החימום עובד (עיין להלן יז, 8). אסור להשתמש במתקנים שבעת שמוציאים מהם מים חמים, נכנסים תחתיהם מים קרים ומתבשלים (להלן הלכה כד).

מעיקר הדין מותר להניח בתנור לפני כניסת השבת מאכל לא מבושל, ולכוון את שעון השבת שידליק את התנור שעה לפני הסעודה, כדי שלקראת הסעודה המאכל יתבשל, ובתנאי שיכסה את כפתורי ההפעלה. וכן מותר להניח בתוך מכונה לאפיית לחם קמח ומים ושאר חומרים, ולכוון את המכונה שתתחיל ללוש ולאפות בשבת בבוקר, כדי שתסיים את האפייה לקראת סעודת שחרית, ובתנאי שיכסה את כפתורי ההפעלה. ויש שפסקו כך למעשה. ולעומתם יש שאסרו זאת לחלוטין, משום גזירה שמא יבואו לידי ביטול גמור בשבת.

יח - הנחה בשבת - שלא יעשה פעולה שנראית כבישול

לאחר שלמדנו את דין השהיית תבשיל מערב שבת, נמשיך לדין הנחת תבשיל בשבת במקום שיתחמם. כפי שלמדנו (בהלכה ג), הכלל הוא, שבישול מאכלים אסור בשבת אבל חימום מאכלים מותר, שהואיל וכבר התבשלו בערב שבת אין בהם יותר איסור, שאין בישול אחר בישול. לפיכך, מותר להוציא בשבת מן המקרר מאכלים קרים שבישולם נסתיים, כדוגמת שניצל קר, קוגל ובורקס, ולחמם אותם. ולגבי תבשילים נוזליים נחלקו הפוסקים (כמבואר לעיל הלכות ה-ו). אולם גם כאשר מחממים מאכלים מבושלים, אסור חכמים לעשות זאת באופן הנראה כמו בישול, שמא מתוך שיעשו פעולות שנראות כבישול ישכחו את השבת ויבואו להיטיב את האש ויעברו על איסור תורה. לפיכך, אסור לחמם בשבת מאכל מבושל על אש גלויה, שכן היא דרך הבישול.

אבל כאשר ברור שאין זו דרך בישול - מותר לחמם. לפיכך, מותר להניח קדירה ובה מאכל מבושל על גבי קדירה או מיחם שעומדים על האש, שאין דרך לבשל כך.

אולם נחלקו הפוסקים לגבי פלטה חשמלית וטס נחושת שמניחים על גבי האש.

לדעת רבים, אסור להניח בשבת על פלטה חשמלית או טס נחושת תבשיל שנסתיים בישולו, מפני שהנחת מאכל על גבי מקור החום דומה לבישול. אבל אם יניחו על הפלטה או על טס הנחושת סיר או צלחת הפוכה, מותר להניח עליהם מאכל מבושל, שאין זו דרך בישול להניח חציצה בין מקור החום לתבשיל. ולמעשה אפשר להסתפק אפילו במכסה שיש בו חלל מועט (כמכסה של נס קפה), שימשמש חציצה בין הפלטה למאכל. אבל נייר כסף שאין בו חלל אינו חוצץ, ואסור לדעת המחמירים להניח עליו מאכל מבושל.

ויש מקילים, שהואיל ואין רגילים לבשל על גבי פלטה וטס נחושת, אלא רק על גבי אש גלויה, אין ההנחה על פלטה וטס נחושת נראית כבישול, ולכן מותר להניח עליהם מאכל מבושל בשבת. ויש שהקילו בפלטה חשמלית, שיעודה לחימום בלבד, אבל החמירו בטס נחושת שחוממו רב יותר ואפשר לבשל עליו.

למעשה, הואיל והרבה פוסקים מחמירים, טוב להחמיר שלא להניח סיר שיש בו מאכל מבושל ישירות על הפלטה או על טס הנחושת. והרוצים להקל רשאים, כיוון שהדין מדרבנן, וכמה פוסקים חשובים הקילו בזה וסברתם נראית. ומי שיש למשפחתו מנהג מובהק, נכון שימשיך במנהגו.

כאשר ברור שאין רגילים לבשל על מקור החום, כגון רדיאטור, למרות שהוא חם מאוד, מותר להניח עליו מאכל שנסתיים בישולו, משום שההנחה עליו אינה נראית כבישול (אג"מ או"ח ד, עד, בישול לד). וכן מותר להניח תבשיל שנסתיים בישולו על תנור נפט או גז שנועד לחימום הבית, ובתנאי שיש דבר שחוצץ בין האש למאכלים, ואין רגילים להעמיד עליו בימי החול מאכלים או קומקום לשתייה. אבל אם רגילים להעמיד עליו בימי החול קומקום או קדרה, הרי דינו כדין אש הגז, שלדעת רוב הפוסקים צריך להניח עליו תבנית הפוכה, ועליה מותר לחמם את התבשיל. ולדעת המקילים, מספיק להניח עליה טס של נחושת, ועליו את המאכל.

יט - החזרה בשבת

פעמים שמסירים בשבת קדירה מן הפלטה כדי להוציא ממנה מאכלים ואח"כ רוצים להחזיר אותה על הפלטה כדי שתמשיך להתחמם. ואף בדיון זה נחלקו הפוסקים:

לדעת המקילים וסוברים שהנחה על פלטה או טס נחושת אינה נראית כבישול (כמבואר בהלכה הקודמת), בוודאי מותר גם להחזיר תבשיל שכבר היה מונח עליהם, ובלבד שיתקיימו שני תנאים: האחד, שהתבשיל יהיה מבושל כל צרכו, שאם לא כן בהחזרתו יעברו על איסור תורה של בישול. השני, שהאש תהיה מכוסה, שאז אין חשש שיבוא להגביר את האש.

ולדעת האוסרים להניח מאכלים מבושלים על הפלטה, כי הנחה זו נראית כבישול, דין החזרה שונה. שהואיל והמאכל כבר היה מונח על הפלטה מערב שבת, אין החזרתו

אליה נראית כבישול, ולכן אם ברור שמדובר בפעולה של החזרה מותר להניח שוב את הקדירה על הפלטה עצמה. וכדי שיהיה ברור שזו החזרה ולא הנחה חדשה צריכים לקיים שלושה תנאים: **א)** שלא יניח את הסיר על גבי הרצפה. **ב)** שתהיה דעתו של לוקח הסיר להחזירו על הפלטה. **ג)** שידו תמשיך לאחוז בסיר עד שיניח אותו בחזרה על הפלטה. וכל זה לכתחילה, אבל בדיעבד כשיש צורך גדול להחזיר את התבשיל ולהניחו דווקא על הפלטה, כי רק כך התבשיל יהיה חם לסעודה, אזי גם אם לא התקיימו שלושת התנאים הללו, הואיל ובפעול זו החזרה ולא הנחה חדשה, מותר להחזיר את התבשיל על הפלטה.

כ - דינים בהנחה והחזרה על פלטה

כפי שלמדנו בהלכה הקודמת, אם המאכל הונח לפני כניסת שבת על הפלטה, גם לדעת המחמירים, מותר להסירו ממנה ולחזור ולהניחו על גבה. לפיכך, אם המאכל היה מונח על צידי הפלטה, מותר להעבירו אל מרכז הפלטה כדי שיתחמם יותר, שהואיל וכבר היה מונח על הפלטה, אין זו הנחה חדשה. וכל זה כמובן בתנאי שהמאכל מבושל כל צרכו, שללא כן, כל פעולה שתגביר את חומו של התבשיל תגרום לבישולו ואיסורה מהתורה.

וכן מי שהיו לו שתי פלטות של שבת, יכול להעביר סיר חם מזו לזו, ובתנאי שהתבשיל מבושל כל צרכו. וגם אם הניח תבשיל על טס נחושת, וכבתה האש שתחתיו, אם התבשיל מבושל כל צרכו, מותר להניח אותו על הפלטה השנייה. שכל זמן שהתבשיל עוד נותר חם, ניכר עליו שהונח על הפלטה מערב שבת, והעברתו לפלטה אחרת נחשבת כהחזרה.

כשרוצים לחמם בערב שבת תבשילים רבים, אפשר להניח על הפלטה שתי קומות של סירים, ובלייל שבת יקחו לצורך הסעודה את הסירים התחתונים, ויניחו את אלה שהיו בתחילה בקומה העליונה על הפלטה, ובתנאי שהם מבושלים כל צרכם. ואין זו הנחה חדשה, הואיל והיד סולדת מפני חומם, ומתחילה התכוונו להניחם אח"כ על הפלטה.

כאשר רוצים לחמם מאכל שנתבשל כל צרכו, ויש שם אש גלויה, מותר לכסות אותה בטס מתכת, ולהניח עליה צלחת (כדעת ר"ה"פ לעיל יח), ולהניח עליה את המאכל. ואף שצורת הלהבה תשתנה בעקבות הנחת טס המתכת עליה, אין בזה איסור, כי עצמת הבערה לא משתנה מזה (שש"כ פ"א הערה סו).

כא - האם מותר להחזיר תבשילים לתוך תנור אפיה

תבשיל שהיה בתוך תנור אפיה חם, והוציאו אותו כדי ליקח ממנו מאכלים, אסור להחזירו לתוכו מפני שני טעמים: הראשון, שהואיל ואין דבר שימעט את חומו של התנור, יש חשש שהמחזיר את התבשיל לתוכו ישכח את השבת ויבוא להגביר את החום. השני, שפעולה זו נראית כבישול. אבל אם יניחו בתוך התנור קופסא בעלת ארבע דפנות, יהיה מותר להחזיר את התבשיל, משום שבאופן זה אין לחשוש שיגבירו את החום, וגם החזרת

התבשיל אינה נראית כבישול, שאין דרך לבשל בקופסא שכזו. ונראה שאפשר להקל גם אם יניחו על קרקעית התנור תבנית או צלחת הפוכה ועליה יחזירו את התבשיל, ובנוסף לכך יכסו את הכפתורים של התנור.

וכל זה על פי כללי ההחזרה שלמדנו לעיל (הלכה יט), שהואיל והתבשיל היה בתנור והוציאו אותו כדי להחזירו, אין הדבר נראה כבישול. אבל אסור לקחת תבשיל קר ולהניחו בתוך התנור החם, משום שזה נראה כפעולת בישול.

ואם התנור מופעל על ידי שעון שבת, מותר בשעה שהתנור קר להניח בו תבשילים שנתבשלו כל צרכם, כדי שיתחממו כאשר התנור יתחיל לפעול. והכנסה זו אינה נראית כבישול, משום שהיא נעשית בשעה שהתנור קר. וכדי להימנע מהחשש שמא יגביר את החום, צריך להסתיר את הכפתורים או להניח את התבשיל על תבנית הפוכה. ואמנם יש פוסקים שאוסרים זאת, מפני שלדעתם גם כשהתנור קר, הכנסת התבשיל לתוכו כדי שיתחמם נראית כפעולת בישול. אולם למעשה, כיוון שהדין דרבנן, אפשר לסמוך על דעת המקילים.

יש שמניחים סביבות לפלטה תא של מתכת, כדי לשמור על חומה. ולתוך התא הזה מותר להחזיר תבשילים שהורדו מהפלטה, ואין זה נראה כמבשל, משום שאין רגילים לבשל בתא שכזה, וכל ייעודו לסייע לשמירת החום של המאכלים המבושלים שמונחים על הפלטה (שש"כ א, עט). ולנוהגים להניח על הפלטה תבשיל קר שנגמר בישולו (כמבואר בהלכה יח), מותר להניח אותו גם על פלטה זו, ולמחמירים, מותר להניח אותו על גבי צלחת הפוכה. ואין בהנחה בתוך תא זה איסור הטמנה, משום שאיסור ההטמנה קיים רק כאשר יש מגע שלם בין הסיר ובין הדבר שעוטפו, וכאן הסיר אינו נוגע מכל צדדיו בדפנות התא.

כב - כללי הטמנה

מאחר שאסור להדליק אש בשבת, ישנה בעיה לשמור על חום התבשילים. כיום יש לנו פלטה חשמלית שפותרת את הבעיה, אולם בזמן חז"ל היה קשה יותר לשמור על חום התבשילים. דרך אחת היתה, להניח את הקדרה עם המאכלים המבושלים בכירה או בתנור (כמבואר בהלכות יד - טז). והדרך השנייה, לטמון את הקדרה בתוך צמר או דבר אחר שישמור על חום הקדרה.

אלא ששני איסורים אסרו חכמים בדין ההטמנה, האחד בערב שבת והשני בשבת. האחד, שלא להטמין בדבר שמוסיף הבל (מוסיף חום). ואיסור זה חל אפילו לפני כניסת השבת. והשני, שלא לטמון בשבת מאכלים חמים אפילו בדבר שאינו מוסיף חום.

ונבאר יותר: ישנם חומרים תוססים שיוצרים חום, כמו למשל פסולת של זיתים או תבן, וחששו חכמים שאם יטמינו בערב שבת באותם החומרים שמוסיפים חום, מתוך כך יהיו אנשים שיטעו ויטמינו בערב שבת גם בתוך גחלים, ויבואו אח"כ בשבת לידי הבערה.

ולכן אסרו לטמון את התבשילים לפני כניסת השבת בתוך חומרים שמוסיפים חום.

ובחומרים שאינם מוסיפים חום אלא רק שומרים על החום, כדוגמת בגדים, מגבות ושמיות, מותר לטמון, ובתנאי שהטמנה תיעשה לפני כניסת השבת. אבל בשבת אסרו חכמים לטמון תבשיל חם אפילו בחומרים שאינם מוסיפים חום, משום שחששו שאם יהיה מותר לטמון בשבת, יהיו אנשים שיחממו תחילה את התבשיל על האש ויעברו על איסור הבערה ובישול (שו"ע רנז, א-ג).

סיר שהוטמן בערב שבת בדבר שאינו מוסיף הבל, מותר להוסיף ולהיטיב את הטמנתו בעוד שמיות. וכן מותר להחליף את השמיות שעוטפות אותו. ואם השמיות שכיסתה את הסיר נפלה מעליו, מותר להחזירה, שהואיל והסיר כבר היה טמון בכניסת השבת, אין איסור להיטיב את הטמנתו (שו"ע רנז, ד).

מותר למלא בשבת תרמוס במים חמים, ואין זה נחשב כהטמנה בשבת, משום שאין הכנסת דבר חם לתוך כלי נחשבת הטמנה. וכן מותר להניח בתוך סיר החמין שקית ובה אורז או מאכל אחר שאין רוצים שיתערבב בתוך שאר החמין, שאין הטמנת אוכל בתוך אוכל.

כג - הטמנה על פלטה וסיר לבישול איטי (קראק-פאט)

אסור לעטוף את הסירים שעל הפלטה במגבת או שמירה, ואפילו אם יעשו זאת בערב שבת. ואף שהמגבת והשמירה אינן מוסיפות חום מצד עצמן, הואיל והקדירה מונחת על הפלטה, מתווסף בה חום על ידי הפלטה, ולכן דינן כדין הטמנה בדבר שמוסיף חום שאיסורו גם מערב שבת.

ואיסור הטמנה הוא רק כאשר טומנים את הקדירה מכל צדדיה, אבל כשאין עוטפים את הקדירה מכל צדדיה אין בזה איסור. לפיכך, מותר לעטוף את רוב הסיר שעל הפלטה במגבת או שמירה, שכל זמן שאין הסיר עטוף כולו, אין בזה איסור הטמנה ומותר לעשות זאת אפילו בשבת (רמ"א). וכן מותר להניח על גבי הסיר מגש רחב, ועליו יניחו את המגבת, שכל זמן שהכיסוי אינו נוגע בדפנות אין זו הטמנה (שו"ע רנז, ח). צריך להיזהר שלא להניח על הסיר מגבת לחה, מפני שהמייבש אותה בחום עובר באיסור ליבון (להלן יג, ג).

יש אוסרים להשתמש בסיר לבישול איטי (קראק-פאט), משום איסור הטמנה, שהסיר טמון בתוך גופי החימום. ואם התבשיל שבו אינו מבושל, האיסור לדעתם הוא גם מצד איסור שהיה על אש שאינה מכוסה. לעומתם, יש סוברים שאין בזה איסור הטמנה, הואיל וחלקו העליון של הסיר גלוי, וכדי שלא יהיה בזה איסור שהיה כאשר התבשיל עוד לא התבשל כל צרכו, צריכים לכסות את הכפתורים שבהם קובעים את רמת החום. וכן הלכה.

כד - מים מדוד חשמל

אסור ליהנות בשבת ממים שהתחממו באיסור. אבל אם המים התחממו ללא כל פעולה אסורה מציננו, מותר ליהנות מהם בשבת. לכאורה לפי זה, אם דוד החשמל (הבבילר) הופעל לפני כניסת השבת, מותר להשתמש במים החמים שזורמים ממנו. אלא שישנה בעיה: דודי החשמל שלנו בנויים בצורה כזו, שבכל עת שפותחים את זרם המים החמים, נכנסים תחתיהם מים קרים, ואם גופי החימום שבדוד פועלים ומחממים, נמצא שהפותח את ברז המים החמים בשבת, גורם לבישולם של המים הקרים שנכנסים תחתיהם לדוד. ולכן אסור לפתוח בשבת את זרם המים החמים בשעה שהדוד פועל.

אבל אם כיבו את דוד החשמל לפני השבת, הדין תלוי בשאלה, האם המים הקרים שיכנסו לתוך הדוד יתבשלו. שאם המים החמים שיוצאים מן הדוד לוחטים, עד שלא ניתן לנגוע בהם, אסור לפתוח את ברז המים החמים, מפני שפתיחת ברז החמים תגרום לבישולם של המים הקרים שיכנסו תחתיהם לדוד. אבל אם אפשר בדוחק לנגוע במים החמים היוצאים מן הדוד, אף שחומם כחום שהיד סולדת בו, מותר להשתמש בהם בשבת, מפני שאין בכוחם של המים שנותרו בדוד לבשל את המים הקרים שיכנסו תחתיהם. וגם כאשר יש ספק אם המים החמים שבדוד לוחטים כל כך, מותר לפתוח את ברז החמים, מפני שרק כאשר ברור שהמים הקרים שיכנסו לדוד יתבשלו, אסור לפתוח את ברז החמים. ואם היה ספק אם המים לוחטים ופתחו את הברז והתברר שהם לוחטים, יוסיפו עמהם הרבה קרים, כדי שלא תהיה היד סולדת בהם.

וכן אפשר להפעיל את דוד המים החמים על שעון שבת, באופן שכל כמה שעות החימום שבדוד יפעל למשך כרבע שעה, כדי שהמים יתחממו מעט אבל לא יגיעו לחום שהיד סולדת בהם, ואז אפשר יהיה להשתמש במשך השבת במים הפושרים שבדוד בלא חשש.

כה - דוד שמש

האיסור לבשל מהתורה הוא בחום האש או ב'תולדות האש', היינו בדברים שהתחממו על ידי האש. אבל בחום השמש מותר לבשל, לפיכך, מותר להעמיד ביצה במקום שהשמש לוחטת בו, עד שתתבשל. ועל דברים שהתחממו מהשמש, שנקראים 'תולדות חמה', גזרו חכמים שלא לבשל, משום שחששו שאם יבשלו על מחבת שהתחממה בחום השמש, יטעו לבשל גם על מחבת שהתחממה על האש לאחר שהורידה מהאש, ויעברו באיסור תורה (שו"ע שיח, ג, מ"ב יז).

נמצא אם כן שרק בחום השמש עצמה מותר לבשל, אבל בחום של 'תולדות חמה' אסור לבשל מדברי חכמים. ואם כן שאלת 'דוד השמש' תלויה בהגדרה, האם המים מתחממים שם מהשמש או מתולדות השמש.

לדעת כמה פוסקים, אסור להשתמש במים שבאים מ'דוד שמש', משום שהמים

מתחממים שם בעזרת הקולטים והצינורות השחורים, שהם 'תולדות חמה', ואם כן כל פעולה של הוצאת מים חמים מ'דוד שמש' גורמת לבישול המים הקרים שנכנסים תחתיהם לדוד (מנחת יצחק ד, מד; אז נדברו א, לד). ועוד נימוק לאיסור, כיוון שבכל 'דוד שמש' יש גם אפשרות חימום בחשמל, יש חשש שאם יקלו להשתמש במים שהתחממו בשמש, יבואו להקל במים שהתחממו בחשמל, ולכן טוב להימנע מלהשתמש במים חמים מ'דוד שמש' (שש"כ א, נא, בשם רשז"א).

ויש אומרים שמותר להשתמש במים חמים מ'דוד שמש', משום שזה נחשב חימום בשמש עצמה, והקולטים רק מסייעים לריכוז קרני השמש וקליטתם. ואם כן אין בעיה שבעת שיפתחו את ברז המים החמים יכנסו תחתיהם מים קרים לדוד, שהרי מותר לבשל אותם בשבת בקרני החמה (הרב פרנק בהר צבי או"ח קפח; ציץ אליעזר ז, יט; הרב קאפח; יבי"א ד, לד; אול"צ ח"ב ל, ב).

למעשה, מאחר שמדובר במחלוקת בדברי חכמים, וכידוע ספיקא דרבנן לקולא, יכול אדם להקל ולהשתמש בשבת במים חמים מ'דוד שמש'. והמחמיר על עצמו, תבא עליו ברכה, אבל לא יחמיר ברחיצת תינוקות.

ישנה כיום מערכת נוספת של דודי שמש, שנועדה בעיקר לבניינים גבוהים, שבה המים החמים שבקולטים נותרים במערכת סגורה של צינורות, ומערכת זו יורדת אל הדוד, והמים הקרים שבדוד מתחממים מהמגע עם הצינורות החמים שבדוד. נמצא שהמים הקרים מתחממים ב'תולדות חמה', ולכן אסור לפתוח ביום שבת את ברז החמים, מפני שגורמים בזה לבישול המים הקרים שנכנסים לדוד. אבל בליל שבת, מותר להשתמש במים החמים שהתחממו בערב שבת.

בורר

א - ארבע המלאכות הקשורות למלאכת 'בורר'

ארבע מלאכות עוסקות בהפרדת האוכל מהפסולת: דש, זורה, בורר ומרקד.

מלאכת **'דש'** היא המלאכה שמפרקת את האוכל מתוך בית גידולו. ונקראה המלאכה על שם פירוק גרגירי התבואה מתוך השיבולים והמוץ. לאחר קצירת התבואה ואיסופה, היו חובטים במקלות על השיבולים, כדי להפריד את גרגירי התבואה מהשיבולים. וכשהיתה התבואה רבה, היו מוליכים על השיבולים בהמה, וכדי לייעל את הדישה היו מחברים לה 'מורג', שהוא קרש רחב שחיברו לו סכינים או אבנים, והבהמה היתה גוררת אותו על השיבולים, וכך היו הגרגירים נפרדים מהשיבולים (פרטי המלאכה יבוארו להלן יז-יח).

לאחר הדישה, נותרו עם גרעיני התבואה שאריות של קש ומוץ. כדי להוציאם, היו זורים את התבואה ברוח. כלומר, מעיפים בעזרת רחת את גרעיני התבואה כלפי מעלה, והרוח היתה מעיפה הלאה את המוץ והקש, שהם קלים, והגרעינים היו נופלים בחזרה לערימה, וזוהי מלאכת **'זורה'**.

בתוך הערימה עדיין נותרו גושי עפר ואבנים, שאותם היו מוציאים בידיים, וזוהי מלאכת **'בורר'**.

לאחר מכן היו טוחנים את גרעיני החיטה לקמח. אולם כיוון שקליפת גרעיני החיטה גסה יותר, נוצרים ממנה חלקיקים גסים הנקראים סובין. כדי להפריד את הקמח מהסובין, מרקדים את הקמח בנפה, הקמח יורד דרך המסננת שבנפה ואילו הסובין נותרים למעלה. וזוהי מלאכת **'מרקד'**.

מלאכת **'בורר'** נעשית ביד, ומלאכת **'מרקד'** בכלי. במלאכת **'בורר'** מוציאים את הפסולת ובמלאכת **'מרקד'** הפסולת נשארת בנפה והקמח יורד למטה. מכאן שיש סוגים שונים של הפרדת אוכל מפסולת, וכולם שנעשו כדרך מלאכתם - אסורים מהתורה, ואם נעשו בשינוי - אסורים מדברי חכמים, ואם נעשו כדרך אכילה - מותרים, כפי שיבואר בהמשך.

אפשר ללמוד מריבוי המלאכות העוסקות בהפרדת הפסולת מהאוכל, עד כמה פעולת הברור מרכזית בחיינו. העולם כולו מבולבל ומעורבב, והיכולת להפריד את החלקים הטובים מהרעים, מאפשרת לאדם לפתח את העולם ולשכללו. מלאכות אלו רומזות גם לעבודת הנפש של האדם, כי גם מבחינה ערכית העולם מבולבל ומעורבב, ותפקידנו להבדיל בין הטוב לרע. אילו היה ברור לגמרי שהטוב נמצא בצד אחד והרע בצד האחר, היה קל לבחור בטוב. הבעיה היא שגם בתוך הטוב יש רע, וגם בתוך הרע יש טוב. דבר שהוא רע במקום אחד, נחשב לטוב במקום אחר. והאתגר הגדול שהציב הקב"ה בפני האדם הוא, שיברר את הטוב מהרע ויעמיד כל דבר במקומו, ויתקן בכך את העולם.

בימות החול אנו צריכים לעסוק במלאכה המורכבת של ברירת הרע מהטוב, הדורשת התעסקות בפסולת וברע שבעולם. אולם בשבת עלינו להתמקד בצד הפנימי הטוב של המציאות, להתענג בו, ולהתקשר אל יסודות האמונה. ומכוח הקדושה והאמונה שאנו קולטים בשבת, יש לנו יכולת להבחין בימות החול בין הטוב והרע, ולעסוק במלאכת הבירור הנדרשת לתיקון העולם.

ב - דרך אכילה מותר ודרך מלאכה אסור

הכלל החשוב ביותר בהלכות בורר הוא החילוק שבין הבורר כדרך מלאכתו, לבין מי שעוסק בהכנת המאכלים כדי לאוכלם לאלתר. לבורר אוכל מפסולת כדרך מלאכה - אסור מהתורה. ליטול אוכל מתוך פסולת כדרך אכילה - מותר לכתחילה.

למשל, מי שיש לו בוטנים מעורבים בשברי קליפות, אינו חייב לאכול את כל הבוטנים עם הקליפות, אלא מותר לו ליטול את האוכל מתוך הקליפות ולאכול, ואין זו מלאכת בורר אלא כך היא דרך אכילה. וההיתר אינו רק ליטול בוטן אחד ולאכול, אלא מותר ליטול הרבה בוטנים מתוך הקליפות, להניחם בקערה, ואח"כ ללכת לשולחן ולאכול, שכך היא דרך אכילה. ואף לבורר אוכל לצורך אחרים מותר, לפיכך, יכול אדם ליטול הרבה מאוד בוטנים מתוך קליפותיהם, ואף לפצח לשם כך עוד בוטנים, כדי להגישם לחבריו.

שלושה תנאים צריכים להתקיים כדי שהברירה תיחשב כדרך אכילה המותרת ולא כדרך מלאכה האסורה: **(א)** שיקח את האוכל ולא את הפסולת, שכך היא דרך אכילה, אבל אם יקח את הפסולת מתוך האוכל, הרי הוא בורר כדרך מלאכה (עיין בהלכה ו). **(ב)** שיקח את האוכל ביד כדרך האוכלים, ולא בכלי המיועד למלאכת סינון או ברירה (להלן ז). **(ג)** שההכנה תיעשה סמוך לאכילה, אבל אם יברור זמן רב לפני אכילתו, הרי הוא בורר כדרך מלאכתו (להלן ו).

כאשר כל שלושת התנאים מתקיימים, מובן שהאדם עוסק בהכנת אכילתו, אולם כשחסר תנאי אחד, הרי זה כמי שעוסק במלאכת בורר האסורה מהתורה.

נחזור לדוגמא שפתחנו בה: מי שיש לו בוטנים שמעורבים בקליפותיהם, מותר לו ליטול את הבוטנים ולאכול, שכל שלושת התנאים מתקיימים: **(א)** הוא מוציא את האוכל מתוך הפסולת, **(ב)** הוא עושה זאת ביד, **(ג)** והוא עושה זאת לצורך אכילה סמוכה.

אבל אם ייטול את הקליפות כדי להכין את הבוטנים לאכילה, כיוון שהוציא את הפסולת מתוך האוכל כדרך מלאכת בורר, הרי הוא עובר באיסור תורה. וכן אם יוציא את הבוטנים כדי לאכול לאחר זמן רב, כיוון שהוא אינו עושה זאת לצורך אכילה סמוכה, הרי הוא בורר כדרך מלאכתו ועובר באיסור תורה. וכן אם ימציאו כלי שיסייע

בברירת הבוטנים מקליפותיהם, אסור יהיה להשתמש בו בשבת, אפילו אם ירצה לאכול את הבוטנים מיד.

ג - שני מיני מאכלים מעורבים

גם הפרדה בין שני מיני מאכלים מעורבים אסורה משום בורר. ואף ששני המינים ראויים לאכילה, כיוון שהם מינים שונים, והוא מעוניין שכל מין יעמוד בנפרד, הרי שכל מין נחשב אצלו כפסולת לגבי חברו, וממילא בהפרדתם הוא מתקנס, והרי הוא עובר באיסור בורר (שו"ע שיט, ג, באו"ה 'לאכול').

לפיכך, מי שיש לו תערובת של אגוזים ושקדים, והוא רוצה לאכול את האגוזים בלבד. האגוזים נחשבים אצלו כאוכל והשקדים כפסולת. ואם כן מותר לו ליטול את האגוזים מתוך השקדים כדי לאוכלם לאלתר, שכן היא דרך אכילה. אבל אם יוציא את השקדים, הרי הוא מפרידם כדרך בורר, ועובר באיסור תורה. ואם הוא רוצה להגיש לפני המסובים את האגוזים בנפרד ואת השקדים בנפרד, שניהם נחשבים לגביו כאוכל, ומותר לו להפרידם זה מזה כדי להגישם לאלתר לפני המסובים. אבל אסור להפרידם כדי להגישם לאחר זמן (באו"ה שיט, ג, 'היו לפניו').

כל שיש הבדל בטעם - נחשב כמין נפרד. לפיכך, חתיכות של בשר צלי שמעורבות עם חתיכות של בשר מבושל, וכן חתיכות של בשר עוף שמעורבות עם חתיכות של בשר הודו, הרי הם כשני מינים שאסור להפריד ביניהם. אבל כאשר כל מיני הבשר הם מאותו הסוג, אלא שיש שם חתיכות גדולות וקטנות, אין איסור להבדיל בין הגדולות לקטנות (רמ"א שיט, ג, עפ"י תה"ד).

ד - האיסור רק בתערובת

איסור בורר קיים רק כאשר שני המינים מעורבים ביניהם, אבל אם הם מונחים זה בצד זה, אין איסור להפרידם. למשל, כאשר ישנם לפניו אגוזים ובוטנים מעורבים, והוא רוצה לאכול לאלתר את האגוזים, מותר לו לקחת את האגוזים מתוך התערובת, ואסור לו להוציא את הבוטנים. אבל אם הם מונחים זה לצד זה, מותר להוציא את כל הבוטנים כדי להגיש את האגוזים, שהואיל ואינם מעורבים - אין בהם איסור בורר.

חתיכות של דג ממינים שונים שמעורבות אלה באלה, חלים עליהן דיני בורר, ומותר ליטול את החתיכות שהוא רוצה לאכול לאלתר, ואסור להוציא את החתיכות שאינו רוצה לאכול. ואף שהן גדולות, אם הן מעורבות אלה באלה, וצריך לטרוח ולחפש אחר החתיכות שהוא רוצה, יש בהן דין בורר. אבל אם כל החתיכות שהוא רוצה לאכול נמצאות למטה, מותר להסיר את העליונות כדי ליטול את התחתונות, שהואיל והן מסודרות, מין

אחד למעלה ומין אחד למטה, אין בהפרדתם איסור בורר (רמ"א שיט, ג, באו"ה 'לאכול מיד'. ועיי' שש"כ ג, הערה ז).

מי שהיו לו שזיפים ואפרסקים מעורבים, אם הם פירות מועטים, כיוון שהם גדולים, אין הם נחשבים מעורבים, ובכל אופן מותר להפרידם זה מזה. אבל אם הם מרובים, הם נחשבים מעורבים, וחלים עליהם דיני בורר, שאסור להפרידם זה מזה כדרך מלאכה, ומותר ליטול את הפירות שהוא מעוניין לאכול לאלתר, שכך היא דרך אכילה.

מי שיש לו מרק ובתוכו חתיכות קטנות של עוף או ירקות, כיוון שהן קטנות והרוצה להוציאן צריך לחפש ולטרוח אחריהן, חלים עליהן איסורי בורר. כלומר, כדי לאוכלן לאלתר מותר להוציאן מהמרק, אבל אסור להוציאן מהמרק כדי לאכול את המרק, וכן אסור להוציאן כדי לאוכלן לאחר זמן. אבל אם חתיכות הבשר שבתוך המרק גדולות, כיוון שאין צורך לחפש אחריהן, אין הן נחשבות כמעורבות במרק, ואין עליהן איסורי בורר. לפיכך מותר להוציאן מהמרק כדי לאכול את המרק לבדו. וכן מותר להוציאן כדי לאוכלן לאחר זמן. וכן הדין לגבי כופתאות שבתוך מרק צלול, שאינן נחשבות מעורבות במרק.

ה - איסור הוצאת פסולת מתוך אוכל

כפי שלמדנו, דרך אכילה היא ליטול את האוכל כדי לאוכלו מיד, אבל המוציא את הפסולת מתוך האוכל, עובר באיסור בורר.

גם כשהפסולת מועטה, וקל יותר להוציאה מתוך התערובת, המוציא אותה עובר באיסור בורר. למשל, אם נפלה קליפת ביצה לתוך סלט ביצים, אסור להוציאה לבדה, מפני שאסור להוציא פסולת מתוך אוכל, אלא יוציא אותה יחד עם מעט מהביצים, וכיוון שאפשר לאכול את חתיכת הביצה הדבוקה לקליפה, יש לה חשיבות, וממילא הוא נחשב כמפריד אוכל מאוכל, ואין בכך איסור. וכן אם נפל גרעין לימון לתוך סלט, לא יוציא אותו לבדו, אבל יכול להוציאו עם מעט סלט (עיי' בהמשך בהלכה טו בדין הוצאת חרק מתוך תבשיל).

וכן מי שיש לו אשכול ענבים שיש בו ענבים טובים ופגומים, אסור להוציא מהאשכול את הפגומים, אלא בשעה שירצה לאכול, ייטול את הענבים הטובים ויאכלם.

וכן מי שאינו אוהב לאכול בצל והגישו לפניו סלט עם חתיכות בצל, אסור לו להוציאן מהסלט, מפני שהן נחשבות אצלו כפסולת. ואם ירצה לאכול מהסלט, יאכל את מה שהוא אוהב וישאיר את חתיכות הבצל בצלחת. ואם יש שם חבר שמוכן לאכול את חתיכות הבצל שבסלט שלו, מותר לו להוציאן כדי שחבירו יאכל אותן לאלתר, שבאופן זה גם חתיכות הבצל נחשבות כאוכל (שש"כ ג, כג-כד).

וכן מי שאינו אוהב פטריות, והגישו לו מרק ובתוכו פטריות, אסור לו להוציאן. ואפילו אם יוציא בכל פעם בכף פטריות עם מעט מרק, כיוון שהוא צריך להוציא הרבה פטריות, ברור שדעתו רק על הפטריות והרי הוא נחשב כבורר פסולת מתוך אוכל ועובר באיסור. אבל אם חבירו אוהב פטריות ומוכן לאכול אותן מיד, מותר לו להוציאן מתוך הקערה שלו ולהעבירן לקערתו של חבירו.

ו - לאלתר

כפי שלמדנו (בהלכה ב), איסור מלאכת בורר הוא כדרך מלאכה, אבל מי שמפריד את האוכל מהפסולת כדי לאוכלו לאלתר, אין זה בכלל מלאכת בורר, שכך היא דרך אכילה. לפיכך, אדם שרוצה לפצח אגוזים עבור בני ביתו, אם כדי להגישם לאלתר - מותר. ואם כדי להגישם לאחר זמן - אסור מהתורה, כי כך היא דרך מלאכה. וכן מי שיש לפניו תערובת של גרעינים שחורים ולבנים, והוא רוצה לאכול את השחורים. אם יברור את הגרעינים השחורים כדי לאוכלם לאחר זמן, יעבור על איסור בורר מהתורה. אבל אם הוא רוצה לאוכלם לאלתר, מותר לו להוציא את כל הגרעינים השחורים שהוא רוצה לאכול.

מותר לאשה שעוסקת בהכנת הסעודה, לברור אוכל לצורך כל בני ביתה ואורחיה. למשל, מי שיש לה תערובת של בוטנים ושקדים, והיא רוצה להגיש שקדים בלבד, מותר לה להוציא לפני הסעודה את השקדים ולהכניס בקערה, כדי להגישם בסוף הסעודה. ואפילו אם הסעודה תארך שלוש שעות, כיוון שהיא מכינה אותם סמוך לתחילת הסעודה, וכך מקובל, להכין את כל המאכלים לפני הסעודה כדי להגישם במשך הסעודה, הרי שהוצאת השקדים היתה כדרך אכילה ולא כדרך מלאכת בורר.

העיקר שהוצאת האוכל תהיה סמוכה לסעודה, היינו בזמן שרגילים להכין את הסעודה. אבל אם תעשה זאת לפני כן, הרי היא עוברת באיסור בורר. והכל תלוי במספר האנשים וגודל הסעודה. שלא הרי סעודה שיש בה חמישה אנשים כסעודה שיש בה שלושים איש, ולא סעודה שיש בה מנה אחת כסעודה שיש בה שלוש מנות.

מי שאינה יודעת מתי בדיוק יחזרו בני ביתה מבית הכנסת, מותר לה להקדים מעט בברירת האוכל מתוך הפסולת לצורך הסעודה, כדי שלא יצטרכו להמתין לה. אבל תיזהר שלא תקדים יותר ממה שנצרך כדי להכין את הסעודה לקראת בואם.

מי שהתכוון לברור אוכל מתוך פסולת לצורך הסעודה הקרובה, ולבסוף נשתייר ממה שהכין גם לסעודה אחרת, אין בידו איסור, ובלבד שלא יערים לעשות כך בכוונה (שועה"ר

שיט, ג, מ"ב ה).

ז - ביד ולא בכלי

כפי שלמדנו (בהלכה ב), מותר ליטול אוכל מתוך פסולת כדרך אכילה, ואחד משלושת התנאים לכך, שהדבר יעשה ביד ולא בכלי שנועד לברירה. למשל, מי שיש לו גרעינים קלופים מעורבים בקליפותיהם, אפילו אם הוא רוצה לאוכלם מיד, אסור לו לסנן אותם דרך רשת שהגרעינים עוברים דרכה והקליפות נשארות למעלה, מפני שהוא משתמש בכלי.

כך ומזלג אינם כלים שנועדו לברירה אלא לסייע ליד לאחוז במאכל, לפיכך, מותר להוציא בהם את האוכל מתוך הפסולת. למשל, מי שיש לו תבשיל שמעורבים בו מינים שונים, מותר לו ללקט במזלג את כל המין שהוא רוצה לאכול, להניחו בצלחתו ולאוכלו לאלתר.

אסור להוציא את גלעיני הזיתים בעזרת מכשיר מיוחד שנועד לכך, מפני שהוא עושה זאת בכלי שנועד לברירה (שש"כ ג, נט).

במלחיות רבות מניחים בנוסף למלח גם גרגירי אורז, כדי שיספגו את הלחות וימנעו את המלח מלהתגבש. ואף שחורי המלחייה קטנים, ורק המלח יוצא דרכם, מותר להשתמש בה בשבת, מפני שאין היא נחשבת כלי שנועד לברירה אלא כלי שנועד לפזר את המלח במינון מסוים, והראייה, שגם אם לא היו במלח גרגירי אורז היו משתמשים במלחייה. (עיין עוד בהלכה ח לעניין מקלף, ובהלכה יג לעניין כף מחוררת וברירה ע"י מצקת).

ח - הסרת קליפות וגלעינים

מותר להסיר את קליפת הפרי כדי לאוכלו. ואף שהסרת הקליפה דומה להוצאת פסולת מתוך אוכל, אין בזה איסור, כי כך היא דרך אכילת פרי שיש לו קליפה. לפיכך, מותר לקלף שומים, בצלים, אגוזים, ביצים, אשכוליות, בננות, תפוזים וכיוצא בהם, ובלבד שיקלף אותם כדי לאוכלם לאלתר, אבל כדי לאוכלם לאחר זמן - אסור, משום שכך היא דרך מלאכה (רמ"א שכא, יט). וכדי לאוכלם מיד, מותר להסיר את הקליפה בסכין, כי הוא כלי שנועד לסייע ליד כדרך אכילה ולא כדרך מלאכה (ע"י אג"מ או"ח א, קכד).

האוכל שזיף, כשיגיע לגלעין, רשאי לזרוקו ולהמשיך לאכול. והאוכל משמש או תמר, יפתחם (ויבדוק שאין בהם תולעים) ויזרוק את הגלעין ויאכלם, שכך היא דרך אכילתם (מ"ב שכא, פד).

הפותח מלון כדי לאוכלו לאלתר, רשאי לזרוק את כל הגרעינים שבו, שהוצאתם כמוה כהסרת קליפת פרי. וכן מותר להסיר את קליפת המלון והאבטיח סמוך לאכילה. וכן מותר להסיר את הגבעול המחובר לפרי סמוך לאכילה (שש"כ ג, יח, לו-לט, עיין להלן הלכה י, שמותר להוציא לפני האכילה את גרעיני האבטיח).

נחלקו הפוסקים לגבי פירות שניתן לאכול את קליפתם, כגון תפוחים, אגסים, מלפפונים וגזר, האם שייך איסור בורר בהסרת קליפתם. יש אומרים, שהואיל וגם הקליפה ראויה לאכילה, אין כאן איסור בורר, אלא הרי זה כחותך את הפרי לשני חלקים, וממילא מותר לקלפם כדי לאוכלם לאחר זמן, וכן מותר לקלפם על ידי מקלף. ויש אומרים, שהואיל והוא אינו רוצה את הקליפה, הרי היא נחשבת לגביו כפסולת, ולכן כללי בורר חלים עליו, וממילא מקלף נחשב כלי ברירה, ולכן בשום אופן אין להשתמש במקלף, ורק כדי לאוכלם לאלתר מותר לקלפם בסכין. והרוצה להקל יש לו על מה לסמוך.

ט - עצמות שבדגים ובבשר

האוכל דגים שיש בהם עצמות, רשאי להוציא את העצמות תוך כדי אכילתו. כלומר, יתחיל לאכול את הדג, וכשיגיע לעצמות שמפריעות לו, יוציא אותן בידו או במזלג וימשיך לאכול. וכן הדין לגבי מי שאוכל בשר שיש בו עצמות, יתחיל לאכול את הבשר, וכשיגיע לעצם שמפריעה לו, יוציא אותה בידו או במזלג וימשיך לאכול. לצורך ילד קטן, מותר להוציא תחילה את העצמות, ואח"כ להאכיל אותו בדג או בבשר, כפי שרגילים תמיד.

ואמנם יש מחמירים וסוברים, שהוצאת עצמות מתוך הדג או הבשר אסורה, משום שאסור להוציא פסולת מתוך אוכל. ולדעתם צריך להוציא את המאכל מתוך העצמות. אבל העיקר להלכה כדעת המקילים, שבמשך האכילה מותר להוציא עצמות מן הדגים והבשר, משום שכך היא דרך אכילתם.

אבל עצמות יבשות שמעורבות בתבשיל, כיוון שאינן דבוקות לבשר, הרי הן כפסולת רגילה, שאסור להוציאה מתוך האוכל, אלא יאכל את התבשיל וישאיר את העצמות בצלחתו (באו"ה שיט, ד, סוד"ה 'מתוך', בא"ח ש"ש בשלח יא).

י - הוצאת גרעיני אבטיח ופירות שנוקבו

החותך אבטיח, רשאי לנער את החתיכות כדי להסיר מהם גרעינים, ואת הגרעינים שלא ירדו בניעור, מותר להסיר ביד או בסכין, שכך היא דרך אכילתו, ובתנאי שיעשה זאת סמוך לאכילה. ולכתחילה, טוב שיסירם כלאחר יד, כלומר בשינוי מסוים (בא"ח ש"ש בשלח ז). ויש שהחמירו להכניס את האבטיח לפה, ולהוציא מפיו את הגרעינים (חזו"א נד, א). אבל למעשה, לדעת רוב הפוסקים, מותר להסיר את הגרעינים לפני הכנסת האבטיח לפה, שכך היא דרך אכילתו.

מי שהיתה לפניו קערה ובה מעורבים פירות טובים ופירות שהתחילו להירקב, מותר לו להוציא מתוך התערובת את כל הפירות שהוא מתכוון לאכול, או שהוא מתכוון להגיש לפני אורחיו בסעודה הסמוכה (מ"ב שיט, ז).

ואם אינו מתכוון לאכול כעת את כל הפירות הטובים, והוא חושש שהפירות הרקובים ידביקו ברקבונם את הפירות הטובים שנוגעים בהם, יכול לפזר את כל הפירות, כדי שהפירות הרקובים לא יגעו בפירות הטובים, אבל לא יפריד את הטובים לכאן והרקובים לכאן.

פרי שנרקב במקצתו עד שאינו ראוי כל כך לאכילה, במקום החיבור שבין החלק הרקוב לחלק הטוב ישנה תערובת, ולכן אסור לחתוך ולהסיר את החלק הרקוב, כי בזה הוא מוציא פסולת מתוך אוכל. והעצה לכך, להסיר יחד עם החלק הרקוב גם מעט מהחלק הטוב.

יא - סינון משקים

גם סינון משקים עלול להיות אסור מהתורה, ודינו תלוי במצב המשקה. אם יש במשקה פסולת ובלא הסינון אי אפשר לשתות את המשקה, הרי שהסינון הוא מלאכה שמכשירה אותו לשתייה, והמסנן אותו עובר באיסור תורה. ואם גם בלא הסינון המשקה ראוי לשתייה, מותר לסנן אותו במסננת, ואף שעל ידי הסינון הוא משתפר מעט, אין שיפור זה משנה באופן מהותי את המשקה, ולכן אין בו איסור.

במצב ביניים, שהמשקה עכור, ובלא סינון רוב בני האדם אינם רגילים לשתותו, ורק בשעת הדחק שותים אותו, אסור לסנן אותו במסננת. ונחלקו אם מותר לסנן אותו בבד שלא כדרכו, לדעת רוב הראשונים מותר, ולדעת הרמב"ם אסור. וכתבו האחרונים שראוי להחמיר בזה כדעת הרמב"ם (שו"ע שיט, י; מ"ב מב).

לפיכך, שמרים שמעורב בהם יין, כיוון שאינם ראויים לשתייה - אסור לסננם כדי להוציא מהם את היין, ואם סיננם - עבר באיסור תורה (שו"ע שיט, ט, מ"ב לב). ואם היין עכור עד שרוב בני אדם אינם רגילים לשתותו, אבל ניתן לשתותו בדוחק, אסור לסננו במסננת, וגם על ידי בד ראוי שלא לסננו. לעומת זאת, יין שראוי לשתייה, מותר לסננו כדי שיהיה צלול יותר, שהואיל וכבר לפני הסינון היה ראוי לשתייה, אין סינונו נחשב למלאכה.

וכן מיץ תפוזים שיש בו חלקיקי פרי, כיוון שרוב בני אדם רגילים לשתותו בלא סינון, אין איסור לסננו במסננת.

וכן מותר לפתוח בשבת ברז שיש עליו מסננת, או להוציא מים דרך כלי שמסנן אותם, שהואיל וגם לפני כן המים היו ראויים לשתייה, אין סינונם נחשב למלאכה.

יב - הפרדת מרק מחתיכות אוכל שבתוכו

מרק שמעורבים בו חתיכות מאכל, כגון חתיכות קטנות של ירקות ואיטריות, אסור להפריד את המרק מהירקות והאיטריות. ואף על פי שגם המרק וגם הירקות והאיטריות

ראויים לאכילה, כבר למדנו (בהלכה ג), שאסור להפריד שני מיני מאכלים זה מזה. אבל כדרך אכילה מותר להפרידם. וכפי שלמדנו (בהלכה ב), כדי שפעולת ההפרדה תיחשב כדרך אכילה צריכים להתקיים שלושה תנאים: א) שיוציא את האוכל מתוך הפסולת, ומה שהוא מתכוון לאכול עכשיו נחשב כאוכל. ב) שיטול את האוכל ביד או בכף או במזלג ולא בכלי שנועד לסייע לבריה. ג) שנטילת האוכל תהיה לצורך אכילה סמוכה ולא כדי לאוכלו לאחר זמן.

לפיכך, הרוצה לאכול לאלתר את המרק ולא את הירקות, הרי שהמרק נחשב לגביו כאוכל והירקות כפסולת. ואם כן מותר לו להטות את הסיר באופן שהמרק ישפך לבדו לתוך הקערה, ואף שהמרק יוצא ממש מתוך התערובת, אין בזה איסור, מפני שהוא מוציא את האוכל מתוך הפסולת. אבל אסור לעשות זאת בעזרת מסננת. ואפילו בעזרת כלי שלא נועד לסינון, כדוגמת מזלג וכף, אסור. וכן אסור לקרב את מכסה הסיר לסיר, ולפתוח ביניהם פתח צר כדי שרק המרק יוכל לעבור דרכו. אבל מותר להכניס את המצקת למרק, באופן שרק המרק יעלה בה, כי כך היא דרך הוצאת מאכל, ואין זה נחשב סינון בעזרת כלי.

ואם הוא רוצה לאכול רק את הירקות והאיטריות, אסור לו להטות את הסיר כדי לשפוך את המרק מתוכו, מפני שבאופן זה הוא נחשב כמוציא את הפסולת מתוך האוכל, דבר שאסור אפילו אם מגמתו לאכול את הירקות והאיטריות לאלתר. אבל מותר לו להעלות את המצקת מתוך המרק צמוד לדופן, באופן שיעלה במצקת רק את הירקות והאיטריות, כי אין הוא עושה זאת כדרך ברירה בכלי אלא כדרך נטילת המאכל. אבל אחר שיגמור להעלות את המצקת מהסיר, לא ישפוך מתוך המצקת את המרק המיותר בחזרה לסיר, כי בזה הוא מוציא פסולת מתוך אוכל.

כאשר הירקות והאיטריות שקועים למטה ומעליהם מרק צלול, המרק שלמעלה אינו נחשב מעורב בירקות ובאיטריות. ולכן גם הרוצה לאכול את הירקות בלבד, רשאי להוציא את המרק שלמעלה במצקת, או להטות את הסיר ולשפוך את המרק שמעליהם. אבל אחר סיום שפיכת המרק שמעל הירקות והאיטריות, אסור להמשיך להטות את הסיר כדי להוציא את המרק שמעורב עם הירקות והאיטריות.

יג - דינים נוספים בהפרדת נוזלים ממאכלים

הפותח קופסת שימורים של מלפפונים חמוצים, כיוון שהמלפפונים גדולים, אין הם נחשבים מעורבים במים, ומותר לשפוך את המים שעיימם החוצה. לעומת זאת, כאשר יש בקופסת השימורים תירס או אפונה, כיוון שהם קטנים הם נחשבים מעורבים, ואסור לשפוך מתוכם את המים. וכן אסור לשפוך מתוך קופסת טונה את השמן שבטונה. ואם ירצה להגיש את הטונה בלא השמן, יוכל בעזרת כף ליטול את הטונה מתוך הקופסא

ולהניחה בצלוחית אחרת, כי באופן זה הוא נוטל את האוכל מתוך הפסולת כדי לאוכלה לאלתר.

לגבי זיתים ששרויים במים ישנו ספק, שאולי הם נחשבים מעורבים במים וחל עליהם איסור בורר. וכיוון שזהו ספק הנוגע לאיסור תורה, צריך להחמיר, ולכן אסור לשפוך את המים מתוך הזיתים, וכן אסור להשתמש בכלי מיוחד שנועד להעלאת הזיתים מתוך המים. אבל מותר להוציא את הזיתים מתוך מימיהם, על ידי מזלג או כף, כדי לאוכלם לאלתר.

כבר למדנו (בהלכה ד), שמי שיש לו מרק ובו חתיכות גדולות של בשר או ירקות, מפני שהן גדולות, אין הן נחשבות מעורבות במרק, ומותר להוציאן גם כדי לאוכלן לאחר זמן. וכן מותר להוציאן בכף מחוררת, שהואיל ואין בהן איסור בורר, כשם שמותר להוציאן במזלג כך מותר להוציאן בכף מחוררת. אבל מי שרוצה ליטול חתיכות קטנות של בשר או ירק שנחשבות מעורבות במרק כדי לאוכלן לאלתר, יוציאן עם מרק בכף רגילה או מצקת, ולא ישתמש לשם כך בכף מחוררת, מפני שהוא בורר בזה את החתיכות מתוך המרק בכלי שמסייע לברירה. ואם אין לו כלי אחר, רשאי להוציאן בכף מחוררת, ובתנאי שלא יתכוון להפריד מהן את המרק, ולא ישהה את הכף מעל הסיר כדי שהמרק ישפך למטה (עיין בהרחבות יא, יג, ה; וש"כ ג, נח).

מותר לשפוך מרק שמעורבים בו שיירי מאכל לתוך כיוור שהניחו בו מסננת במקום יציאת המים. ואע"פ שהמסננת תעצור את שיירי המאכל, אין בזה איסור, מפני שאיסור בורר קיים רק כאשר מפרידים אוכל מפסולת, וכאן אין כוונה להשתמש לא במים ולא בשיירי המאכל, נמצא שהכל פסולת (ש"כ יב, יז).

יד - תיון ושקית תה

'תיון' הוא כלי שמבשלים בו עלי תה כדי לעשות תמצית נוזלית של תה. בפי התיון ישנה מעין מסננת שמונעת מעלי התה להישפך בחופשיות לכוס. כאשר עלי התה שקעו לתחתית התיון, ומעליהם יש תמצית צלולה, ברור שמותר למזוג את התמצית הצלולה לכוס. אולם כאשר עלי התה והמים מעורבים, יש אומרים שאין למזוג את התמצית דרך פי התיון, משום שהמסננת בוררת את התמצית הנוזלית מתוך עלי התה. ויש מתירים גם באופן זה. וכיוון שאפשר בקלות להוסיף עוד מים חמים (מכלי שני) לתוך התיון, ועל ידי כך יהיו בו מים רבים שלא יהיו מעורבים בעלי התה, עדיף לנהוג כך ולא להיכנס לספק איסור בורר. וכשאין אפשרות להוסיף מים, אפשר בדיעבד למזוג דרך המסננת את תמצית התה.

מותר להכין תה על ידי הכנסת שקית תה לתוך כוס מים חמים (בכלי שלישי, כמבואר לעיל י, נ). אולם בעת הוצאת שקית התה מהמים, נכון להיזהר שלא להשהות אותה מעל הכוס

כדי לטפטף ממנה טיפות לתוך הכוס, מפני שיש סוברים ששקית התה שמונעת מעלי התה לצאת ממנה נחשבת ככלי סינון, ונמצא שהוא בורר על ידי כלי את התמצית הנוזלית מתוך עלי התה (עיין בהלכה ז). אלא יוציא את השקית מהכוס ומיד יניח אותה בפח או בכוס אחרת. והמחמירים נוהגים להוציא את השקית על ידי כף, באופן שיחד עם השקית יוציא מעט משקה (ע"י שש"כ ג, סד).

טו - הוצאת חרקים מאוכל ועוד דינים

חרק שנפל לתוך כוס תה וצף על המים, יש מתירים להוציאו לבדו, ויש מחמירים וסוברים, שהוצאתו לבדו אסורה משום בורר, מפני שזו הוצאת פסולת מתוך אוכל. ונכון להחמיר להוציאו בכף, באופן שיעלה עמו גם מעט מהמשקה, או שיטה את הכוס וישפוך מעט מהתה עם החרק.

וכן הדין אם החרק נפל לתוך מרק או תבשיל, שמותר להוציאו בכף עם מעט אוכל. אבל אם נפלו לתוך המרק או התבשיל כמה חרקים, אסור להוציאם עם מעט אוכל, מפני שברור שעיקר כוונתו על הפסולת, והאוכל שבכף טפל, נמצא שהוא מוציא פסולת מתוך אוכל ועובר באיסור. והתקנה לכך, לקחת יחד עם כל חרק הרבה אוכל, למשל על ידי כוס, עד שעיקר מה שהוא מוציא ייחשב אוכל, ואזי ייחשב כמפריד אוכל מאוכל, שאין בכך איסור.

מותר לשטוף פירות שנדבק בהם עפר כדי לאוכלם לאלתר, אבל אסור להשרותם במים כדי שהעפר ייפרד מהם וישקע.

טז - כלים, משחקים, סכו"ם וספרים

כשם שיש איסור בורר במיני מאכלים, כך יש איסור בורר בשאר דברים, כמו ספרים, כלים ובגדים (ט"ז, מ"ב שיט, טו). וכל הכללים שנאמרו בדיני בורר במאכלים חלים על שאר סוגי התערובות. כלומר, מותר לקחת מתוך התערובת דבר שצריכים להשתמש בו לאלתר, מפני שהוצאתו אינה כדרך מלאכה אלא כדרך שימוש של אותו דבר. אבל אסור להוציאו כדי להשתמש בו לאחר זמן, וכן אסור למיין תערובת, וקל וחומר שאסור להוציא מן התערובת את החלקים שאין מעוניינים בהם.

למשל, ילדים שערבבו שני סוגים של משחקי קוביות, אסור להפריד להם את שני המשחקים. אבל אם הם רוצים לשחק כעת בסוג אחד, מותר להוציא להם מתוך התערובת את אותו הסוג, מפני שאין זה מיון כדרך מלאכה, אלא כדרך משחק, שבתחילת המשחק לוקחים את הקוביות המיועדות לו.

גם בסכינים כפות ומזלגות שנתערבו יש איסור בורר, ואע"פ שהם גדולים, וההבדל ביניהם בולט, מכל מקום כאשר הם מרובים הם נחשבים מעורבים. לפיכך, אסור למינים ולהניח כל סוג לבדו, אבל אפשר אחר שטיפת הסכו"ם לנגב כל כלי בנפרד ולהניחו בתאו המיוחד, מפני שבאופן זה אין הוא בותר את הכלי מתוך התערובת כדי למיינו אלא הוא לוקחו באופן אקראי כדי לנגבו, ואחר שהכלי כבר בידו, מותר להניחו בתאו המיוחד.

לקראת הסעודה מותר לקחת כלי סכו"ם מעורבים, ולהניח ליד כל צלחת את הכלים המתאימים, מפני שאין זה כדרך מיון אלא כדרך הכנת הסעודה, ובתנאי שהדבר יעשה סמוך לסעודה.

גם בספרים יתכן דין בורר. למשל, אם התערבו חומשים רבים בערימה, והגבאי רוצה להביא למתפללים את החומש שקוראים בו, אסור לו להוציא מתוך התערובת את החומשים שאינם מתאימים, וכן אסור להוציא מהתערובת את החומשים המתאימים זמן רב לפני התפילה. אבל סמוך לתפילה מותר להוציא מהתערובת את החומשים המתאימים, מפני שאין זו דרך ברירה אלא דרך לקיחת ספרים ללימוד.

ספרים שמונחים במדף אינם נחשבים מעורבים, ולכן מותר לאדם להכין לעצמו ספרים שהוא מעוניין ללמוד בהם לאחר כמה שעות. מי שלמד בספרים רבים, מותר לו להחזירם לארון בשבת כדי לשמור על הסדר, וכיוון שהוא מחזירם, יכול להחזיר כל ספר למקומו (רש"א בשש"כ ג, הערה רכ והערה רלט).

יז - מלאכת דש

מלאכת 'דש' היא המלאכה שמפרידה מן השיבולים את גרגירי החיטה, ודרך מלאכה זו שהיא נעשית בעזרת כלי או בהמה (כמבואר בהלכה א). אמנם הממולל שיבולים בידו כדי להפריד מהם את הגרגירים לא עבר באיסור תורה, כיוון שלא דש כדרך שרגילים לדוש על ידי כלי. אולם חכמים אסרו זאת, משום שבפועל הוא מפרק את גרגירי החיטה מן השיבולים. וכל זה בתנאי שהוא ממולל את השיבולים בידו בלא שינוי, אבל אם ירצה לאכול חיטים לחות, רשאי למולל את השיבולים בשינוי, היינו בראשי אצבעותיו ולא בכף ידו.

ולא רק בתבואה דישה אסורה, אלא כל העושה מלאכה שמפרידה את האוכל מבית גידולו עובר באיסור דש. לפיכך, אסור להוציא קטניות, כדוגמת אפונה או שעועית, מתוך תרמיליהן. אם עשה זאת כדרך שמפרקים את הקטניות בכמויות מסחריות - עבר באיסור תורה; ואם עשה זאת בידו - עבר באיסור חכמים, ומותר לעשות זאת בידו בשינוי. ואם התרמילים ירוקים וראויים לאכילה, מותר להוציא את הקטניות בלא שינוי, מפני שאיסור 'דש' הוא רק כאשר הקליפה אינה ראויה לאכילה (מ"ב שיט, כא).

יש למלאכת 'דש' תולדה שנקראת 'מפרק', שעניינה להוציא דבר מתוך דבר, ואף היא אסורה מהתורה. ובכלל זה אסור לסחוט ענבים וזיתים (כפי שיבואר להלן יב, ח), וכן אסור לחלוב בהמה (כמבואר להלן כ, ד). וכן כאשר מעוניינים בנוזלים הספוגים בבגד, אסור לסחוט את הבגד. אלא שלגבי סחיטת בגד נחלקו הראשונים בחומרת האיסור. לדעת רמב"ם ורמב"ן, הסוחט בגד לצורך נוזלים היוצאים ממנו עובר באיסור חכמים, ולדעת ר"ת והרא"ש, עובר באיסור תורה (כמבואר בהרחבות).

מותר לאשה להניק את בנה, אבל אסור מהתורה להוציא את החלב לתוך כלי, משום שזו תולדת 'מפרק' (שו"ע שכח, לד-לה). ואשה שסובלת מגודש חלב, רשאית לשאוב את החלב כדי לאבדו, כגון שתשאב אותו לכיור או לתוך כלי שיש בו חומר מפגל, מפני שכאשר החלב הולך לאיבוד האיסור מדברי חכמים בלבד, והקילו בו במקום צער (שו"ע של, ח). ואפשר לצורך כך להפעיל מכונת שאיבה חשמלית על שעון שבת, ולהתחבר אל המכונה בשעה שתפעל (ועיין להלן כח, ז).

יח - פיצוח אגוזים שקדים ובוטנים

מותר לפצח אגוזים בשבת, ולמרות שהוא מפרק את האוכל מתוך הקליפה, אין בזה איסור 'דש'. מפני שמלאכת 'דש' היא מלאכה שנעשית בשדה או במפעל, כדוגמת הוצאת גרגירי התבואה מן השיבולים לקראת מכירתם או הבאתם לטחינה. וכן הוצאת שעועית או אפונים מתוך תרמיליהם לקראת שיווקם לרבים. אבל פרי שאין רגילים להוציאו מקליפתו בגמר תהליך איסופו אלא בשעת אכילתו, אין בו מלאכת 'דש'. לפיכך, אגוזים שרגילים לפצחם לקראת האוכל, אין בפיצוחם איסור 'דש'.

וכן מותר לקלף בוטנים מקליפתם העבה ומקליפתם הדקה. ואף שכיום רגילים לפרק את רובם המוחלט של הבוטנים במפעל, מכל מקום, כיוון שעדיין רגילים למכור בוטנים בתרמיל לצורך אכילה, אין פתיחתם לצורך אכילה נחשבת כמלאכת 'דש'.

לשקדים ישנן שתי קליפות, החיצונית ירוקה, והפנימית קשה, ורגילים לשווק את השקדים לאחר שהסירו מהם את הקליפה הירוקה כשהקליפה הקשה עדיין עליהם. לפיכך, מותר לקלף שקדים מקליפתם הקשה כדי לאוכלם. אבל אם השקדים נותרו גם עם קליפתם הירוקה, אסור להסירה מפני איסור 'דש' (רמ"א שיט, ו, מ"ב כד). אבל מותר לקלף שקד אחד ולאוכלו, ואח"כ לקלף שקד נוסף ולאוכלו, שהואיל והוא מקלף בכל פעם שקד אחד בלבד ואוכלו, אין קילופם כדרך מלאכת 'דש' אלא כדרך אכילה (כלכלת שבת).

הלכות חול המועד

מתוך הספר "מאמר מרדכי", הרב מרדכי אליהו

א. צריך אדם לכבד את המועד במאכל מיוחד ובבגדים מיוחדים ולא ינהג בו כבכל יום רגיל. ועל כגון זה אמרו רבותינו ז"ל: "המבזה את המועדות וכו' אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים, אין לו חלק לעולם הבא". (משנה, אבות ג יא. סנהדרין צט א.)

ב. כתוב בתורה "ושמחת בחגך" (דברים טז יד), וצריך האדם לשמח גם את בני ביתו, כל אחד לפי עניינו. יש מי ששמח באוכל טוב, יש מי ששמח בבגדים יפים, ויש מי ששמח בטיולים וכד'. ומכיון שבקל יכול אדם לעבור מהשמחה אל הוללות ואיסורי תורה, יבחר האדם בחכמה את המקום ואת החברים שאיתם הוא הולך לשמח, ולא יעמיד את עצמו או את בני ביתו בניסיון. ועל זה נאמר: "החכם עיניו בראשו".

ג. יש מצוה מיוחדת ללמוד תורה בחול המועד. (עיין ירושלמי, מועד קטן פ"ב ה"ג. כלבו סי' סא.)

ד. אין נושאים נשים בחוה"מ, משום דאין מערבין שמחה בשמחה. אבל מותר לאדם להחזיר גרושתו בחוה"מ. (שו"ע תקמו סע' א, ב.)

ו. מותר לעשות משה לברית מילה ולפדיון הבן אפילו שלא בזמנם, וכן מותר לעשות סעודה לחינוך הבית בחול המועד. (שו"ע תקמ"ו סע' ד ונו"כ.)

מלאכה במועד

ז. צריכין לזהר מאוד שלא לעשות בחול המועד מלאכה האסורה, כי יש אומרים שאיסור מלאכה במועד הוא מדאורייתא. (כה"ח תקל ס"ק א משנ"ב ס"ק א.) ורז"ל אמרו, שהמחלל את חול המועד כאילו עובד ע"ז. (פסחים ק"ח א.) אמנם לא כל המלאכות אסורות בחול המועד, ואלו המלאכות המותרות.

א. מלאכה פשוטה שאינה דורשת מקצועיות כגון נסיעה, הדלקת חשמל וכד'.

ב. מלאכה הנעשית בשינוי מהרגיל.

ג. מלאכה לצורך אוכל נפש.

ד. מלאכה לצורך המועד.

ה. מלאכת "דבר האבד", שאם לא תעשה המלאכה יגרם נזק.

כל המלאכות המותרות יכול אדם לעשותם בעצמו או שחבר יעשה לו אותם ללא תשלום. ואם לא מצא, מותר לשכור פועל שאין לו מה לאכול. ואם לא מצא פועל שכזה, ישכור פועל אפילו שיש לו מה לאכול. (שו"ע תקמב סע' א ב. משנ"ב

ס"ק ב' וכה"ח ס"ק ג'. ועיין מ"ב תקל ס"ק א.)

- ח.** מותר לעשות כל מלאכה על ידי פועל שאין לו מה לאכול. ועדיף שתהיה בצנעה. (ש"ע תקמב סע' ב. כה"ח שם ס"ק יז).
- ט.** מותר לעשות כל מלאכה ב"דבר האבד" שמפסיד מהקרן. אמנם אם מפסיד רק מהריוח אסור לעשות מלאכה. ומותר לצורך כך גם לשכור פועל אפילו שיש לו מה לאכול. אמנם עדיף לשכור פועל יהודי שאין לו מה לאכול, ועדיף לעשות בצנעה. (ש"ע תקלז סע' א, תקלח סע' ב).
- י.** מותר לעשות מלאכה לצורך המועד בצנעה, אלא אם כן ניכר שהיא לצורך המועד. מלאכה זו מותר לעשות אפילו אם כיוון מלאכתו למועד. (ש"ע תקלג סע' א, ה. תקמב סע' ב, כה"ח תקלג ס"ק כה).
- יא.** מותר לשכור פועלים ואפילו ישראלים שיעשו מלאכתו לאחר המועד. (ש"ע תקמג סע' ג. כה"ח ס"ק יב).
- יב.** אפילו מלאכות המותרות - אסור לעשותן בשביל גוי.
- יג.** כל דבר שאסור לעשותו, אסור גם לומר לנכרי לעשותו, ולכן אסור לנכרי לבנות בית של יהודי או לסייד את דירתו וכד'. אמנם אם הנכרי קיבל עבודה לפני המועד. והעבודה מתבצעת בבית הנכרי או בבית המלאכה של הנכרי - אין בכך איסור. (ש"ע תקמג סע' א).
- יד.** כל דבר שהוא לצורך רפואה, מותר לעשות בין לאדם בין לבהמה. (ש"ע תקלב סע' ב).
- טו.** דייגים חובבים יכולים לדוג בחול המועד. ודייגים שמלאכתם בכך צריכים מעיקר הדין לעשות כן בצנעה. (ש"ע תקלג סע' ד, ה). ואם ניכר שהם צדים דגים לצורך החג, מותר גם בפרהסייה. (עיין כה"ח שם ס"ק כט, לד).
- תספורת א'פור וכד'**
- יט.** היוצא מבית האסורים יגלח בצנעה. ואפילו יצא בערב יום טוב אלא שלא היה לו פנאי לגלח אז - יגלח בחול המועד. (ש"ע תקלא סע' ד, ה).
- כ.** מותר לנשים להסתרק, להתאפר, ולעשות כל צורכי היופי בחול המועד. ומותר לה לגזור ולהעביר שער מכל מקום בגוף, אך אסור לה לגזור את שער ראשה. (ש"ע תקמו סע' ה ונו"כ).
- כא.** לדעת הש"ע מותר לקצוץ צפרניים בחול המועד, בין של יד ובין של רגל, ואפילו על ידי מספריים, לדעת הרמ"א - אסור. ולצורך טבילת מצוה לדברי כולם - מותר. (ש"ע תקלב סע' א).
- כב.** מותר לגזור את שערות השפם בחול המועד. (ש"ע תקלא סע' ח).

תיקון, כיבוס וגיהוץ בגדים

כג. אסור לכבס שום דבר אפילו לצורך המועד. ואם לא היתה לו אפשרות בשום אופן לכבסו קודם יום טוב - מותר. ולכן מותר לכבס בגדי ילדים שמתלכלכים תדיר כשאין להם בגדים אחרים. (שו"ע תקלד ס' א.)

כד. אם אין לו מה ללבוש - מותר לכבס וליבש את בגדיו בצנעה וכן מי שרגיל להחליף מגבות בכל יום - מותר בצנעה. (שו"ע והגה שם.)

כה. מותר לגהץ בגדים לצורך המועד. (רמ"א תקמא ס' ג.) וכן בגד שנקרע וצריך אותו למועד - מותר לתקנו תיקון פשוט כדי שיוכלו ללבוש אותו. אך לא יתקנו אותו תיקון אומנותי. (שו"ע תקמא ס' ה.)

עבודות גינה

כו. אסור לעשות בחול המועד עבודות בגינה שאינן הכרחיות כגון: זריעה, נטיעה, זיבול, ניכוש, גיזום וכד'. אמנם מותר להשקות בחול המועד כשההשקיה הכרחית. ועדיף להשקות על ידי טפטפות וכד' שאין בכך טירחה ואין זה ניכר. (עיין שו"ע תקלז ס' א-ד.)

כז. אסור לרסס שדה מפני מזיקים, אלא ירסס לפני המועד או אחריו. ואם המתנת הימים תביא הפסד - מותר. (עיין שו"ע תקלז ס' א, יב-יג.)

כח. קטיפה של פירות או ירקות מותר רק לצורך החג. ואין צריך לקטוף בצימצום, אלא קוטף לצורכו. ואם יותיר - יותיר. (עיין שו"ע תקלג ס' ג.)

כט. מי שפירותיו הבשילו, ואם לא יקטוף אותם, יש חשש שיבואו אחרים ויגנבו את הפירות, או שיש חשש שהפירות ירקיבו מותר לקוטפם בחול המועד. ומותר לארוז אותם כדי להכניסם לקירור או למרוח עליהם חומר משמר בכדי שלא יתקלקלו. ובלבד שלא יניח בכוונה מלאכתו לחול המועד. (עיין שו"ע תקלג ס' ג. תקלז ס' טז.)

ל. מותר ללקט עצים להסקה או לבישול שצריך להם בחול המועד. (שו"ע תקלז ס' י.)

העברת דירה

לא. אסור לעבור דירה אפילו מדירה כעורה לדירה נאה. אבל מותר להעביר דירה מבית לבית בבנין אחד אפילו בשתי כניסות נפרדות, ואפילו בשני בנינים הנמצאים בחצר אחת - מותר. (שו"ע תקלה ס' א.) ויש אוסרים בכל הנ"ל וטוב להחמיר. (כה"ח שם ס"ק י.)

לב. אדם הצריך לפנות דירתו, ואם לא יפנה ישלם קנסות וכד' יכול לפנות דירתו אפילו מעיר לעיר. (רמ"א תקלה ס' א.)

לג. לדעת השו"ע אסור לעבור דירה, אפילו מדירה שאינה שלו לדירה שלו, משום שיש בזה טרחה גדולה, ויש מתירין. (כה"ח תקלה ס"ק יא).

קניה ומכירה

לד. אסור למכור בחנות בחול המועד, כי אין בזה "דבר האבד" אלא "מניעת ריוח", ומניעת ריוח אינה מותרת בחול המועד. ואם נזדמנה לו מכירה חד פעמית עם ריוח טוב, יכול לעשותה בצינעה, ויוציא לכבוד יום טוב יותר ממה שהיה בדעתו להוציא. (שו"ע תקלט סע' א).

לה. אם יש לו סחורה שיש לחוש שאם לא ימכרנה בחול המועד יפסיד מן הקרן, מותר למכרה, משום שזה "דבר האבד". אבל אם אין לחוש שיפסיד אלא שלא ירויח אסור למכרה. (שו"ע תקלט סע' ד).

לו. בחישוב הפסד וריוח יש לחשב את הוצאת הקניה וכל ההוצאות הישירות כגון הובלה וכד'.

לז. אסור לערוך קניות של רהיטים או בגדים או כלי בית וכד' במועד אלא רק מה צריכים למועד עצמו.

לח. אם יש "תערוכה" או "יריד" שנערך אחת לתקופה, ובאותה עת מתאספים הרבה קונים, מותר למכור או לקנות. כיון שהוא דבר שאינו תדיר, נחשבת "מניעת ריוח" כ"דבר האבד". אבל ביום השוק שמתקיים בכל שבוע, אסור למכור ולקנות אלא דברים צריכים לחול המועד. (שו"ע תקלט סע' ה).

לט. מותר לקנות דבר שנמכר ב"מבצע" ובזול שלא יהיה אחרי החג כמוהו. (שו"ע תקלט סע' ה).

מ. מותר לקנות ולמכור צרכי מכולת ודברים הנצרכים למועד כגון לחם ומזון, פירות ותבלין, ומותר למוכרם אפילו בפרהסיא. אמנם גם באלה לא יקנה אדם למלאות את ביתו, אלא לצורך החג. (שו"ע תקלט סע' י, יא).

מא. מותר לקנות מכונית וכד' אם יש חשש שאחרי החג לא ימצא כמוה בטיב או במחיר. (שו"ע תקלט סע' ה).

מב. מותר לאדם לפרוט באופן חד פעמי כסף גדול לכסף קטן או להחליף דולרים לשקלים וכד' ובלבד שלא יחשבו את הסכום על ידי כתב, וכן אם נעשה על ידי מחשב אסור. ואם עוסק בכך בקביעות עובר איסור. (עיין תוספות מו"ק י ב ד"ה פרקמטיא והגהות הב"ח שם. שו"ע תקלט סע' יד).

מג. אל לו לאדם להפקיד כסף או שיקים בבנקים כיון שדבר זה נעשה בדרך כלל על ידי כתיבה של פקידים שהיא מלאכה האסורה במועד כנ"ל. ואם צריך הוא את הכסף להוצאות החג - מותר.

מד. אסור להעביר סחורה ממקום למקום אלא אם חושש מפני גנבים או מהפסד אחר. ובכל אלה כל מה שאפשר לעשות בצנעא, יעשה בצנעא ואם אי אפשר לעשות בצנעא, מותר לעשות אפילו בפרהסיא. (רמ"א תקלה סע' א).

כתיבה

מה. אסור לכתוב בחול המועד אלא אם כן לאחת משלוש סיבות: **א.** "דבר האבד". **ב.** צורכי רבים. **ג.** צורך המועד.

מו. חשבונות וכיוצא בזה שאם לא יכתבם ישכחם, מותר לכתבם משום דהוי "דבר האבד". וכן מה שהוא לצורך המועד, מותר לכתוב. אבל שאר דברים, אסור לכתוב. (שו"ע תקמה סע' ד).

מז. מותר למורה לכתוב מראה מקומות לשיעור, כיון שהוא צורך רבים. (שו"ע תקמה סע' ב).

מח. אדם שלומד או מכין שיעור ורוצה לכתוב לעצמו חידושים, ראשי פרקים או את מהלך השיעור, יכול לכתובם בחול המועד, כיון שאם לא יכתבם יכול לשכוח חלק מהדברים והוי "דבר האבד". (שו"ע תקמה סע' ט ועיין בה"ח ס"ק עט).

מט. מכתב שכותב אדם לחברו, יכול לכותבו בלי שינוי. שזה כמו צרכי המועד. ויש נוהגין לכתוב בשינוי קצת. וטוב לעשות כן אם אין בכך הפרעה לכתיבה. וטוב לכתוב בכתב יד, לא במכונת כתיבה ולא באותיות מרובעות. (ועיין בה"ח תקמה ס"ק לו).

נ. אין להכניס כסף לבנק או להוציא ממנו כיון שזה מצריך כתיבה לפקיד יהודי או הפעלת מחשב, אלא אם כן אי אפשר בדרך אחרת או שחושש ל"דבר האבד". מותר למשוך ולהפקיד אם הפקיד גוי. (אחרונים).

נא. מותר להגיה ספר תורה של בית הכנסת אם אין ספר תורה אחר לקרות בו. (שו"ע תקמה סע' ב).

נב. אדם שאין לו מה לאכול ומתפרנס מהכתיבה יכול לכתוב ולהתפרנס. (שו"ע שם סע' ג).

נג. כל מה שמותר לכתוב - מותר גם בלי שינוי ואעפ"כ נוהגים לשנות, וכל מה שאסור לכתוב - אסור גם בשינוי. (שו"ע שם סע' ז).

נד. כתיבה במחשב תוך כדי משחקים - מותרת. הקלדה של מכתב במחשב הרי היא כמו כתיבה רגילה, מה שמותר לכתוב, מותר גם להקליד. (ועיין בה"ח תקמה ס"ק טל).

ומה שאסור לכתוב - אסור גם להקליד. תיקון מאמר מודפס - אסור. (עיי' שו"ע תקמה סע' א.). הנהלת חשבונות של העסק - אסורה, אלא אם כן יש חשש הפסד אם לא ידחה לאחרי המועד. גיבוי דיסקטים - מותר. הדפסה במדפסת מתוך מה ששמור במחשב - אסורה. (עיי' שו"ע שם סע' ז).

שבת חול המועד

סד. בשבת חול המועד מתפללים שחרית כרגיל ומוסיפים "יעלה ויבא" בתפילה והלל אחריה. וקוראים בתורה בשני ספרים. בראשון קורא "ראה אתה אומר אלי" (שמות לב) שמוזכרות בה מצוות שבת והחגים וחול המועד. ובספר השני קורא את קורבנות היום. ואין מזכירים בברכת ההפטרה את יום חג הפסח או סוכות כיון שהפטרה זו באה בגלל שבת ולא בגלל חול המועד. (שו"ע תרסג סע' ג ונו"כ). ולדעת המשנה ברורה יש להזכיר של סוכות בברכות ההפטרה, אבל לא של פסח. (סי' תרסג ס"ק ט).

סה. מתפללים מוסף של חול המועד ומזכירים בו את השבת וכמובן את החג, כיון שמוסף זה הוא משותף לשבת שאומרים בה כרגיל מוסף, ושייך גם לחול המועד שגם בו אומרים בכל יום מוסף. (שו"ע תרסג סע' ב).

סו. בסוכות בשבת - אסור לטלטל את ארבעת המינים משום "מוקצה". (עיי' כה"ח תרנד ס"ק ח ואחרונים).

מוצאי שבת ויום טוב

סז. אומרים מזמור "ויהי נועם" שבו ברך משה את ישראל בסיום מלאכת המשכן והוא סימן ברכה לכל מלאכת השבוע שמותרת ממוצאי שבת. ואומרים "ויהי נועם" מעומד, ואומרים "ואתה קדוש" מיושב. ולפי הקבלה אומרים בכל מוצאי שבת "ויהי נועם" "ואתה קדוש" גם במוצאי שבת של חול המועד ולדעת הרמ"א אין אומרים. (עיי' כה"ח רצה ס"ק ט, יא. בא"ח ש"ש ויצא ו).

סה. במוצאי יום טוב שהוא יום חול אומרים בתפילה "אתה חוננתנו", ומבדילים על הכוס, אבל לא על הנר ולא על הבשמים ומברכים רק "בורא פרי הגפן" ו"המבדיל" וכו'. במוצאי יום טוב ושבת מבדילים כרגיל על נר ובשמים. (עיי' שו"ע תצא סע' א).

סט. מי שלא אמר "אתה חוננתנו". (איש או אשה) אסור במלאכה עד שיאמר "ברוך המבדיל בין קודש לחול", אפילו אם יצאו הכוכבים. ואפילו אמר "אתה חוננתנו" אסור לאכול עד שיבדיל על הכוס. (מ"ב תצא ס"ק א).

גאונים וראשונים (עד גירוש ספרד)

(מאות ז'-ח'), בבל, ארץ ישראל. חי בראשית תקופת הגאונים. מחכמי פומבדיתא שבבבל, ובהמשך ימיו עלה לארץ ישראל. מחבר ספר השאלות. השאלות הוא הספר הראשון המצוי בידינו שנתחבר אחרי תקופת התלמוד. הספר עוסק בנושאים הלכתיים הכתובים על סדר פרשות השבוע. רבים אחריו הסתמכו על הפסקים המובאים בספר, והוא מצוטט רבות ע"י פוסקים ראשונים ואחרונים.

רב אחאי גאון

הרב שלמה יצחקי (מאה י"א), צפון צרפת. ראש ישיבה. פירושו לתנ"ך ולגמרא פשטו והתקבלו בכל קהילות ישראל, כספר יסוד ובסיס. ספרים רבים נכתבו על פירושו לתנ"ך ולתלמוד. היה גם פוסק, ומפסקיו לוקטו בספרים שונים.

רש"י

הרב משה בן מימון (מאה י"ב), מצרים. פרשן המשנה, גדול הפוסקים, מחבר משנה תורה. כתב תשובות הלכתיות רבות לכל העולם היהודי. פילוסוף, מחבר ספר מורה הנבוכים, מילות ההגיון, אגרת תימן, ועוד. מדען ורופא.

רמב"ם

הרב משה בן נחמן (מאה י"ג), ספרד, ארץ ישראל. גדול התורה בדורו, ומתלמידיו - הרשב"א והרב אהרן הלוי (הרא"ה). הרמב"ן עלה לארץ ישראל על אף הסכנות, ושם חידש את הישוב היהודי בירושלים. שלט בכל מקצועות התורה, בנגלה ובנסתר. חיבוריו הם על התנ"ך, על מסכתות הגמרא, על הרי"ף (מלחמות ה'), ספר שו"ת, וספר דרשות. עסק גם ברפואה.

הרמב"ן

(מאות י"ג-י"ד), דרום צרפת. חיבורו המרכזי הוא פירושו למסכתות - בית הבחירה. סיכום על דרך הפשט של הסוגיות, וסיכום של דעות הפוסקים בדורות לפניו. לשונו העברית הברורה וסגנונו המיוחד מסייעים משמעותית להבנת דברי התלמוד.

הרב מנחם המאירי

(המאות הי"ג-ה"ד), ספרד. בנו של הרא"ש. הגדול והמפורסם בין ספריו הוא: ארבעה טורים. קובץ של ארבעה ספרים המהווים יחד ספר הלכה מקיף של ההלכות הנוהגות בזמן זה: אורח חיים, יורה דעה, אבן העזר, חושן משפט.

הרב יעקב בן רבנו אשר

(מאה ט"ו) ספרד. מנהיג יהודי ספרד. תלמידו המובהק של ר' חסדאי קרשקש בעל 'אור ה', התמודד בויכוחים מול נוצרים. ספר העיקרים הוא ביסוס האמונה במציאות ה', תורה מן השמים ושכר ועונש.

הרב יוסף אלבו

אחרונים (מגירוש ספרד עד שנת תר"ע)

- הרב יוסף קארו** מכונה: "מרן", "המחבר" (המאות הט"ו-הט"ז), צפת, ארץ ישראל. חיבר פירוש "בית יוסף" על ספרי "ארבעה טורים" שחיבר הרב יעקב בן רבנו אשר. ספרו "שולחן ערוך" הפך לספר הפסק המחייב בכל בית ישראל, יחד עם הגהות הרב משה איסרליש, הרמ"א. חיבר עוד: פירוש: כסף משנה על הרמב"ם, שו"ת בית יוסף, שו"ת אבקת רוכל. עסק גם בחכמת הקבלה.
- הרב יהודה ליוואי בן בצלאל** מהר"ל (המאה ט"ז), פראג. רב, פוסק הלכה ומקובל, מגדולי ישראל בראשית תקופת האחרונים. חיבר ספרי מחשבה ואמונה רבים בהם: נצח ישראל, תפארת ישראל, נתיבות עולם, ועוד.
- מהרי"ט** הרב יוסף מטרנאני (מאות ט"ז-י"ז), צפת וקושטא. בנו של ר' משה מטרנאני, המבי"ט. כיהן כראש ישיבה בצפת, ויצא בשליחות הישוב לקושטא ושם מונה לראש ישיבה ואח"כ לרב הראשי של תורכיה. השאיר אחריו פירושים לגמרא, דרשות ובעיקר תשובות.
- הרב יואל סירקיס** (מאות ט"ז-י"ז), פולין. מגדולי הפוסקים האשכנזים לאחר הרמ"א. כתב פירוש לטור הנקרא: בית חדש - ב"ח, המשמש עמוד תווך של לימוד ההלכה. הגיה הגהות לש"ס - הגהות הב"ח. כתב ספר תשובות - שו"ת הב"ח.
- הרב יונה לנסדופר** (מאות י"ז-י"ח), פראג. נודע בנערותו כעילוי בתורה, בקבלה ובמדעים. היה בעל מידות ונהג בענוה ובחסידות. נפטר צעיר, בן 34, אף על פי כן הספיק לחבר שלושה חיבורים הלכתיים חשובים: שו"ת מעיל צדקה, בני יונה על הלכות ספר תורה וספר חידושים על שולחן ערוך חלק יורה דעה בשם כנפי יונה.
- חתם סופר, הרב משה סופר** (מאות י"ח-י"ט), הונגריה. ספריו ופירושי נקראים: חת"ם סופר (=חידושי תורת משה). חידש חידושים רבים על הש"ס והשולחן ערוך, כתב מאות תשובות בספר שו"ת חתם סופר. לחם בהצלחה בתנועת הרפורמים, ועודד את הישוב בארץ ישראל.

אחרונים (בין השנים תרע"א-תשע"א)

- הרב ישראל מאיר הכהן מראדין** ראדין, פולין (כיום: ביילורוסיה). חיבורו הראשון: ספר חפץ חיים על הלכות לשון הרע, ועל שמו כונה כבר בחייו, 'החפץ חיים'. עוד מחיבוריו: אהבת חסד - נושאים שבין אדם לחברו, וספרים בהלכות קודשים ומקדש, ספרי מוסר, ועוד. ספרו משנה ברורה, על שו"ע או"ח, התקבל מאד בקהילות אשכנז. נפטר בשנת תרצ"ג.
- הראי"ה קוק** הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ירושלים. מייסד הרבנות הראשית ורבה הראשון, מייסד וראש ישיבת 'מרכז הרב' בירושלים, המשמשת עד היום מרכז גדול ללימוד תורה בציונות הדתית. גדול תלמידי החכמים ורבני ארץ ישראל בדורות האחרונים, גאון שעסק בכל מקצועות התורה. כתב ספרי שו"ת והלכה, ספרי אמונה ועוד. כתביו והגותו הם ספרי בסיס ויסוד למשנת הציונות הדתית. נפטר בשנת תרצ"ה.

הרב אברהם ישעיה קרליץ	חזון אי"ש (נפטר בשנת תשי"ד), ליטא ובני ברק. מגדולי הפוסקים. נחשב כמנהיג החרדי הבולט ביותר בתקופת קום המדינה. ספריו הרבים על הש"ס נקראים: חזון אי"ש. ספר נוסף הוא: אמונה וביטחון, וכן חיבר איגרות רבות.
הרב משולם ראטה	אוקראינה, ישראל. כיהן כרב בחרסקוב, ייסד שם ישיבה בשיטת הלימוד ההדרגתית של המשנה, ועמד בראשה. כיהן כאב"ד וכראש הישיבה בצ'רנוביץ'. חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל בעת קום המדינה ודיין בבית הדין הרבני הגדול. מחבר שו"ת קול מבשר. נפטר בשנת תשכ"ג.
הרב מצליח מאזוז	ג'רבה, תוניסיה. בן למשפחת רבנים. שימש כדיין בג'רבה, ולאחר מכן כיהן כראש ישיבת 'חברת התלמוד' בתוניס וכדיין. מחבר שו"ת איש מצליח. הקים את ישיבת כסא רחמים שבה יישם את דרכם הלמדנית של רבני תוניסיה: עיון המדגיש את הנקודות ההלכתיות בסוגיה. הקדיש מקום נרחב גם לדקדוק עברי, המקרא וטעמיו. נרצח ע"י מחבל מוסלמי בשנת תשל"א.
הרב צבי יהודה הכהן קוק	ירושלים. ראש ישיבת 'מרכז הרב' בירושלים, בקי ומעמיק בכל מקצועות התורה. ממנהיגי של הציונות הדתית. בנו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק ועורך כתביו. פרסם מאמרים שלוקטו בספריו: לנתיבות ישראל. נפטר בשנת תשמ"ב.
הרב משה פיינשטיין	ארה"ב. היה גדול הפוסקים בארה"ב, והשיב תשובות לכל העולם היהודי. חיבר את ספרי שו"ת אגרות משה, בהם אלפי תשובות. היה ראש ישיבת תפארת ירושלים, בניו יורק. חידושו ל"ש"ס בספריו דברות משה. נפטר בשנת תשמ"ו.
הרב אליעזר יהודה וולדינברג	ירושלים. כיהן כאב בית דין בירושלים עשרות שנים. כתב את עשרים ושניים כרכי שו"ת ציץ אליעזר. עסק רבות בשאלות רפואה והלכה. בקום המדינה כתב גם ספר הלכות מדינה, העוסק בשאלות הלכה ומדינה. נפטר בשנת תשס"ז.
הרב שלום משאש	רבה הראשי של מרוקו ולאחר מכן רבה של ירושלים, במשך כ-25 שנים. חיבר ספרים רבים בהלכה ובאגדה, ונחשב לאחד מפוסקי ההלכה החשובים של יהדות מרוקו. מספריו: שו"ת שמש ומגן, תבואות שמש. נפטר בשנת תשס"ג.
הרב מרדכי אליהו	ירושלים. דיין בבית הדין הגדול, מקובל, כיהן בתפקיד הראשון לציון והרב הראשי לישראל (תשמ"ג-תשנ"ג). ממנהיגי הציונות הדתית. השיב תשובות הלכתיות רבות מאד. מספריו: דרכי טהרה, שו"ת הר הראשי, שו"ת דברי מרדכי, ועוד ספרי דרשות. נפטר בשנת תש"ע.

רב שכונת זכרון מאיר בבני ברק, וראש ישיבת חכמי לובלין. מתלמידי הרב מאיר שפירא מלובלין. נחשב מגדולי הפוסקים והמשיבים בדורנו בציבור החרדי. ספריו הם שו"ת שבט הלוי על עשרת חלקיו, שיעורי שבט הלוי על הלכות נידה, ועוד.	הרב שמואל הלוי וואזנר
ירושלים, הרב הראשי הספרדי, הראשון לציון, דיין, גדול הפוסקים הספרדים בדורנו, מנהיג רוחני. חיבר ספרי שו"ת ומחשבה רבים. מספריו: שו"ת יביע אומר, שו"ת יחוה דעת, חזון עובדיה, הליכות עולם, ועוד.	הרב עובדיה יוסף
ראב"ד העדה החרדית בירושלים החל משנת תשס"ג. למד בישיבת חברון, עמד בראשות מספר ישיבות וכוללים בארץ. במשך שנים שימש כראש הקהילה החרדית ביוהנסבורג. מספריו המפורסמים: 'תשובות והנהגות' ו'מועדים וזמנים'.	הרב משה שטרנבוך
מעלה אדומים, ראש ישיבת ההסדר ברכת משה, פוסק ומפרש הרמב"ם. מספריו: יד פשוטה על ספרי הרמב"ם, מלומדי מלחמה, שו"ת שיח נחום.	הרב נחום אליעזר רבינוביץ
ירושלים. פרשן התלמוד בבלי של דורנו. ביאור בשפה בהירה, מנוקד, מפוסק, עם מבואות, סיכומים, ביוגרפיות, ריאליה, ועוד. בזכותו, רבים בארץ ובעולם זכו ללמוד גמרא. כתב ספרים רבים: התלמוד לכל - מושגי יסוד בתלמוד, ביאורים לספר התניא, פירוש לרש"י מסיפורי רב נחמן מברסלב, ועוד.	הרב עדין שטיינזלץ
שימש כרב הרובע היהודי בירושלים. תלמידו של הגרש"ז אויערבך. משמש כר"מ ומשגיח בישיבת הכותל. ידוע בדרשותיו ובשיחותיו על פרשת השבוע. שיחותיו לוקטו בספר 'שיחות הרב נבנצל'. משמש בשנים האחרונות גם כר"מ בישיבת 'נתיב אריה'. ספרו: שו"ת ביצחק יקרא.	הרב אביגדור יחזקאל הלוי נבנצל
רב העיר רמת גן. שימש בעבר ראש ישיבת 'ימית' בגוש קטיף, ורב במושב כפר מימון וראש הישיבה. ממנהיגי הציונות הדתית. תלמידו של הרב ה'נזיר', הרב שאול ישראלי, והרב אברהם שפירא. חיבר סדרת ספרי שו"ת: באהלה של תורה, 5 כרכים, ופרסם מאמרים רבים.	הרב יעקב אריאל
רב קיבוץ כפר עציון, בן למייסדי הקיבוץ לפני מלחמת העצמאות. מחבר הספרים: איש ואשה, העוסק בהדרכת חתנים וכלות לקראת חתונתם; ואכלת ושבעת, העוסק בנושא הכשרות. שימש בעבר כר"מ בישיבת הקיבוץ הדתי עין צורים.	הרב אלישיב קנהל
ראש ישיבת 'חזון עובדיה' בירושלים, ומחבר סדרת הספרים ילקוט יוסף (למעלה מ-30 ספרים), המבוססים על פסקי אביו, הרב עובדיה יוסף. ייחודם של הספרים - פסקי הלכות, ותחתיהם מקורות והסברים לפסק. המטרה היא לאחד את כל יוצאי קהילות ספרד, שניהגו ויפסקו בדרך זו.	הרב יצחק יוסף

הרב אשר זליג וייס

ראש כולל דיינות והכשרת אברכים למורי הוראה בירושלים. משמש כפוסק המרכז הרפואי 'שערי צדק', ומשמש כרבה של הקהילה החסידית בקרית טשכנוב בשכונת רמות בעיר. בעל סדרת הספרים מנחת אשר - שיעורים על מסכתות הש"ס ושיעורים בפרשות השבוע. נודע בבקיאות רבה בספרי הלכה ולמדנות.

הרב אליעזר מלמד

רב היישוב הר ברכה, וראש ישיבת ההסדר הר ברכה. בנו של הרב זלמן מלמד, ראש ישיבת בית אל. מחבר סדרת הספרים פניני הלכה. עורך כמה מספרי ר' צדוק הכהן מלובלין. מהדיר ספר השל"ה במהדורתו החדשה.

